

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANA BİLİM DALI

**1990-2000 YILLARI ARASINDA
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI
VE ABD’NİN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

ORÇUN ŞAKAR

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANA BİLİM DALI

**1990-2000 YILLARI ARASINDA
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI
VE ABD’NİN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

ORÇUN ŞAKAR

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR ESRA HATİPOĞLU

İstanbul, 2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	III
GİRİŞ	1
1.TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKA OLUŞUMU VE ORTADOĞU	5
1.1. Türkiye’nin Dış Politika Oluşumu	5
1.1.1. Tarihsel-Kültürel Açıdan	6
1.1.2. Coğrafi Konum	7
1.1.3. Askeri Yapı	9
1.1.4. Ekonomi	10
1.1.5. Temel Prensip: Statükoculuk	11
1.2. Türkiye’nin Dış Politikasında Ortadoğu’nun Yeri	12
1.2.1. Pasif Dış Politika Dönemi	13
1.2.2. Aktif Dış Politika Dönemi	14
1.2.3. Yakınlaşma Dönemi	17
1.3. Türkiye’nin Dış Politikasında ABD’nin Yeri	21
1.4. ABD’nin Dış Politikasında Ortadoğu’nun Yeri	28
1.4.1. II. Dünya Savaşı Öncesi ABD’nin Ortadoğu Politikası	29
1.4.2. II. Dünya Savaşı Sonrası ABD’nin Ortadoğu Politikası	30
1.4.3. 80’lerde ABD’nin Ortadoğu Politikası	36
2. 1990-2000 YILLARI ARASINDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER ALANINDA DEĞİŞİKLİKLER	39
2.1. SSCB’nin Dağılması ve Soğuk Savaş’ın Sonu	39
2.2. Yeni Dünya Düzeni	42
2.3. Yeni Dünya Düzeni Koşullarında Türkiye	46
3. ORTADOĞU’DAKİ TEMEL MESELELER	50
3.1. Su Sorunu ve Suriye ile İlişkiler	50
3.1.1. PKK-Su Sorunu Bağlantısı	57
3.2. İran İle İlişkiler	63
3.2.1. 1990 Öncesinde İran ile İlişkiler	63
3.2.2. 1990 Sonrası Dönemde Orta Asya’da Rekabet	67
3.2.3. İlişkilerin İdeolojik Boyutu, PKK ve Hizbullah Sorunları	69
3.3. Irak ile İlişkiler	75
3.3.1. Körfez Savaşı ve Türkiye’nin Tutumu	75
3.3.2. Kuzey Irak ve Kürt Sorunu	82
3.4. İsrail ile İlişkiler ve Askeri Savunma İşbirliği Anlaşması	91
3.4.1. Anlaşmanın Nedenleri	93
3.4.2. Anlaşmanın Sonuçları	95

4. ORTADOĞU DENKLEMİNDE TÜRKİYE VE ABD’NİN ÇIKAR VE ÇATIŞMA ALANLARI	100
4.1. İnan ile İlişkiler	100
4.2. Kuzey Irak ve Kürt Sorunu	104
4.3. İsrail ile İlişkiler	108
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	116

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ASALA	Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CENTCOM	U.S. Central Command
CENTO	Central Treaty Organization
CIA	U.S. Central Intelligence Agency
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
drl.	Derleyen
ECO	Economic Cooperation Organization
ed.	Editör
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
hzl.	Hazırlayan
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
NATO	North Atlantic Treaty Organization
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan
s.	Sayfa
TDP	Türk Dış Politikası
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrası yaşanan ilk on yılı kapsayan 1990-2000 yılları arası dönem, uluslararası ilişkilerde eski alışkanlıkların bir kenara itildiği, öngörülebilirliğin zorlaştığı bir zaman dilimi oldu. Yeni dönemde bölgesel sorunlar, küresel nitelikteki sorunlara göre belirgin olarak ön plana çıktı. Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşı uluslararası ilişkiler alanında bu yılların ilk önemli olayları olurken, Ortadoğu öne çıkan bölgelerin başında geldi.

Soğuk Savaş yılları boyunca SSCB'ye karşı bir cephe ülkesi konumunda olan, dış politika önceliklerini Soğuk Savaş koşullarına göre belirleyen Türkiye, güvenlik ve dış politika anlayışını yeni döneme uyarlamak zorunda kaldı. Balkanlar'da, Kafkasya'da ve Ortadoğu'da statükonun bozulması, bu coğrafyanın merkezinde bulunan Türkiye'yi kaçınılmaz olarak daha aktif bir politika izlemeye itti. Öte yandan SSCB'nin dağılmasının ardından, Türkiye için tehdit algılamaları, giderek kuzeyden güneye kaymaya başladı. İran'ın rejim ihracına yönelik çabaları ve PKK'ya verdiği destek, Suriye ile su sorunu ve yine PKK'ya sağlanan yardımlar, Irak'ta Kuzey Irak sorunu, Türkiye'nin güvenliği ile ilgili tehdit algılamalarının bu bölgede yoğunlaşmasına neden oldu. Türkiye'de irtica ve Kürt sorunlarının, içeride başta gelen problemler olarak öne çıkması, iç ve dış sorunları bağlantılı ve karmaşık hale getirdi.

Diğer yandan Türkiye, Ortadoğu komşuları Suriye, Irak ve İran ile önceki on yıllara oranla daha hareketli bir dönem geçirmek zorunda kaldı. Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde işbirliği alanlarından çok, problemlerin öne çıktığı bir dönem oldu. Buna karşın Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerine ters orantılı olarak, İsrail ile işbirliği alanlarının genişlediği gözlemlendi. Özellikle Suriye ile gerginliğin tırmanışa geçtiği bir dönemde, İsrail ile askeri ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalanarak, ilişkiler geliştirildi.

Türkiye'nin Soğuk Savaş süresince NATO çatısı altında müttefiki olan ABD ise, Körfez Savaşı ile birlikte bölgeye ilgisini gösterdi ve güç kullanmaktan kaçınmayarak bu ilginin boyutlarını ortaya koydu. Dikkatini Ortadoğu'ya yönelten ABD, bölgedeki petrolün kesintisiz ve sorunsuz olarak en önemli petrol tüketicisi

durumundaki Batı ülkelerine naklinin sağlanabilmesi için, bölgedeki denetimini artırmaya çalıştı. ABD, amacına ulaşmaya çalışırken doğal olarak müttefiklerine, özellikle de bölgedeki müttefiklerine ihtiyaç duydu. Arıca ABD yönetimi bölgede barış ve istikrarın sağlanması için, Ortadoğu barış sürecini destekledi. Kalıcı bir barış ve istikrar ortamı için radikal rejimlerin demokratikleşmesi, insan haklarının geliştirilmesi, hukukun üstünlüğünün geçerlilik kazanması, kitle imha silahlarının geliştirilmesinin engellenmesi gibi konulara vurgu yaptı.

ABD'nin bölgeye artan ilgisine paralel olarak, bölgedeki etkinliğinin de artması, Türkiye'nin Ortadoğu komşuları ile olan ilişkilerinde ABD'nin de etkin bir güç olarak belirmesini beraberinde getirdi. Özellikle Kuzey Irak sorununda Türkiye'nin ilişki halinde olduğu güç, ABD idi. Bu çalışmaya da Türkiye'nin 1990-2000 yılları arasında Suriye, İran, Irak ve İsrail ile olan ilişkileri ve de bu ilişkilerde ABD'nin rolü konu oldu.

Dönem başından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu politikasının giderek önem kazanması, dış politikaya ayrılan enerjinin Türkiye'nin irtica, Kürt sorunu gibi kendi iç problemleri nedeniyle bu alan üzerinde yoğunlaşmaya başlaması, öte yandan ABD'nin de bölge gelişmeleri üzerindeki etkinliğini artırmasına bağlı olarak konunun çok boyutlu hale gelmesi, bu konunun önemini artıran nedenler oldu. Bu çok boyutlu ilişkilerin açıklanabilmesi için, öncelikle söz konusu dört ülkeyle problem ve işbirliği alanlarını oluşturan ilişkiler ayrıntılı olarak incelenmeye çalışıldı. Ardından da bu konulara ABD'nin nasıl yaklaştığı ve ABD yaklaşımının Türk dış politikasına etkileri açıklanmak istendi.

Dönem boyunca öne çıkan konuların birbirleriyle bağlantılı hale gelmesi, farklı taraflar açısından farkı değerlendirmelere açık olması, birden fazla ülke ile ortak sorunların yaşanması, bir de buna bölge dışından bir ülkenin, ABD'nin yaklaşımlarının eklenmesi konunun çetrefilleşmesine neden olarak, konunun en zor yanını oluşturdu. Aynı sorunun birden fazla ülkeyi ilgilendirir nitelikte olup, bazı durumlarda çakışması, örneğin geçmiş dönemlere ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı birinci bölümde, Türk dış politikasında ABD'nin yeri ve Türk dış politikasında Ortadoğu, ayrı başlıklar altında incelenirken olduğu gibi, bazı konuların örtüşmesi, yer yer tekrarları zorunlu kıldı. Bu

tekrarlardan mümkün olduğunca kaçınmak ve ikinci kez aynı konuya değinirken, ayrıntılara yer verilmemekle birlikte, anlatımdaki neden-sonuç ilişkilerinin gözden kaçmaması için zorunlu olduğu hallerde kısa tekrarlara başvuruldu.

Çalışmaya bir altyapı oluşturması bakımından ilk bölümde, Türkiye'nin dış politika oluşum sürecine etki eden faktörler ele alındı. Burada tarihsel ve kültürel açıdan Türk dış politika geleneği ile coğrafi, askeri ve ekonomik yapıların dış politika oluşum sürecindeki önemleri incelendi. Ayrıca, Türk dış politikasının en belirgin özelliği olan statükoculuğa değinildi. Ardından, Türk dış politikasında Ortadoğu'nun yeri, üç farklı tarihsel döneme ayrılarak, pasif, aktif ve yakınlaşma dönemleri olarak incelendi. Bundan sonra yine tarihsel süreç gözetilerek, önce Türkiye'nin dış politikasında ABD'nin yeri, sonrasında da ABD'nin dış politikasında Ortadoğu'nun önemi açıklanmaya çalışıldı.

İkinci bölümde ise, çalışmanın altyapısı bakımından gerekli olan bir diğer konu; dönem içerisinde yaşanan köklü değişimlerin uluslararası ilişkiler alanı üzerindeki etkisi açıklandı. Bu bağlamda önce SSCB'nin dağılmasının sonuçları, ardından da bu sonuçlara bağlı olarak ortaya çıkan bir kavram olan, "Yeni Dünya Düzeni" ele alındı. Ardından, bu değişimlerden kaçınılmaz olarak etkilenen Türkiye'nin, genel hatlarıyla kendini nasıl bir ortamda bulduğu, yeni düzenden nasıl etkilendiği irdelendi.

Üçüncü bölümde, dönem boyunca Türkiye'nin Ortadoğu politikasına konu olan temel meseleler dört kısımda ele alındı. İlk olarak Suriye ile ilişkilerde su sorununun yeri anlatılırken, PKK ve su sorununun bağlantısı ayrı bir altbaşlık altında incelendi. İran ile ilgili bölümde, diğer devletlere ayrılan kısımlardan farklı olarak dönem içerisindeki gelişmelerin pek çoğunun köklerinin 80'li yıllarda bulunması göz önüne alınarak, 1990 öncesi dönemde İran ile ilişkilere değinildi. Ardından sırasıyla ikili ilişkilerde dönem başında Orta Asya'da ortaya çıkan rekabet, ideolojik çekişme, PKK ve Hizbullah sorunları ele alındı. Dönemin Türkiye için en önemli gelişmelerinin yaşandığı Irak'a ilişkin bölümde, konular Körfez Savaşında Türkiye'nin tutumu ve savaş sonrası koşullarda ortaya çıkan Kuzey Irak ve Kürt sorunu eksenlerinde açıklanmak istendi. Dönem içerisinde oluşan koşullar nedeniyle Türkiye'nin muhatabı

olarak, Irak yönetiminden çok ABD'nin öne çıkması, bu bölümde Bağdat yönetimiyle olan ilişkileri arka plana itti. En son olarak İsrail ile ilişkiler incelenirken, ana konu olarak Askeri Savunma İşbirliği Anlaşması belirlenerek, gelişmeler bu anlaşmanın neden ve sonuçlarına paralel olarak açıklanmaya çalışıldı.

Son bölümde ise, üçüncü bölümde anlatılanların ışığında Türkiye'nin İran, Irak ve İsrail ile ilişkilerinde öne çıkan konuların Türk-Amerikan ilişkilerine yansımaları, çıkar ve çatışma bağlamında ele alınmaya gayret edildi. Türkiye ve ABD'nin çıkarlarının hangi noktalarda örtüştüğü, hangi noktalarda farklılaştığı irdelenmeye çalışıldı.

1. TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKA OLUŞUMU VE ORTADOĞU

1.1. Türkiye’nin Dış Politika Oluşumu

Dış politika, bir devletin diğer devletlere ve uluslararası örgütlere karşı güvenlik ve iktisadi amaçlı olarak uyguladığı tüm politik, askeri ve de ekonomik stratejiler olarak tanımlanabilir.¹ Bir devletin dış politikası pek çok karmaşık faktörün etkili olduğu, içinde yaşanılan dönemin uluslararası sistemi kadar, iç koşulların da önemli olduğu bir karar alma süreci sonunda oluşur. Bu süreçte ülkenin coğrafi olarak bulunduğu konum, ekonomik yeterlilik düzeyi, askeri yapısı ve askeri olanakları gibi, ülke kültürü ve tarihi de önem kazanır.

Devletlerin dış politikalarını belirlerken “büyüklük”lerine, yani ekonomik, askeri güçlerine ve bölgesel ya da küresel dengelere etki etme potansiyellerine bağlı olarak hareket etmeleri beklenir. Böyle bir kategorilendirme ile devletlerin uluslararası sistemdeki tutumları daha anlaşılır olabilir. Şayet bir devletin, ülkesinin genişliği, nüfusunun çokluğu, ekonomisinin yeterliliği, askeri gücü, kendisine dünya politikasını, uluslararası sistemi ciddi bir biçimde etkileme fırsatı sunuyorsa, böyle bir devleti “büyük devlet” olarak tanımlayabiliriz.² Aksi bir durumda, yani devletin sistem tarafından etkilendiği ve kendisinin etkileme gücünün olmadığı ya da çok sınırlı kaldığı durumda ise, “küçük devlet” olarak tanımlanır. Bu iki durum arasında kalan devletler ise, evrensel düzeyde olmasa da, bölgesel düzeyde etkili olabilirler, küçük devletleri etkileyebilirler ve büyük devletlerin baskılarına karşı belli bir düzeye kadar karşı koyma kapasitesine sahiptirler. Ancak bu sınırlılık hali, bölgesel güç olan devletleri, uluslararası örgütlenmelere, bağlaşıklık aramaya veya sistemde birden fazla süper güç bulunuyorsa tarafsız kalmaya yöneltebilir. Söz konusu bölgesel gücün uluslararası alanda izleyeceği tavır şayet bir süper gücün çıkarları bakımından çok önemli ise, bu

¹ Carsten Lenz, Nicole Ruchlak, *Kleines Politik-Lexikon*, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2001, s.18. Farklı tanımlar için bkz: der. Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, 1996 ve Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları, 2004.

² Baskın Oran, “TDP’nin Kuramsal Çerçevesi”, *Türk Dış Politikası*, cilt 1, Baskın Oran (ed.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.29.

bölgesel güç seçim şansını kaybederek, dış politikasını süper gücün belirlediği sınırlar içine hapsetmek zorunda kalabilir. Bu kategorilendirmeye göre, Türkiye’yi bölgesel güç olarak değerlendirebiliriz.

1.1.1. Tarihsel-Kültürel Açıdan

Topraklarının büyük bölümü Asya’da, çok küçük bir bölümü Avrupa’da olan Türkiye, kültürel olarak hem Asya’nın, hem de Avrupa’nın izlerini taşır. Türkiye Cumhuriyeti yeni bir ulus devlet olsa da, devamı olduğu Osmanlı Devleti çok uluslu bir imparatorluktur, çok kültürlülüğün yanında, köklü bir devlet geleneğine de sahiptir. Son yüzyılını, Avrupa devletleri arasında uyguladığı denge politikasıyla, İmparatorluğu ayakta ve bir arada tutmaya çalışarak geçiren bu devlet elbette diplomasi geleneğine de sahiptir ki, yeni Cumhuriyet ilk yıllarında dahi diplomatik tecrübesizlik yaşamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, henüz 19. yüzyılda batılılaşma hareketi başlamış ve batılılaşma Türkiye Cumhuriyeti’nin temel politikası olmuştur. Özellikle cumhuriyet devrimleriyle, toplumsal hayatta ve kültürde ciddi değişimler gerçekleşmiş, esasen yukardan gelen değişim hareketi, geniş kitleler üzerinde karşılık bulabilmiştir. Bu değişim, Türkiye’nin eski Asya-Arap kültür alanından uzaklaşıp, Batılı bir ülke halini almasını sağlamıştır.³ Yani ulus devlet kurulurken, batı doğrultusunda açık bir tercih yapılmıştır. Bu tutum dış politikaya da yansımış, batıcılık, Türk dış politikasının bir unsuru haline gelmiştir. Kuruluşunun hemen ardından, yakın geçmişte savaşmış olduğu devletlerle sıkı ilişkiler kurabilmiş olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından batıyla olan ilişkilerini güçlendirerek sürdürmüştür.

Savaş sonrası oluşan iki kutuplu uluslararası sistemde, Türkiye tercihini açıkça ortaya koyarak, 1952 yılında NATO üyesi olmuş ve Batı bloğuna eklenmiştir. Her ne kadar 1974’te Kıbrıs sorununda olduğu gibi, batılı devletlerle krizlerin yaşandığı dönemler olsa da, batıcılık çizgisi hiçbir zaman terk edilmemiş, temel politika olmaya devam etmiştir. 1987 yılında, o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yapılan tam üyelik başvurusuyla, Batıyla bağların güçlendirilmesinde önemli bir adım daha atılmıştır.

³ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, 2. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.79.

1.1.2. Coğrafi Konum

Her devlet için dış politika belirlerken dünya üzerindeki konumu çok önemli bir veridir ancak dünya üzerinde herhalde çok az devlet için coğrafi konumu Türkiye için olduğu kadar kritik bir hal alabilir. Stratejik bir konuma sahip olmak, diğer devletlerin yaşamsal çıkarlarının bulunduğu bir coğrafyada konumlanmak Türkiye'ye kendi olanaklarıyla sahip olduğundan daha fazla bir etkileme gücü de vererek, uluslararası sistemde daha etkin bir rol oynamasını sağlamıştır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde kurulu olduğu topraklar, sahip olduğu avantajlarla birlikte, bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının geçiş noktasında bulunan Anadolu yarımadası konumu gereği tarih boyunca önemli göç hareketlerine, savaşlara ve de büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Böylesine önemli bir noktada bulunmak, burada kurulan devletlere stratejik bir kazanç sağlasa da, devamlılıklarını sağlamak endişe konusu olmuş, güvensizlik hissi yerleşmiştir.

Coğrafi konumun bir boyutu da sahip olduğunuz komşulardır. Sahip olduğunuz komşuların sayısı ve bu komşuların güçleri, ülke güvenliğini ve dış politikasını doğrudan etkileyecektir. Olası bir savaş ya da çatışma durumunda, komşu sayısının çokluğu, cephe sayısının artması ihtimali nedeniyle tehdit olarak algılanabilir. "Çok sayıda komşuya sahip uluslar da bu belirsizlik ve riskleri karşılamak için ya silahlanırlar ya da bağlaşımlara girerler."⁴

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan sürede yedi devlete komşu olmuştur: Bulgaristan, Yunanistan, SSCB, İran, İngiltere (Irak'ta mandater devlet olması ve Kıbrıs nedeniyle), Fransa (Suriye'de mandater devlet olması nedeniyle) ve İtalya (Onikiadalar nedeniyle). Savaş sonrasında ise İngiltere ve Fransa'nın yerini, Irak ve Suriye almış, İtalya'nın komşuluğu sona ermiştir. Soğuk Savaş sonrasında ise, Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, İran, Irak ve Suriye komşularımız olmuştur. Bunlara Nahçıvan üzerinden Azerbaycan da dahil edilebilir. Deniz üzerinden komşu olunan ülkeler hesaba katıldığında sayı daha da artacaktır.

⁴ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, s.81.

Diğer yandan komşu sayısının çokluğu kadar, komşuların niteliği ve komşularınızla ortak çıkarları paylaşıp paylaşmamanız da önemlidir. SSCB'nin sınırdaşımız olması Türkiye'nin dış politika tercihlerini derinden etkileyerek, Türkiye'yi Batı bloğuna ve ABD'ye yaklaştırmış ve NATO üyesi olmaya itmiştir. Bu seçim, askeri bir işbirliğinin ötesinde pek çok alanda batıya entegrasyon sonucunu doğurmuştur. Soğuk Savaş döneminin ardından, Türkiye'nin güvenliği için tehdit olarak algıladığı güçlü komşusu SSCB'nin varlığı sona ermiştir ve SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu da bölge üzerinde etkisi sürse de artık sınırdaş değildir. Fakat günümüz koşullarında da, Türkiye'nin diğer tüm komşularıyla ortak çıkarları paylaştığını söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

80'li yıllarda Irak-İran savaşına sahne olan Türkiye'nin güneydoğu sınırı, 90'lı yıllarda da istikrarlı bir bölge olmayarak, Türkiye'nin yoğun enerji sarfettiği bir alan olmuştur. Hatta Türkiye, sınırlarının değişmesi endişesi taşımıştır. Türkiye özellikle İran, Irak ve Suriye'nin PKK'ya destek olduklarını iddia etmiş ve 90'lı yıllarda bu sorunla mücadele etmiştir.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın, Türk dış politikası üzerinde belirleyici olduğu bir diğer nokta ise Boğazlardır. Öyle ki Boğazlar Türkiye'nin stratejik önemini bölgesel boyuttan, evrensel boyuta taşımaktadır. Boğazlar özellikle savaş durumunda, hem gelişmeleri etkileyebilecek, hem de gelişmelerden etkilenebilecek durumdadır. Ayrıca batıdan ülke derinliğine sahip olmayan Boğazlar, deniz ve havadan gelebilecek saldırılar da hesaba katıldığında savunulması zor bir alandır.⁵

Boğazlar tarih boyunca önemini korumuş, özellikle de Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma isteğinin hedefi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin Boğazlarda üs talep etmesi, Türkiye'yi NATO üyeliğine iten nedenlerden biri olmuştur. Böylelikle Türkiye, Soğuk Savaş yılları boyunca dünyayı siyasi ve ekonomik olarak doğu-batı olarak ikiye ayıran eksenin batısında yer almıştır. Yani, Türkiye'nin stratejik konumunun onu bağlaşıklar aramaya ittiği bir gerçektir.

⁵ Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", cilt 1, s.25.

Soğuk Savaş'ın ardından bölgesinde yeni devletlerle birlikte, yeni perspektifler de oluşmuştur. Avrupa'ya ulaşmasında ara yol niteliğindeki Balkanlar, Türkiye'nin yakından takip etmesi gereken gelişmelere sahne olmuştur. Diğer yanda Kafkasya, Rusya'nın etkinliği altında kalmayı sürdürse de, doğal gaz ve petrol boru hatları nedeniyle ve ardındaki Türki Cumhuriyetlere açılan kapı olması itibariyle özellikle Türkiye açısından çok önemlidir.

1.1.3. Askeri Yapı

Dış politikanın temel amacı, ülkenin güvenliğini, daha da önemlisi bekasını sağlamak şeklinde görülebilir. Bunun en belirgin aracı, askeri güç, dolayısıyla da silahlı kuvvetlerdir. Askeri güç ise, kaçınılmaz olarak ülkenin ekonomik olanaklarıyla sınırlıdır. Bununla birlikte ülkenin kültürel yapısı ve eğitilmiş personelinin niteliği de etkilidir.

Türkiye'nin, yetişmiş askeri personel bakımından problem yaşamamasına karşın, kullandığı silahların yüzde 79'unu dışarıdan aldığı, ancak yüzde 21'ini kendi ürettiği düşünüldüğünde, silah gücü bakımından, büyük ölçüde dışarı bağımlı olduğu anlaşılır.⁶ Silah satın almak için yeterli ekonomik güce sahip olduğu farz edilse dahi, silah alımının eninde sonunda silah satacak ülkenin onayına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Türkiye, 70'li yıllarda Kıbrıs sorunu nedeniyle, 90'lı yıllarda ise insan hakları ihlalleri neden gösterilerek, silah ambargolarına maruz kalmıştır. Parasını ödediği halde, silah tesliminin yapılmamaya veya ertelenmeye çalışıldığı olmuştur. Bu eksikliğin dış politika üzerinde kısıtlayıcı etki yapması mümkündür.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, dış politika üzerinde etkin bir rolü bulunur. Bu durumun bir nedeni, ulusal güvenlidir. Ulusal güvenliği sağlamakla yükümlü kurumun, dış politika üzerinde etkili olması doğaldır. Ulusal güvenlik sisteminin merkezinde Milli Güvenlik Kurulu olduğu düşünülürse, karar alma sürecinde Genelkurmay'ın ne denli etkili olduğu anlaşılabilir. Diğer bir neden olarak da, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 90'lı yıllarda yürüttüğü sınır ötesi operasyonlarla, ulusal güvenlik ve dış politika alanında etkisini artırmasını gösterebiliriz.

⁶ Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", cilt 1, s.35.

1992 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş'in yaptığı bir değerlendirmede söyledikleri, dış politika-silahlı kuvvetler ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir:

“Biz güçlü olmak mecburiyetindeyiz. Türk halkına ancak böyle sahip olabiliriz. Karada, havada, denizde, Silahlı Kuvvetler güçlü olmak zorundadır. Çünkü Silahlı kuvvetleri güçlü olan ülkelerde dış politika da kolay yürütülür. Biz güçlü olunca, halkımıza layık oluyoruz, ona güven veriyoruz, onun refahını sağlıyoruz ve aynı zamanda da dış politikamıza destek oluyoruz. Bu bizim başlıca vazifemizdir. Bunu devam ettireceğiz.”⁷

1.1.4. Ekonomi

Ekonomisi güçlü bir devletin, dış politika geliştirirken ekonomisinin gücüne paralel olarak eli güçlenir ve alternatifleri artar. Dolayısıyla sağlam bir ekonomi, dış politika için ciddi bir gereksinimdir. Tersine bir ilişkiyle, dış politika da ekonomik hedefler için kullanılabilir, ekonomik çıkarlar dış politika tercihlerinde belirleyici olurlar. Dış politika, dış ticaret için elverişli ortamın sağlanmasına ve iyi siyasi ilişkilerle birlikte, ekonomik kazanımların da maksimize edilmesine çalışır.

Türkiye kuruluşunun hemen ardından ekonomi politikasıyla ilgili tercihini, liberal ekonomiden yana kullanmıştır. Buna karşın, yeni kurulmuş ve sermaye birikimine sahip olmayan bir ülke olmanın getirdiği dezavantajlar, 1929 dünya ekonomik bunalımının da getirdiği koşullarla birleşerek, devlet müdahalesinin ekonomi üzerinde daha yoğun hissedilmesine yol açmıştır. Bu dönemde, yerli sermayenin yaratılmasına dönük politikalar güdülmüştür. Esasen 80'li yıllara kadar, dönem dönem farklılık gösterse de ithal ikameci model benimsenmiş, yani ithalat kısıtlanarak içeride üretimin artırılmasına çalışılmıştır. Kimi zaman, iç üretim maliyetleri, ithal ürün maliyetlerine göre daha fazla ve kalite olarak da daha kötü olmasına karşın yürütülen bu politika, 80'li yıllarda uluslararası sistemin dayattığı koşullara bağlı olarak uygulanamaz hale gelmiştir. 24 Ocak kararlarıyla somutlaşan değişim, Türkiye'yi

⁷ Gencer Özcan, “Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi” *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan, Şule Kut (drl.), İstanbul:Büke Yayınları, 2000, s.79.

liberal ekonomi alanına entegre etmeyi hedeflemiştir. 1980 sonrası dönemde, hızla dışa açılmayla beraber, Türk Dışişlerinin her zaman sürdürdüğü görevlerinin yanında, dış ekonomik ilişkileri yakından takip ettiği ve iş çevrelerine aracılık yaptığı görülmüştür.⁸

Bir ülkenin, korumacı metotlarla kendi sermaye birikimini ve sanayi gücünü oluşturduktan sonra uluslararası ekonomiyle bütünleşmesi bir zorunluluktur. Türkiye bu süreçleri sorunsuz geçememiştir. Korumacı dönemde yurtiçi üretimin, dış pazarlarda rekabet edememesi, ihracat açığı yaratmış, gerekli döviz girdisi sağlanamamıştır. Döviz açığının sürekli dış borçla kapatılması, Türkiye'yi sürekli artan bir dış borç yığınının altına sokmuştur. Sonuçta, 1960 yılında 1 milyar doların altında olan dış borç miktarı, 1980'de 15,7 milyar dolara, 1990'da 49 milyar dolara, 2000 yılında ise 114,5 milyar dolara ulaşmıştır.⁹

Bu şartlarda, Türkiye ekonomisinin, Türk dış politikasının arkasında durduğunu söylemek güçtür.

1.1.5. Temel Prensip: Statükoculuk

Türk dış politikası, en başından beri, var olan sınırların korunması esasına bağlı kalmıştır. Kendi sınırlarını korurken, komşu ülke topraklarını işgale yönelik, yayılcı politikalar da izlememiştir.

Misak-ı Milli'yle hedeflenen sınırlara Lozan Antlaşmasıyla, Hatay, Musul ve Kerkük dışında ulaşılmıştır. Yeni kurulmuş Cumhuriyet, Atatürk'ün "Yurtta sulh, Cihanda sulh" anlayışına bağlı kalmış, Hatay'ın daha sonra Türkiye topraklarına katılması sağlansa da, uluslararası hukuk kurallarına uyulmuş, Fransa ve Milletler Cemiyeti'nin onayı alınarak sorun barışçıl yollardan çözülmüştür.

Türk askerlerinin yurt dışı görevlerde kullanıldığı durumlar olmuştur. Bunun en uç örneği Kore'ye asker yollanılmasıdır. Buradaki tutum Türkiye'nin batıcılık anlayışının bir sonucudur ve ardından NATO üyeliği elde edilmiştir.

⁸ İhsan D. Dağı, *Ortado u'da slam ve Siyaset*, 2. Basım, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002, s.162.

⁹ Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", cilt 1, s.35.

Kıbrıs müdahalesinde, 1960 Antlaşması'ndan doğan garantörlük hakkına, 80'li ve 90'lı yıllarda Kuzey Irak'a yapılan operasyonlarda ise, Irak'la yapılmış olan Antlaşmaların sıcak takip ilkesine dayanılarak, hukuk sınırları içinde kalınmaya çalışılmıştır. Yine 90'lı yıllarda, Somali, Bosna ve Kosova'ya asker gönderilmiştir, ancak bunların barış amaçlı, uluslararası örgüt müdahaleleri olduğu hatırlanmalıdır.

1.2. Türkiye'nin Dış Politikasında Ortadoğu'nun Yeri

20. yüzyılın başından beri kullanılan Ortadoğu tabiri, Yakındoğu ve Uzakdoğu ifadeleri gibi batılı bir ifade biçimidir. Yakındoğu ifadesi oldukça eski bir terimken, "Ortadoğu" terimi İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Ortadoğu Komutanlığı ve Müttefik Ortadoğu Lojistik Merkezi kuruluşlarının ortaya çıkmasıyla yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰ Üzerinde uzlaşmış net bir tanımı bulunmamakla birlikte, geniş anlamıyla batıda Fas'tan başlayıp doğuda İran ve Afganistan'ı kapsayacak şekilde, kuzeyde Türkiye, güneyde Arabistan Yarımadası'nın tamamı ve hatta Sudan ve Etiyopya'yı içine alan coğrafyayı anlatmak için kullanılır. Daha jeostratejik bir tanımlamanın içine Kafkasları dahi dahil etmek mümkündür. Dar anlamıyla ise, kuzeyde Türkiye ve İran'dan başlayıp, güneyde Arap Yarımadası'nın tamamını kapsayan bölge düşünülebilir.

Etnik olarak oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan bölgede en kalabalık grubu Araplar oluşturur. Türkler, Persler, Kürtler, Yahudiler ve Ermeniler bölgenin diğer kalabalık halklarıdır. Üç tek tanrılı dinin de doğuş yeri olan Ortadoğu, dini bakımdan da karmaşıktır. Nüfusun çoğunluğu Müslümanlardan oluşur. Müslümanların yaklaşık üçte ikisi Sünni, üçte biri Şii'dir. Musevi ve Hıristiyanların da bulunduğu bölgede, Hıristiyanların bağlı bulunduğu pek çok ayrı kilise bulunur.

Üç eski kıtayı birbirine bağlayan Ortadoğu, ulaşım bakımından varolan önemini Süveyş kanalının açılmasıyla daha da artırmıştır. Süveyş kanalıyla beraber,

¹⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 9. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.73.

Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Türk Boğazları gibi önemli su yolları da bölgeye dahildir. Bu haliyle Ortadoğu, tüm Dünya üzerinde stratejik bir konumda bulunmaktadır.

Bölgenin petrol kaynakları bakımından zenginliği, 20. yüzyılda artan bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Avrupa, Japonya ve ABD'nin petrol ihtiyacının çok büyük bölümü Ortadoğu'dan karşılanmaktadır. Bu stratejik enerji kaynağı, bölgeyi büyük güçler arasındaki mücadelenin merkezi haline getirmiştir.

Fas'tan başlayarak Kuzey Afrika topraklarında ve Arap Yarımadasında yaklaşık 400 yıl süren Osmanlı hakimiyeti I. Dünya Savaşı'yla sona ererken, bu ilişkinin hem Türkiye hem de Ortadoğu ülkeleri üzerinde uzun süreli etkileri olmuştur. Birbirinden farklı halkların, dinlerin, mezheplerin, kültürlerin varolduğu bu geniş coğrafyada, Osmanlı hakimiyeti bazı olumsuz kanaatlere neden olurken, Cumhuriyetin Halifeliği kaldırması da hoş karşılanmamıştır. Diğer yandan Türkiye'de, I. Dünya Savaşı'nda Arapların Türklere ihanet ettiği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır.

1.2.1. Pasif Dış Politika Dönemi

Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında kendi sorunlarıyla boğuşurken, batılılaşma çabasıyla birlikte uzun bir süre Ortadoğu gelişmelerinden uzak kalmıştır. 1932 yılında Irak ve Suudi Arabistan, 1936'da Mısır, 1946'da Suriye ve Lübnan bağımsızlıklarını kazanırken, bölgede İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinin varlığı nedeniyle de bölgeye Türkiye'nin ilgisi sınırlı düzeyde kalmıştı.

İki Dünya Savaşı arasında, bölgede Türkiye'nin doğrudan içinde yer aldığı en önemli gelişme Hatay'ın ülke sınırlarına dahil edilmesi oldu. Misak-ı Milli sınırları içinde yer almasına karşın Lozan'dan sonra Fransız mandasındaki Suriye'de kalan Hatay, diplomatik girişimler sonucunda 1938'de bağımsızlık kazanıp, 1939'da Türkiye ile birleşme kararı almıştır. Fakat 1946 yılında manda yönetiminin sona erip Suriye'nin bağımsız olmasının ardından Hatay, Türkiye ve Suriye ilişkilerinde sorunlara neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye açısından bölgedeki önemli bir girişim Sadabad Pakti olmuştur. 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında

imzalanan Pakt, temel olarak söz konusu devletler arasında barışın korunmasını ve sınır güvenliğinin sağlanmasını hedeflemiştir. Özellikle Türkiye, İran ve Irak'ın, kendi topraklarında gerçekleşen Kürt ayaklanmalarının sınırdışından destek bulmasından duydukları endişe, Pakt'ın imzalanmasında etkili olmuştur. Paktın 7. maddesinde “bağıtlı taraflardan her biri, kendi sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir” denilerek bu endişe giderilmeye çalışılmıştır.¹¹

Pakta ilişkin başka bir yorum, Pakt'ın bölgede SSCB'nin yayılmaya yönelik hedeflerine karşı yapıldığı yönündedir. Fakat SSCB, Paktı desteklediği gibi hem Türkiye, İran ve Afganistan ile dostluk antlaşmaları vardı, hem de Pakta Afganistan'ın da dahil edilmesini isteyen yine SSCB olmuştur.¹²

Pakt II. Dünya Savaşı'nın ardından hukuki durumu muallak olmakla beraber, fiili olarak ortadan kalkmıştır.

1.2.2. Aktif Dış Politika Dönemi

Savaş öncesinde Ortadoğu gelişmelerine mümkün olduğunca uzak duran Türkiye, Savaş sonrasında iki kutuplu dünya sistemi içerisinde kendini daha farklı koşullarda bulmuştur. Türk dış politikasının Soğuk Savaş şartlarına göre oluştuğu bu dönemde, SSCB'nin tehdit olarak algılanmasıyla Batı ile ittifak ilişkisi hızlanmıştır. Özellikle 1950'li yıllarda bölge gelişmeleri yakından takip edilerek aktif bir siyaset izlenmiştir. 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanıması, ortaya çıkan yeni güvenlik algılamaları kapsamında değerlendirilebilecek bir gelişmedir. Türkiye, kendisi gibi ABD ile yakın ilişkiler kurmaya başlayan bu devlet ile diplomatik ilişki kurarken, Yahudi lobisinin Washington'da yapacağı olumlu etkiyi de hesaba katmıştır. Müslüman bir ülke olarak Türkiye'nin İsrail'i tanıması Arap ülkelerince hoş karşılanmamış, Türkiye'nin 1952 yılında NATO üyesi olması, artık bölgeden uzaklaştığı şeklinde algılanmıştır.

¹¹ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, cilt 1, Baskın Oran (ed.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.368.

¹² Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler”, cilt 1., s.367.

Bu algılamayı güçlendiren bir diğer girişim ise, Bağdat Paktı idi. Türkiye'nin öncülüğünde 1955 yılında kurulan Pakt'a Irak, İran, İngiltere ve Pakistan dahil oldu. ABD'nin içinde yer almayı, dışarıdan desteklediği Pakt'ın temel amacı Sovyet tehdidine karşı, güvenlik ve savunma konularında işbirliği yapılmasıydı. Türkiye bölge ülkelerini Pakt'a davet ederek, bu ülkeleri Batı bloğuna çekmeye çalıştı.¹³ Girişime başta Mısır, Suriye gibi Arap Dünyası üzerinde etki gücü yüksek devletler karşı çıkarken, Pakt'ı bölgede İngiliz çıkarlarına hizmet etmekle suçladılar. Böylelikle Türkiye'nin bu devletlerle ilişkileri gerginliğe sürüklenirken, İsrail'in de Pakt'ı kendine yönelik bir girişim olarak algılaması ayrı bir olumsuzluk oldu.

Sonuç olarak Türkiye, ABD ile ilişkilerini daha sıkı bir hale getirmeyi ve Ortadoğu'da etkinliğini artırmayı hedeflerken, kendini aksi bir durumun içinde buldu. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes, ilerleyen yıllarda yaptığı bir yorumda, bu girişimin bir hata olduğunu ve bölgede Batı karşıtı kampı güçlendirip, Türkiye'yi bölgede yalnızlaştırdığını ifade etmiştir.¹⁴

Irak'ta 1958 yılında General Kasım liderliğinde gerçekleşen darbe ardından, Irak Bağdat Paktı'ndan çekildiğini açıkladı. Böylelikle Pakt tek Arap üyesini de kaybetmiş oldu. Bu gelişmenin ardından, Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) adını alan örgüt, çalışmalarını İran Devrimine kadar sürdürdü.

1956 yılında Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamasının ardından, 22 ülkenin katılımıyla Londra'da bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa katılan Türkiye, ABD'nin önerdiği, Süveyş Kanalı'nın kurulacak uluslararası bir kurum tarafından yönetilmesi ve kanalın her ülkenin serbest kullanımına açık olması yönündeki planına destek vermiştir. Lozan Antlaşmasından sonra Boğazların idaresini uluslararası denetime bırakıp, ancak Montrö Sözleşmesi ile Boğazlar üzerindeki tam egemenliğini kazanmış olan Türkiye, bu tavrıyla kendisi ile çelişmiş oluyordu.

¹³ Ramazan Gözen, *Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2000, s. 9.

¹⁴ Tayyar Arı, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" *21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İdris Bal (drl.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s.417.

Konferanstan sonuç alınamaması üzerine, İngiltere ve Fransa sorunu güç kullanarak çözmeye karar verdiler. İlk saldırıyı İsrail'in gerçekleştirmesinin ardından, İngiltere ve Fransa, Mısır'ı Süveyş'ten on mil geriye çekilmeye zorladılar. Mısır'ın olumsuz cevabı üzerine, saldırıya geçtiler. Fakat, ABD dahil gelen uluslararası baskı sonucunda iki ülke askerlerini geri çekmek zorunda kaldılar.

Türkiye her ne kadar Birleşmiş Milletler'de işgale karşı oy kullanıp, İsrail'e karşı tepkisini Tel Aviv Büyükelçisini geri çekerek gösterse de, Türkiye'nin tavrı Arap ülkelerini tatmin etmedi.¹⁵ Diğer yandan Türkiye, kriz boyunca Batılı müttefikleriyle ilişkilerinin bozulmamasına azami önem gösterdi. Krizin aşılması için çaba harcayan ve Batılı devletlere karşı, bölgede Arap devletlerin koruyucusu gibi davranan SSCB'nin itibarı, Türkiye'nin beklediğinin aksine arttı. Özellikle Mısır ve Suriye, SSCB'ye daha da yaklaştı.

Bölgede Süveyş Kanalı krizinin ardından İngiliz etkisinin giderek azalırken, SSCB etkisinin artması, ABD'nin kaygılarını artırarak, Eisenhower Doktrininin ortaya çıkmasını sağladı. ABD Doktrinine göre, Ortadoğu ülkelerine yönelik askeri yardım ve işbirliği projeleri geliştirilecek, işbirliği yapmak isteyen ülkelere yardım edilecek, bu ülkelere birine karşı, komünist bir devletten gelecek saldırıya karşı, saldırıya uğrayan devletten talep gelmesi durumunda, ABD askeri güçlerini harekete geçirecekti.¹⁶

Bağdat Paktı, Doktrini memnuniyetle karşılarken, Türkiye'yle birlikte İran, Irak, Lübnan, Libya ve Suudi Arabistan Doktrine katılan ülkeler oldular. Türkiye'nin Doktrine gösterdiği destek, ABD'den aldığı ekonomik desteğe artış şeklinde yansırken, Doktrine karşı olan Arap ülkeleriyle ve SSCB ile ilişkilerinin gerginleşmesine neden oldu.

Suriye'nin SSCB ile ilişkilerinin giderek gelişmesi ve iç politikasında Sovyet etkisinin artması, Türk ve ABD'li yetkililer arasındaki görüşmelere konu oldu. Türk askeri makamları endişelerini "sadece kuzeyden gelen Sovyet tehdidi değil, ayrıca

¹⁵ Arı, s.418.

¹⁶ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, cilt 1, Baskın Oran (ed.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.566.

Sovyet güçlerince Türkiye'ye yapılacak iki cepheli bir saldırı için uygun koşullar hazırlayan Suriye'deki uğursuz Sovyet mühimmat stoku" şeklinde ifade ettiler.¹⁷ Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığmaya başlamasıyla beraber, durum kriz boyutuna ulaştı. Birleşmiş Milletler gündemine de taşınan konu, Türkiye'nin Ortadoğu ilişkilerini 50'li yıllarda olumsuz etkileyen bir nokta oldu.

Bu dönem tüm Ortadoğu'da Nasırcı politikaların yayıldığı ve Arap milliyetçiliğinin güçlendiği yıllardı. Lübnan'da Nasır¹⁸ yanlısı milliyetçilerin ayaklanması ve silahlı çatışmaların başlaması üzerine, Lübnan Devlet Başkanı, Eisenhower Doktrinine dayanarak ABD'den yardım talep etti. ABD bu talebe olumlu yanıt verip Beyrut'a asker çıkarırken, Türkiye çıkarmayı desteklediği gibi, İncirlik Üssü'nün kullanılmasına da izin verdi. Böylelikle İncirlik Üssü, NATO görevi dışındaki bir amaç için ABD hizmetine sunulmuş oldu.

Irak'ta gerçekleşen darbenin ardından, Irak'ta yaşanan gelişmelerin Ürdün'e de sıçramasından endişe eden Ürdün yönetiminin, İngiltere ve ABD'den yardım istemesi üzerine, bu iki ülke Lübnan'a olduğu gibi Ürdün'e de müdahale ettiler. Türkiye'nin tavrı yine Batılı müttefiklerinden yanaydı.

Gerek Suriye krizinde, gerekse Lübnan ve Ürdün olaylarında, Türkiye'nin temel motivasyonu başta ABD olmak üzere Batı'ya iyi bir müttefik olduğunu ve Ortadoğu'da vazgeçilmezliğini kanıtlamaktı. Bunda Adnan Menderes hükümetinin, bozulmaya başlayan ekonominin, ABD yardımlarının artırılmasıyla düze çıkarılmasına dair inancı da etkiliydi.

1.2.3. Yakınlaşma Dönemi

60'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin Ortadoğu politikasında, 50'li yıllara göre bir değişim gözlenmiştir. Bunun bir nedeni uluslararası ortamdaki değişikliğe ilişkindir.

¹⁷ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, cilt 1, Baskın Oran (ed.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.630.

¹⁸ Cemal Abdülnasır (1918-1970), Temmuz 1952'de Kral Faruk'a karşı düzenlenen askeri darbeye liderlik etti ve 1954'te Mısır Devlet Başkanı oldu. Asvan Barajının yapımı ve Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi gibi önemli projeleri gerçekleştiren Nasır, Arap milliyetçiliğine ivme kazandırdı ve Arap birliğini savundu. 1958 yılında Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulduysa da 1961 yılına kadar hayatta kalabildi. Nasır, ülkesinde pek çok reform gerçekleştirdi. Eylül 1970'teki ölümünün ardından yerine Enver Sedat geçti.

SSCB'nin de, kıtalararası balistik füzelerle ABD'yi vuracak askeri teknolojik güce erişmesiyle, her iki süper güç birbirlerini vurma olanağına sahip olmuşlar, bu da Soğuk Savaşa bir denge durumu getirmiştir. Denge durumu müttefik ülkelere, eskiye oranla görece daha bağımsız dış politika üretme olanağı tanımıştır. İkinci bir neden ise, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde oluşmaya başlayan pürüzler neticesinde edindiği tecrübelerdir. 1962 Küba krizinde ABD'nin Türkiye'nin güvenliğini ikinci plana ittiğini gösteren bir çözüm yoluna başvurması ve 1964 yılında Kıbrıs olaylarında Türkiye'nin müdahale niyeti üzerine, ünlü Johnson Mektubu ile ABD'den aldığı olumsuz yanıt, Türkiye'deki yöneticileri ABD ile olan ilişkilerin niteliğini sorgulayarak, çok yönlü bir dış politika izlemeye yönelten nedenler olmuşlardır. Ayrıca, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamı, o vakte kadar sadece yukarıda karar vericiler tarafından tartışılan dış politikayı, kamuoyunda tartışılır hale getirmiştir. İç politikada sol hareketlerin güçlenmeye başladığı bu dönemde, Türkiye'nin NATO üyeliği ve Batı ittifakına koşulsuz bağlılığı eleştirilmeye başlanmıştır.

ABD ile ilişkilerin bu olumsuz seyri, Türkiye'yi "tek taraflı" politikasında değişikliğe zorlamış, örneğin 1965 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda, Türk Dışişleri Bakanı ABD'nin Vietnam'ı işgaline karşı olduğunu açıklayabilmiştir.¹⁹

Türkiye'nin 50'li yıllarda Ortadoğu'da "Batının sözcüsü" niteliğindeki tutumu, bölgede yalnızlaşmasına neden olmuştu. Öyle ki, Kıbrıs'ta yaşanan olayların ardından, Birleşmiş Milletler'deki görüşmelerde, Ortadoğu devletleri Kıbrıslı Rumları desteklemiştir.²⁰ Petrol ihtiyacı bakımından Ortadoğu'ya bağımlı bulunan Türkiye'nin, 1973 Petrol krizi ardından petrol fiyatlarının ani artışına bağlı olarak ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca Avrupa Topluluğunun pek çok üründe Türk mallarına kota uygulamaya başladığı bu dönemde, Türk ihraç ürünleri için yeni pazar arayışları doğmuştur. Kıbrıs müdahalesinden sonra ise, ABD'nin Türkiye'ye karşı silah ambargosuna başlaması, Türkiye'nin stratejik yalnızlığını derinleştirmiştir.

¹⁹ Dağı, s.169.

²⁰ Bilge Criss, Pınar Bilgin, "Turkish Foreign Policy Toward Middle East", *Middle East Review of International Affairs*, vol.1, No.1 (January 1997), <http://meria.idc.ac.il/journal/1997/issue1/jv1n1a3.html#author>, (15 Ağustos 2005)

Türkiye'nin içine düştüğü bu durum, onu bölge ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmeye, kültürel ve ekonomik ilişkilerini geliştirerek, siyasi alanda bölgeye yakınlaşmaya itmiştir. Bunun bir sonucu olarak Türkiye, Arap-İsrail sorunundaki tutumunda değişikliğe giderek, Arap ülkelerini memnun edecek bir çizgiye yöneldi. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye, İsrail'i kınadı ve ABD'den farklı olarak İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini istedi. Amerikan birliklerinin İncirlik Hava Üssünü kullanmasına izin vermedi. 1973'te meydana gelen Arap-İsrail çatışmalarında Türkiye aynı tavrı sürdürdü. Arap ülkeleri Türkiye'nin yaklaşımını memnuniyetle karşıladılar.

Arap ülkelerinin memnun kaldığı bir diğer gelişme Türkiye'nin İslam Konferansına katılmasıydı. Türkiye içerisinde, böyle bir konferansa katılmanın devletin laik niteliğiyle bağdaşıp bağdaşmayacağı tartışmalarının yapıldığı bir ortamda, Türkiye önce Rabat'taki, ardından da 1970 yılında Cidde'de yapılan toplantılarda yer aldı. Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'ne verdiği önemin bir göstergesi olarak 1975 yılındaki toplantıya dışişleri bakanı düzeyinde katılırken, bu adım karşılığını Kıbrıs Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş'ın toplantıya konuk sıfatıyla davet edilmesi şeklinde buldu.²¹ Böylelikle Arap Dünyasının, Kıbrıs sorununa dikkati çekildi ve Türk tezleri birinci elden anlatılmış oldu. Ayrıca Örgütün yedinci toplantısının İstanbul'da yapılması kararlaştırıldı. İstanbul'daki toplantıda Türkiye, Filistin sorununda Arap yanlısı tutumunu sürdürdü.

Bunun daha net bir ifadesi olarak Türkiye, 1975 yılında Filistin Kurtuluş Örgütünü (FKÖ) Filistin halkının tek ve meşru temsilcisi olarak resmen tanıdı. Ankara'da 1979 yılında Örgütün büro açmasına izin verildi ve açılıшта Yaser Arafat bizzat bulundu. Diğer yandan Ankara, İsrail ile ilişkilerini kesmeyerek alt düzeyde olsa da sürdürmeye özen gösterdi.

80'li yıllarda uluslararası ortamda ciddi değişiklikler meydana geldi. İran'da gerçekleşen İslam devrimi ile, İran ABD ile stratejik ilişkilerine son verirken, ABD bölgede önemli bir müttefikini kaybetmiş oldu. Öte yandan SSCB'nin Afganistan'ı işgali, ABD'yi dikkatini bölge üzerinde yoğunlaştırmaya zorladı. Bu ortamda Türkiye,

²¹ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", cilt 1, s.793.

bölgedeki ABD çıkarları bakımından önem kazanmaya başladı ve ABD, Türkiye'ye uyguladığı askeri ambargoyu sonlandırdı. Bununla da kalmayarak iki ülke arasında, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmasıyla, 1950'lerden sonra iki ülke arasındaki en yakın dönem başlamış oldu.²²

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye'nin Avrupa devletleri ile ilişkilerini olumsuz etkiledi. Özellikle insan hakları ihlalleri konusunda gelen yoğun eleştiriler Türkiye'yi sıkıntıya soktu. Avrupa Topluluğu ülkelerine yapılan ihracatta, topluluğun koyduğu kotalar sonucunda düşüş yaşandı. Dönemin Dışişleri Bakanı İlder Türkmen bu durumla ilgili olarak şu yorumu yapıyordu:

“Türkiye'nin Batı pazarlarına yönelik ihracatı, yaşanan ekonomik durgunluk nedeniyle hiçbir ümit vermiyor. Bu nedenle, 24 Ocak 1980 kararlarının başarılı olabilmesinin tek yolunun Ortadoğu pazarlarına girmek olduğu görünüyor.”²³

Bu yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik ekonomik girişimleri olumlu sonuç verdi ve özellikle Türk müteahhitlik şirketleri başta Libya ve Suudi Arabistan'da olmak üzere pek çok ihaleyi kazanarak, döviz girdisinin artmasında rol oynadılar. Aynı dönemde, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine ihracatı, toplam ihracatı içinde ciddi bir bölümü oluşturdu.

80'li yıllar boyunca süren İran-İrak Savaşında, Türkiye tarafsız kalarak dengeli bir politika izledi ve iki ülke ile de ekonomik ilişkilerini sürdürdü. Bu tutum diğer Arap devletleri arasında da takdir topladı. Türkiye'nin bu iki ülkeye ihracatı, toplam ihracatı içerisinde 1980 yılında %4'lük kısmı oluştururken, bu oran 1982 yılında %25'e çıkarak, Türk ekonomisine büyük katkı sağladı.²⁴

Avrupa'dan uzaklaşmakta olan Türkiye, ABD ile birlikte Ortadoğu'ya yaklaşmayı sürdürdü. SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran'da yaşanan İslam devriminin ardından, petrol kaynakları bakımından büyük önem taşıyan Basra

²² Gözen, s.19.

²³ Gözen, s.21.

²⁴ Arı, s.424.

Körfezi'nin güvenliği sorunu ABD için daha kritik bir hal aldı. Bu dönemde Türkiye, Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında askeri alanda işbirliğine gidildi.

Irak-İran Savaşı'nın Türkiye'ye dolaylı yoldan olumsuz etkileri oldu. Savaşın ağırlıklı merkezi güney olduğundan, Irak'ın birliklerini güney bölgelere kaydırması Irak'ın kuzeyinde merkezin gücünü azalttı. İran bölgedeki Kürt güçlerine destek sağlayarak, Irak ordusunun gücünü bölmeye çalıştı. Mısır'ın Camp David zirvesinden sonra Arap ülkeleri arasında itibar kaybetmesinin ardından, Arap ülkelerinin liderliğine oynamaya başlayan Suriye aynı hedefi güden Irak'ı yıpratmak için İran'ın izlediği politikayı takip etti. Kuzey Irak'taki bu durum 1984 yılından itibaren Türkiye'de silahlı eylemlere başlayan PKK için de uygun bir zemin hazırladı ve 90'lı yıllarda artacak problemlere kaynaklık etti. Türkiye'nin üç komşusuyla da dönem dönem ilişkilerinin gerilmesine neden oldu.

1.3. Türkiye'nin Dış Politikasında ABD'nin Yeri

Türk- Amerikan ilişkilerinin geçmişi 18. yüzyıl sonlarına dayanır. Bu dönemde ilişkiler Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey Afrika eyaletleri üzerinden, yani dolaylı sayılabilecek bir yolla başlamıştır. Bunun en önemli nedeni ABD'nin bu bölgedeki ticareti olmuştur. ABD, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cezayir, Trablusgarp, Tunus gibi eyaletlerine yaptığı deniz ticaretini güvence altına almak istemiş, bu nedenle bu eyaletlerin korsanlık faaliyetlerine karşı mücadele etmiş, bu eyaletlerle anlaşma yoluna gitmiş, ardından da gümrük oranlarının düşürülmesini ve bu ülkelerdeki ABD vatandaşlarının haklarının güvence altına alınmasını hedeflemiştir.

ABD ticari gemilerinin kuzey Afrika kıyılarında pek çok kez korsan saldırılarına uğramaları, gemilerin yağmalanması, mürettebatın esir alınması, haraç ve esirler için fidye ödenmek zorunda kalınması üzerine ilk olarak Fas ile temasa geçilerek 1786'da bir dostluk ve ticaret antlaşması yapıldı.²⁵ Bunu Cezayir, Trablusgarp ve Tunus ile yapılan antlaşmalar izledi. Bu antlaşmalarda yüksek miktarda vergi, haraç ve esirler

²⁵ Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.41.

için fidye ödenmek zorunda kalınması ABD’de güçlü bir donanma kurulması gerekliliğinin anlaşılmasını sağladı. Güçlü bir donanmaya sahip olunması ABD’nin kuruluş felsefesinde yer alan özgür ticaret ilkesinin zengin bir pazar olan Akdeniz’de uygulanabilmesini sağlayacaktı.

Kazanılan bu savaşlarla ABD uluslararası alanda gücünü kanıtlarken Mağrip ülkelerinde de diplomatik temsilcilikler açarak ilişkilerini kalıcılaştırdı. Bu temsilciliklerde çalışmaya başlayan görevliler Türkçe ve Arapça öğrenerek bu ülkelerin bürokratlarıyla daha sıkı bağlar kurdular. Diğer taraftan bölge deniz trafiğinin güvenli hale gelmesiyle, Amerikalı tüccarlar daha doğuya yönelerek Osmanlı İmparatorluğu’nun İzmir, İskenderiye ve Beyrut limanlarına daha fazla mal taşımaya başladılar. Ancak savaşların en önemli sonucu belki de ABD’nin ticari çıkarlarını korumak için askeri güç kullanmayı bir dış politika ilkesi haline getirmesi idi.²⁶

İzmir’in Amerikalı tüccarlar için önemli bir merkez haline gelmesi ABD’nin diplomatik ilgisini beraberinde getirdi. Her ne kadar 19. yüzyıl başında ABD İzmir’e farklı tarihlerde konsoloslar atadıysa da Osmanlı Devleti, ABD ile arasında henüz diplomatik ilişki kurulmamış olduğundan bu kişileri konsolos olarak tanımadı. Bu durum ise, özellikle boğazlardan sorunsuzca geçerek, Karadeniz’e açılmak ve gümrük oranlarında İngiltere, Fransa gibi devletlere uygulanan oranlara tabi olmak isteyen ABD’nin önünde bir engeldi. ABD açısından Osmanlı ticari arzuları nedeniyle gün geçtikçe çekici bir alan oluştururken, Osmanlı Devleti’nin ABD üzerinde ticari ya da siyasi bir çıkarının bulunmayışı, ABD’nin ilk dönem taleplerinin sıcak bir karşılık bulmasını önledi. Dahası Osmanlı Devleti’nin Avrupa’ya karşı uyguladığı denge politikasında ABD’nin rol oynaması, Monroe doktrini olarak adlandırılan, ABD’nin Avrupa siyasetinden uzak durma politikası nedeniyle beklenemezdi. Başkan Washington’un yabancı devletlerle mümkün olduğunca çok ticari, mümkün olduğunca az siyasi ilişkiye girilmesi gerektiği savı ABD yönetiminde büyük ölçüde kabul görmüştü.

1830 yılında yapılan bir anlaşma ile ABD istediği ticari olanaklara, Karadeniz’e çıkış hakkına ve gümrük oranlarına sahip oluyordu. Anlaşmanın hemen

²⁶ Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s.68.

ertesinde ABD, İstanbul'da büyükelçilik ve önemli illerde konsolosluklar açarken Osmanlı Devleti'nin Washington'da diplomatik temsilcilik açarak karşılık vermesi 1867'de gerçekleşti. İki ülke arasında diplomatik temsilciliklerin açılması ticaret hacminin genişlemesini sağlarken, Osmanlı Devleti'nin temel talebi silah alımı yönünde idi. 1865 yılında biten Amerikan İç Savaşı'nın ardından gereksiz hale gelen çok sayıda silah ve ABD silah sanayisinin savaş sonrası üretim kaybı, bu silahların Osmanlı'ya satışını sağladı. ABD dış politikasının, serbest ticareti sağlamayı hedef alması ve silah üreticilerinin çıkarlarının gözetilmesi başta II. Dünya Savaşı sonrasında olmak üzere Cumhuriyet dönemi ilişkilerinde de etkili olacaktı.

19. yüzyıl Türk Amerikan ilişkilerinin problemlili konularının bir bölümüne, yüzyılın başında başlayıp, 1830 antlaşmasının Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşları için getirdiği kolaylıklara bağlı olarak artarak devam eden Amerikan misyonerlerinin Osmanlı ülkesine gelişi zemin hazırladı. Misyonerlerin temel amacı Osmanlı tebaasının gayrimüslim kısmının Protestanlaştırılmasıydı. Bu nedenle çok sayıda misyoner gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelere yerleşirken, çeşitli misyoner okulları da açıldı. Bu gelişmelerden rahatsız olmaya başlayan Müslüman tebaa ile misyonerler arasında yaşanan gerginlikler zaman zaman iki ülke arasında krizlere neden oldu. Diğer taraftan bu okullardan yetişen bazı kişiler özellikle Bulgar ve Ermeni milliyetçiliklerinin gelişmesinde öncü rol oynayarak, bu milletlerin gerçekleştirdiği ayaklanmalara giden yolu açtı. Okullarda görevli Amerikalı öğretmenlerin ve bazı misyonerlerin Amerikan gazetelerine yazdıkları makalelerin bazen yaşananları abartarak aktarması, Amerikan kamuoyunda Osmanlı karşıtı olumsuz bir hava oluşmasına ve Türk-Amerikan ilişkilerinin olumsuz etkilenmesine neden oldu.

Cumhuriyet öncesi çok düşük düzeyde olan Türk-Amerikan ilişkileri, Cumhuriyetin ilanından, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar önemli sayılamayacak düzeyde kaldı. Bu dönemde Türkiye, hem bulunduğu coğrafyaya bağlı olarak, hem de Dünya gelişmelerinin merkezi olmayı sürdürmesi bakımından, ilgisini Avrupa'da yoğunlaştırmayı sürdürdü. Türkiye için ekonomik zorlukların aşılması, Hatay sorununun çözülmesi, Boğazlarda tam egemenlik sağlanması bu dönemin öne çıkan problemleriydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında, ABD'ye karşı ilginin azlığında Wilson

ilkelerinin etkisi de vardı. Türkiye’de Sevr Antlaşmasında Wilson etkisinin olduğu ve self-determinasyon fikrinin Anadolu’da yaşayan Kürtler ve Ermeniler üzerinde kışkırtıcı etkileri olduğuna inanılıyordu.²⁷ Ayrıca Boğazlar konusunda ABD, İkinci Dünya Savaşı’na kadar SSCB’nin tezlerini desteklemiş ve Türk Boğazlarında uluslararası denetimi savunmuştu.²⁸

ABD ise, hem büyük ekonomik buhran nedeniyle içeri dönmüştü, hem de siyasi bir tercih olarak İkinci Dünya Savaşı’na kadar Avrupa politikasından görece izole olmayı sürdürdü.

İkinci Dünya Savaşı sonrası durum ise tamamıyla farklıydı. ABD, savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünyada, Batı bloğunun lideri durumuna gelirken, Türkiye’nin SSCB’den duyduğu kaygı, iki ülkenin güvenlik algılamalarını ortak bir noktada buluşturdu. ABD’nin Doğu Bloğunu çevreleme politikası gereğince Mart 1947’de uygulamaya konulan Truman Doktrini çerçevesinde, Yunanistan’la birlikte Türkiye de, ABD’den askeri yardım almaya başladı. Böylece Türkiye, oluşan Batı-Doğu ekseninde yerini belirlemiş oldu. Ertesi yıl ise, Avrupa ekonomisinin tekrar canlanması için ABD tarafından oluşturulan Marshall Planından faydalanmaya başladı.

Türkiye’nin çok partili hayata geçmesinin ardından, 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Demokrat Parti, Kore’de ABD ile birlikte savaşmaya karar vererek Türk askerlerini Kore’ye yolladı. Bu önemli gelişmenin ardından Türkiye 1952’de NATO’ya üye oldu. 50’li yıllar gerek uluslararası ortamın zorlamasıyla, gerekse Demokrat Parti yönetiminin kendi politik tercihleriyle, Türk-Amerikan ilişkilerinin arttığı yıllar oldu. Bu dönemde iki ülke arasında çok sayıda ikili anlaşma yapıldı. Anlaşmaların pek çoğunun gizli nitelikli olup, TBMM gündemine gelmemesi nedeniyle anlaşmaların kesin sayısı bilinmemekle birlikte, Süleyman Demirel’in

²⁷ F.S. Larrabe ve I.O. Lesser, *Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde*, Mustafa Yıldırım (çev.), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004, s.206.

²⁸ Kemal Kirişçi, “Turkey and The United States: Ambivalent Allies”, *Middle East Review of International Affairs*, vol.2, No.4, (November 1998), <http://meria.idc.ac.il/journal/1998/issue4/jv2n4a3.html#author>, (20 Ağustos 2005)

1966'da yaptığı bir açıklamaya göre, 1952-1960 yılları arasında Türkiye ile ABD arasında 54 ikili anlaşma yapıldı.²⁹

İkili ilişkilerin en önemli etkinlik alanı ise Ortadoğu'ydu. Türkiye bulunduğu stratejik konum nedeniyle, Körfez bölgesinde Sovyet etkisinin yayılmasına ve Batı karşıtı hareketlere karşı ABD ile paralel bir çizgide kaldı. Temel amacı Arap Ortadoğusunda Sovyet ilerlemesini engellemek olan, 1955 tarihli Bağdat Paktı'nın oluşumuna Adnan Menderes öncülük etti.³⁰ Pakta ABD doğrudan katılmasa da, bazı toplantılarında davetli olarak bulundu.

Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri, 1958 Lübnan krizinde ABD'nin güçlerinin bir kısmını Beyrut'a, Adana'daki İncirlik hava üssünden nakletmesiydi. Türkiye bölgede pan-arabist hareketlerin güçlü olduğu bu devrede, Arap ülkelerden gelebilecek tepkileri göze alarak, ABD ile birlikte hareket etmekten çekinmedi.

1960 yılının Mayıs ayında İncirlik hava üssünden havalanan bir Amerikan U2 casus uçağı, SSCB hava sahasında gözlem amaçlı bulunduğu bir sırada düşürüldü. Olay üzerine SSCB, Türkiye'yi sert bir dille uyardı. Türk hükümeti, bu uçuşlardan haberdar olmadığını açıkladı. Türkiye, ABD'nin Sovyetlere karşı Türkiye'deki NATO üssünü kullanarak oluşmasına meydan verdiği bu krizde SSCB'yle karşı karşıya geldi.

Savaş sonrası hızlı bir ilerleme içine giren Türkiye-ABD ilişkilerinin seyri, 60'lı yıllarda yaşanan iki olayla değişti. Bunlardan ilki Küba krizi idi. ABD'nin SSCB'nin Küba'ya yerleştirdiği füzeleri tespiti üzerine iki ülke arasında başlayan krizde, ABD'nin Türkiye'ye konuşlandırdığı nükleer başlıklı Jüpiter füzeleri pazarlık konusu oldu. SSCB'nin füzeleri geri çekmesine karşılık olarak, ABD'nin de Türkiye'deki Jüpiter füzelerini kaldırmayı kabullenmesi, Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Ankara'da, ABD'nin Türkiye'nin güvenliğini umursamadığı düşüncesi hakim oldu.

İlişkilerin gerilmesine neden olan ikinci gelişme 1964 yılında, Kıbrıs konusunda yaşandı. Adanın İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasının ardından, Türk

²⁹ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", cilt 1, s.556.

³⁰ Henry J. Barkey, "The Push and Pull of Strategic Cooperation, The U.S. Relationship with Turkey in the Middle East", *The Middle East and the United States, A Historical and Political Reassessment*, ed. David W. Lesch, Colarado: Westview Press, 2003, s.429.

ve Rum halkları arasında baş gösteren olaylara Türkiye, 1960 Garantörlük anlaşmasından doğan haklarına dayanarak müdahale etmek istedi. İsmet İnönü'nün, ABD Başkanı Lyndon Johnson'a yazdığı ve Adaya müdahale niyetini belirttiği mektubun karşılığı, Türkiye'nin hiç beklemediği şekilde oldu. Cevapta müdahale desteklenmediği gibi, müdahale durumunda SSCB'nin gerçekleştirebileceği olası bir karşı atakta, NATO'nun Türkiye'yi savunmak zorunda olmayacağı bildiriliyordu.

Bu iki olayın getirdiği olumsuz havaya bağlı olarak ABD ile ilişkiler daha fazla tartışılmaya başlandı ve Türkiye Ortadoğu'da ABD'yi koşulsuz desteklemekten vazgeçti. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Ankara, ABD'nin İsrail'e yardım etmek üzere Türkiye'deki üsleri kullanmasına izin vermedi. Ayrıca 1969'da imzalanan bir anlaşma ile ABD'nin Türkiye'deki askeri üs olanakları kısıtlanıp, kullanılabilir tesis sayısı 26'dan 12'ye düşürüldü ve üslerin sadece NATO görevleri dahilinde kullanılacakları belirtildi.³¹ 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e silah taşıyan ABD uçaklarının Türkiye'de yakıt ikmali yapma talepleri, Türk yönetimince reddedildi.

Kıbrıs'ta Nikos Samson tarafından darbe gerçekleştirilmesi ve iki toplum arasında gerginliğin çatışmaya dönüşmesi üzerine 1974 Temmuz'unda Türkiye Adaya müdahale etti. ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı ve ilişkiler 80'li yıllara kadar gergin kaldı. Aslında Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askeri yardımların kesilmesi, Türkiye'deki afyon üretimi nedeniyle 70'li yılların başından beri ABD Kongresinde tartışılan bir konuydu. Nixon hükümeti, ABD'de tüketilen eroinin, hammaddesinin büyük oranının Türkiye'den kaçak yollarla getirilen haşhaş olduğuna inanıyordu. Bu sebeple ABD, Türk yönetimini haşhaş üretimini yasaklamaya zorlamış ve bir ara dönem hükümeti olan Nihat Erim³² yönetimi bu kararı almıştı. Bülent Ecevit'in yasağı kaldırmasının ardından tekrar yükselen gerginlik, Kıbrıs müdahalesinin ardından ambargoyla sonuçlandı.

³¹ Meliha Benli Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", *Turkish-American Relations, Past, Present and Future*, ed. Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, New York:Routledge, 2004, s.155.

³² Nihat Erim (1912-1980), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde kamu hukuku Profesörü olarak görev yapan Erim, CHP milletvekili olarak 1945-1950 yıllarında TBMM'de yer aldı. CHP'nin yayın organı "Ulus" dergisinde başyazarlık yaptı. 1961'de bir kez daha TBMM'ye seçildi. 12 Mart 1971 müdahalesinin ardından hükümeti kurmakla görevlendirilen Erim, CHP'den istifa ederek partiler üstü hükümeti kurdu. Mayıs 1972'ye kadar görevde kaldı. 19 Temmuz 1980'de uğradığı bir silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybetti.

SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve Sovyet yanlısı Güney Yemen ile Kuzey Yemen arasında sınır çatışmalarının başlaması, ABD'nin Körfezin güvenliğine ilişkin kaygılarını artırdı. Öte yandan İran'da meydana gelen İslam Devrimi sonrası, ABD'nin Türkiye ve İran üzerinden yürüttüğü SSCB'yi Ortadoğu bölgesinden uzak tutma politikasını sekteye uğradı.

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter, Ocak 1980'de Carter Doktrini olarak bilinen yeni Amerikan politikasını açıkladı. Buna göre, Körfezin kontrolünü ele geçirmeye yönelik dışarıdan bir müdahaleyi ABD, kendi bölgesel çıkarlarına karşı yapılmış bir girişim olarak değerlendirecek ve gerekirse güç kullanmaktan sakınmayacaktı. Doktrine paralel olarak, Türkiye'nin katılmayı kabul etmediği Çevik Kuvvet (Rapid Deployment Force) güvenliği artırıcı bir önlem olarak uygulamaya konuldu.³³

ABD'nin uyguladığı silah ambargosu nedeniyle silah alımı konusunda ciddi sıkıntılar yaşamış olan Türkiye, bu yeni koşullarda ABD ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) imzaladı. Kasım 1980'de yürürlüğe giren ve beş yıl süreyle geçerli olacak olan anlaşmada, Türkiye'ye getirilecek ABD silahlarının NATO görev ve yetkilerinin dışında kullanılmayacağına dair yine vurgu yapıldı.³⁴ Fakat, Türkiye anlaşmadan beklediği oranda yararlanamadı. Bunun nedeni beklenen Amerikan hibesinin, ABD yönetiminin talebine rağmen sık sık ABD Kongresine takılmasıydı. ABD bütçesinin denetimi Kongrenin kontrolünde bulunuyordu. Kongre, Türkiye'nin insan hakları ihlalleri ve Kıbrıs sorunu konularını gündeme getirerek, hibelerde kısıtlamalara neden olmaktaydı. Ankara'nın ise, hibenin artırılması ve kotaların kaldırılarak Türk ihracatının önünün açılması yönünde talepleri vardı. Anlaşma 1985 yılından itibaren ikinci bir beş sene için geçerli olmak üzere uzatılırken, Türk tarafının bu taleplerinin ABD tarafından karşılanması mümkün olmadı. Washington bu konuların çözümü için çaba sarf edeceğini belirtmekle yetindi.

ABD'deki Ermeni Lobisinin, Ermeni soykırımının tanınması yönünde ABD yönetimi üzerinde yoğun çabaları oldu. 80'li yıllarda konu sürekli gündemde tutularak,

³³ Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", s.153.

³⁴ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", cilt 1, s.712.

Temsilciler Meclisine karar tasarıları halinde sunuldu. Türkiye'nin çabaları neticesinde bazen, konu Temsilciler Meclisine getirilmeden önu kesilirken, 1985 yılında meclise gelen tasarı reddedildi. Ermeni lobisinin girişimlerine karşı Türk tarafı, Yahudi lobisinin desteğini alarak Amerikan yönetimi üzerinde etkili olmaya çalıştı. Fakat konunun sık sık gündeme gelmesi, Türk hükümetinde olduğu kadar, Dışışleri Bakanlığında ve Silahlı Kuvvetlerde huzursuzluk yarattı.

Ankara'yı rahatsız eden diğer bir konu ise ABD'nin, yardımlar konusunu Türkiye ve Yunanistan arasında bir dengeye oturtmak üzere 7/10 ilkesine başvurmasıydı. ABD yardımları iki ülke arasında, bu oran göz önüne alınarak dağıtılmaktaydı. Oranın değiştirilmesi için Türkiye'nin yaptığı girişimler sonuçsuz kalmıştır. Ayrıca 1990 senesinde ABD ve Yunanistan arasında yapılan askeri nitelikli bir anlaşmada ABD, Yunanistan'a Türkiye'den gelebilecek bir saldırıya karşı güvenlik garantisi vermiştir.³⁵ Türk-Amerikan ilişkilerinin ana eksenini ulusal güvenlik olduğundan, ABD'nin tavrı Türkiye'de şüpheyile karşılanmıştır.

Genel olarak bakıldığında, dönemlere göre inişli çıkışlı olmakla birlikte, Türkiye ve ABD'nin çıkarlarının çoğu zaman ortak bir paydada buluştuğu söylenebilir. İlişkilerin dönemsel değişiklikler göstermesinde, ülkelerin iç ortamlarının etkisinin yanında (Demokrat Parti yıllarında olduğu gibi), daha belirgin olarak uluslararası ortamdaki veya bölgesel dengelerdeki değişiklikler (Afganistan'ın işgali, İran devrimi gibi) etkili olmuştur. Ancak iki ülkenin müttefiklik bağı kalıcılığını sürdürmüştür.

1.4. ABD'nin Dış Politikasında Ortadoğu'nun Yeri

ABD'nin Ortadoğu politikasını ve genel olarak ABD dış politikasını üç ayrı dönem olarak ele almak mümkündür:

- II. Dünya Savaşı'na kadar sürmüş olan, ABD'nin başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupalı egemen güçlerin bölge politikalarının dışında kalmayı seçtiği ilk dönem.

³⁵ Özden Alantar, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Güvenlik Boyutunda Dönüşümü", *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan, Şule Kut (drl.), İstanbul: Buke Yayınları, 2000, s.223.

- II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan, ulusal çıkarlarını korumayı hedeflediği, Soğuk Savaş stratejisine dayalı bir dış politika kurma süreci.

-70'lerin sonunda başlayarak, uluslararası olaylarda belirleyici rol oynamayı hedeflediği, daha etkin bir dış politikanın olduğu dönem.

1.4.1. II. Dünya Savaşı Öncesi ABD'nin Ortadoğu Politikası

ABD'nin Ortadoğu ülkeleri ile 18. yüzyılda başlayan ticari ilişkileri vardır. Bu dönemde ABD'nin izlediği uluslararası sorun ve çatışmalara mesafeli kalma politikasının doğal bir sonucu olarak, bölge ülkeleri ile ilişkilerinde temel amacı, burada ticaret ya da misyonerlik gibi amaçlarla bulunan vatandaşlarının ve ABD ticari gemilerinin güvenliğinin sağlanmasına yönelik kazanımlar elde etmekten ibaret olmuştur. ABD yönetimi 1792'de Fas'ın bağımsızlığını tanıyan bir anlaşma imzalamış, 1830, 1862 ve 1871'de Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret ve Boğazlardan geçiş anlaşmaları yapmış, 1835'te Umman ve 1857'de İran ile ticaret ve dostluk anlaşmaları imzalamıştır.³⁶ Bütün bu anlaşmalar ABD'nin bölge ülkeleri ile olan ticaretinin güvenliğinin ve devamının sağlanmasını hedeflemiştir.

ABD'nin bölge ülkelerini karşısına alacak herhangi bir tavırdan kaçınmanın ötesinde, herhangi bir sömürgeci politika izlememesi, bölge ülkelerinin gözünde Avrupa ülkelerinin tersine olumlu bir ABD imajının oluşmasını sağlamıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın denetimine giren Ortadoğu'da, başta İngiliz ve Fransız sömürgecilik politikalarına karşı ulusal bağımsızlık hareketleri canlanmaktaydı. ABD ulusal çıkarları doğrultusunda daha dengeli bir dünya düzeni hedefiyle, dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından açıklanan self-determinasyon temelli Wilson ilkeleri, Osmanlı İmparatorluğu sonrası ulus devletlerin doğmakta olduğu bu dönemde bölge ülkeleri tarafından olumlu karşılandı.

³⁶ Tareq Y. Ismael, *International Relations of the Contemporary Middle East: A Study in World Politics*, New York: Syracuse University Press, 1986, s.134.

Körfez bölgesinde petrol bulunmasıyla birlikte 1920'li yıllardan itibaren ABD'nin bölgeye ilgisi artmaya başladı. 1930'larda bölgede keşfedilen petrol rezervlerinin artması, ABD'nin Suudi Arabistan'ın ekonomik ve stratejik önemini kavramasını sağladı.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ise, gerek savaşın doğası gereği bu dönemde enerji kaynaklarına verilen önem, gerekse savaş sonrası dönemde oluşan yeni dünya dengelerinin sonucunda ABD'nin küresel alanda daha etkin bir dış politika izlemesini ve özellikle jeopolitik konumu ve enerji kaynakları nedeniyle Ortadoğu'ya ilgi göstermesini kaçınılmaz kıldı.

1.4.2. II. Dünya Savaşı Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası

Savaş sırasında dönemin ABD Başkanı Roosevelt, bölgenin ABD ve müttefiklerinin güvenlik ve çıkarları için stratejik önemine atıflar içeren, olası bir Alman saldırısına karşı Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunmasının gerekliliğini vurguladığı konuşması ile, ABD'nin bölgeye yönelik politikasında değişimlerin işaretini vermiştir. Bu değişim, savaşın ilerleyen koşullarında ABD'nin İran'ın işgalinde ve Kuzey Afrika'da aldığı rol tarafından da desteklenmekteydi.³⁷ Savaş boyunca, üç kıta arasında geçiş noktası olarak değerlendirilebilecek Ortadoğu coğrafyasının bu askeri ve ticari önemi ve sahip olduğu petrol rezervleri ile Almanya'nın denetimine girmesinden duyulan endişe, bu değişimin temel nedeni olmuştur.

Savaşın bitişiyle birlikte, önceki dönemde iç sorunlarıyla ilgilenmekte olan, resmi söylemiyle sömürgecilik karşıtı tavır sergileyen Sovyetler Birliği'nin başta Orta ve Doğu Avrupa coğrafyası olmak üzere dünya üzerinde savaş öncesi dönemde öngörülmemiş bir etki sahibi oluşu, ABD'nin ve müttefiklerinin dış politikalarını temelden değiştirmiş, bu bağlamda Batı için Ortadoğu'nun stratejik önemini tamamıyla farklı bir boyuta taşımıştır. Savaş sonrası oluşan iki kutuplu sistemde bütün dünya ABD ile SSCB arasında rekabete sahne olsa da; Sovyetler Birliği'ne olan coğrafi yakınlığının yanında Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni içeren bir coğrafya oluşu, bu su yolları ve limanların SSCB için Batı Avrupa ve okyanuslara açılma olanakları sağlayan çekici

³⁷ Ismael, s.135.

bir stratejik hedef oluşturması, dahası enerji kaynakları açısından kendine yeterli bir SSCB karşısında ABD'nin ve özellikle Avrupalı mtfeiklerinin petrol için Ortadoğu ülkelerine bağımlı oluşları, Ortadoğu'yu ABD ve Avrupa ile SSCB arasında stratejik rekabetin doruğa ulaştığı bir bölge konumuna yükseltmiştir.

1945'ten itibaren iki süper güç arasında biçimlenmeye başlayan Soğuk Savaş ortamında, Avrupalı mtfeiklerinin Ortadoğu'daki askeri varlıklarının ve nüfuzlarının gerilemeye başlaması ve Sovyetler Birliği'nin bölgede nüfuzunu artırmak için harekete geçmesi, ABD'yi ulusal çıkarlarını ve mtfeiklerinin güvenliklerini sağlamak amacıyla bölgede etkin rol oynamaya itti. Bu yıllarda ABD, bölgede oluşan gelişmelere karşı tepkisini koyarak, ulusal ve mtfeik çıkarlarının korunmasına dayalı bir politika izlemiştir. Savaş sonrası ilk yıllarda ABD'nin Ortadoğu'ya yaklaşımında şu temel hedeflerden söz edilebilir:

- SSCB'nin bölgede etkinlik kazanmasının önüne geçilmesi,
- Bölgedeki su yollarının, limanların ve enerji kaynaklarının Batı'nın kullanımına açık tutulması,
- 1945 ncesi dönemde Batı'nın denetiminde olan Ortadoğu'da statükonun korunması, ve bu amaçla barış ve istikrarın sağlanması,
- Bölge lkeleri ile ABD arasında işbirliği sağlanması ve bunun bir uzantısı olarak bölge ülkeleri arasında özellikle SSCB'ye karşı birliğin temellerinin oluşturulması,
- ABD'nin ulusal çıkarlarından biri olarak mtfeiği İsrail'in varlığının güvenceye alınması.

SSCB'nin bölgeye açılmaya yönelik ilk hamlesi 19 Mart 1945'te Türkiye'ye bir nota vermek olmuştur. Bu notada, 7 Kasım 1945'te sona erecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın sresinin uzatılmayacağı belirtilmiştir. Bu notanın ardından, 7 Haziran 1945 tarihinde dönemin SSCB Dışışleri Bakanı Molotof, Türkiye-SSCB sınırında Sovyetler Birliği lehine değişiklikler, Montrö Sözleşmesi'nde değişiklikler, ayrıca İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ortak savunulması amacıyla

boğazlarda deniz ve hava üslerini içeren taleplerde bulundu.³⁸ Bu gelişmelere tepkisiz kalmayan ABD'nin 1946 Nisanında Türkiye'nin Washington Büyükelçisinin cenazesini Türkiye'ye ABD savaş gemisi Missouri ile getirmesi de, Türkiye'nin yanında tavır almasından öte, bölgede gerçekleşen gelişmelere karışma kararı aldığıın açık bir ifadesi oldu.³⁹ ABD savaş gemileri Missouri ve Province'in Türkiye'yi ziyareti sırasında dönemin ABD Başkanı Truman'ın yaptığı konuşma, ABD'nin Ortadoğu'ya duyduğu ilginin altını çizmekteydi: "Gözlerimizi Yakınoğu ve Ortadoğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşılıyor. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ülkelerin hiçbirisi ne yalnız, ne de birlikte, kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdür."⁴⁰

Aynı dönemde savaş sırasında İngiltere ve SSCB tarafından, aralarındaki irtibatın sağlanması amacıyla işgal edilen İran'ın tahliyesini geciktirmekte olan SSCB, Mayıs 1946'da İran'dan askerlerini tamamen çekmiştir. ABD'nin, SSCB'nin bu yayılmacı girişimlerinden duyduğu endişenin açık bir göstergesi de, 12 Nisan 1949'da ABD Dışişleri Bakanı Acheson'un, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a ABD yönetiminin Türkiye'ye gerçekleştirecek olası bir Sovyet saldırısı durumunda atom bombası kullanma kararı aldığıını bildirmesidir.⁴¹

Ağustos 1946'da dönemin ABD Başkanı Truman, Türk hükümetine SSCB'nin Boğazlar konusundaki taleplerine karşı Türkiye'nin destekleneceğini bildirdi. 12 Mart 1947 tarihinde ise, Truman, ABD kongresinden Sovyet baskılarına karşı Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapılması için onay istedi. Kongre tarafından onaylanan bu öneri, ABD dış politikasında Truman Doktrini olarak yer aldı. Türkiye ile Yunanistan'a ilk etapta 400 milyon dolar olarak gerçekleştirilen yardım, 20 Haziran ve 12 Temmuz 1947'de ABD Kongresi tarafından daha da artırıldı.⁴²

³⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s.252-253.

³⁹ Ümit Özdağ, *Değişen Dünya Dengeleri ve Basra Körfezi Krizi*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1991, s.43.

⁴⁰ Özdağ, s.44.

⁴¹ Özdağ, s.45.

⁴² Ismael, s.142.

Sovyet sınırına komşu olan Türkiye ve Yunanistan'a olası bir Sovyet tehdidine karşı yapılabilecek yardımların planlandığı bu dönem öncesinde, 28 Eylül 1945 tarihinde Truman, bölgenin en büyük petrol rezervlerine sahip ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan'da askeri bir hava üssünün inşasını onaylamıştı.⁴³ Böylelikle Ortadoğu petrol rezervlerini korumaya yönelik ilk adımlardan biri atılmıştı.

19 Ocak 1953'te dönemin ABD Dışişleri Bakanı, ABD Savunma Bakanı ve Karşılıklı Güvenlik Bürosu Başkanı, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'ne sundukları raporda ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını şu şekilde dile getirmişleridir:

"Ortadoğu ve Güney Asya devletlerinin siyasi ve ekonomik açıdan güçlenmeleri ve imkanları ölçüsünde hem kendi hem de hür dünyanın savunmasına yardımcı olmaları Birleşik Devletler'in menfaati doğrultusundadır. Biz, Ortadoğu veya Güney Asya'daki bütün komünist yayılmayı kendi güvenliğimiz için çok ciddi bir tehdit olarak değerlendiririz. Birleşik Devletler ve diğer hür ülkeler Ortadoğu'dan büyük miktarda petrol sağlamaktadırlar ve bu petrole gelecekteki sürekli ulaşma imkanı da çok önemlidir. Ortadoğu'nun stratejik önemi bu bölgenin korunmasını önemli kılmaktadır. Ortadoğu Sovyetler için Afrika'ya ve bizim orada bulunan, Akdeniz havzasının ve Güney Asya'nın korunmasına hizmet eden üslerimize açılan kapı olabilir. Hindistan da Sovyetler ile hür dünya arasındaki mücadeleden önemli olduğu kadar güvensiz bir bölgedir."⁴⁴

İlerleyen yıllarda ABD, önceki bölümlerde de değinildiği gibi, Bağdat Paktı'nın kurulmasını destekleyerek bölgede çıkarlarını koruyacak bölge içi bir savunma oluşumuna destek vermiştir.

1952 yılında Cemal Abdül Nasır'ın askeri bir darbe ile yönetime geçmesinin ardından Batı'ya mesafeli duran Mısır, silah satışı ve Asvan Barajı'nın finansmanı konularında ABD yönetiminin engeller çıkarması üzerine, o sırada İngiliz ve Fransız şirketleri tarafından işletilmekte olan Süveyş Kanalı'nın millileştirileceğini duyurdu. Bunun ardından İsrail'in Sina Yarımadası'nı işgal etmeye başlaması ile birlikte İngiltere ve Fransa ortak bir hareketle Süveyş Kanalı'na askeri müdahalede bulundu. Bu durumda

⁴³ Steve A. Yetiv, *The Persian Gulf Crisis*, London: Greenwood Pres, 1997, s.48.

⁴⁴ Özdağ, s.48.

ABD, SSCB ile ortak hareket ederek İngiltere ve Fransa'nın geri adım atmalarına neden olmuştur. Süveyş Krizi İngiltere ve Fransa'nın, istemleri dışında, bölgedeki büyük güç konumlarını ABD'ye devrettikleri dönüm noktası olarak görülebilir.

Krizin bir etkisi de, geri adım atan Avrupalı güçlerin karşısında yer almış olan SSCB'nin Ortadoğu'daki imajının ve nüfuzunun artmış olmasıdır. Bu durumun ABD ulusal çıkarları açısından uzun vadede yaratabileceği olası sorunların önünü kesmek amacıyla, dönemin ABD başkanı Eisenhower, kendi adıyla anılan öneriyi ABD Kongresinin onayına sunmuştur. Eisenhower doktrini, Ortadoğu'da ABD ile SSCB'yi doğrudan karşı karşıya getirmiştir. Suriye ile Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturmaları ve ardından 14 Temmuz 1958'de Bağdat Paktı üyesi Irak'ta gerçekleşen darbe ile ABD yanlısı rejimin yıkılması, ABD'nin bölgedeki çıkarlarına ağır bir darbe vurmuştur. Türkiye'nin Irak'a müdahale kararına SSCB'nin gösterdiği sert tepki nedeniyle bu olası harekate destek veremeyen ABD'nin 15 Temmuz 1958'de Lübnan'a asker çıkararak Eisenhower doktrini'ni uygulamaya koyması, bölgedeki etkisinin daha fazla zayıflamasını göze almadığının göstergesidir.

1960'lı yıllarda ABD, Ortadoğu'da belirleyici bir politika izlemekten uzaklaşmış, bölgedeki çıkarların güvenceye alınmasına ve müttefik güçlerin varlıklarının korunmasına yönelik bir dış politika izlemekle yetinmiştir. SSCB'nin bölgedeki etkinliği ise, tersine artmaya başlamıştır. Dönemin ABD Başkanı Johnson, ABD'nin Yakın Doğu'daki ülkelerin bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerine verdiği desteği ve saldırgan politikalara ya da askeri gücün bir tehdit unsuru olarak kullanılmasına karşı duyduğu tepkiyi vurgulamıştır. Buna karşın, başta Mısır olmak üzere ABD karşıtı ya da tarafsız bölge ülkelerinin bölgesel sorunlarda ABD ile birlikte hareket etmeye duydukları isteksizlik, ABD'nin bölgedeki politik etkisini oldukça sınırlandırmaktaydı. Bu koşullarda ABD, Arap ülkeleri ile arasında sorun olmayı sürdürecektir şekilde İsrail ile ilişkilerine ağırlık vermeyi seçti. 1967 yılında İsrail'in Mısır'a karşı gerçekleştirdiği saldırı ile başlayan "Altı Gün Savaşı", saldırı öncesinde ABD-İsrail görüşmelerinde dönemin ABD yönetimi tarafından onaylanmış ve saldırının hızlı ve kesin bir sonuca ulaşması için İsrail'e askeri teçhizat ve cephane yardımıyla bulunulmuştur. Dönemin ABD Başkanı Johnson, Mısır'ın İsrail karşısında alacağı bir

yenilginin bölge ülkelerinde Nasır'ın imajını sarsacağı ve bu yolla Arap milliyetçiliğine bir darbe vuracağını, dahası bu tür bir yenilginin bölgede uydu devlet rolü oynayan ülkelere karşı SSCB'nin imajını da zarara uğratacağını düşünmekteydi. İsrail'in bu savaşla ele geçireceği topraklar İsrail'in güvenliğini sağlamak amacıyla, Arap komşularını anlaşma için masaya oturmaya zorlayacak zemini oluşturabilirdi.⁴⁵

Savaş sırasında İsrail'in ABD tarafından öngörülenden daha yayılcı bir stratejiyle yalnızca Sina Yarımadası değil, Batı Şeria ve Golan Tepeleri'nde de hızla ilerlemesi ABD yönetiminde endişe yaratmış olsa da, ABD bu durumun önüne geçemedi. Bölgede savaşın durumunu gözlemekte olan ABD istihbarat gemisi Liberty'nin yürüttüğü çalışmadan rahatsız olan İsrail'in uçakları ve savaş gemileri ile Liberty'yi vurarak otuz dört Amerikan askerinin ölümüne yol açması karşısında bile ABD, olayın üstünün kapanması yoluna gitmiş ve İsrail'e verdiği desteği geri çekmemiştir.⁴⁶ Vietnam Savaşının ABD iç ve dış politikasında ağırlığının giderek arttığı bu yıllarda Ortadoğu'nun ABD'nin dış politikasındaki önceliği zayıflamıştır. Savaşın askeri açıdan İsrail'in zaferi ile sonuçlanmasına rağmen, ABD'nin savaş sırasında İsrail'e verdiği bu destek çıkarlarını zedeleyerek, Arap ülkelerini Batı'dan daha da uzaklaştırmıştır. Savaşın hemen sonrasında Sovyet donanmasına İskenderiye ve Lazkiye'de üs tahsis edilmesi, SSCB'nin artık askeri açıdan da Ortadoğu'da daha etkin ve ABD çıkarları açısından endişe yaratıcı bir rol üstlenmesinin yolunu açmıştır.⁴⁷

Nixon yönetiminin iktidara geldiği Ocak 1969'dan itibaren ABD, daha kapsamlı ve dengeli bir dış politika arayışına girmiştir. 25 Temmuz 1969'da Guam'daki ziyareti sırasında Richard Nixon, kendi adıyla anılan doktrini ortaya koymuştur. Buna göre ABD Eisenhower doktrininden geri adım atarak, dünya üzerindeki çeşitli yerlerdeki çatışmalara kendi askeri ile müdahale etmek yerine, müttefiklerine ekonomik ve askeri yardımlar sunmakla yetinecekti. Arap devletleri ile İsrail arasındaki anlaşmazlıklarda İsrail'den yana tavır alan ve kayıtsızca İsrail'i desteklemeyi sürdüren ABD'nin bütün Arap dünyasını karşısına aldığı görülen Nixon, daha dengeli ve tarafsız

⁴⁵ William B. Quandt, "America and the Middle East: A Fifty-Year Overview", *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*, ed. L. Carl Brown, New York: I.B.Tauris Publishers, 2001, s.65.

⁴⁶ Ismael, s.147.

⁴⁷ Özdağ, s.55.

bir politika kurmak üzere harekete geçti. Nixon yönetimi, SSCB ile ikili görüşmeler gerçekleştirerek Mısır-İsrail arasındaki gerginliği çözmeyi hedeflemişse de bu bir sonuca varamadı. Bu çabadan sonuç alamayan ABD, kendi insiyatifini ortaya koymaya çalışmış, ancak Rogers Planı olarak anılan önerisi ile de bir sonuca ulaşamamıştır.

1970 yılında Nasır'ın ölümüyle iktidara gelen Enver Sedat döneminde SSCB'den uzaklaşmayı seçen Mısır'ın, ABD için güvenilirlik kazanması uzun zaman almıştır. 1973'te patlak veren yeni Arap-İsrail savaşında Arap ordularının sınırlı başarısı, ve ardından gelen petrol ambargosu, ABD'yi Arap-İsrail sorununu çözme yolunda daha fazla çaba harcamaya itmiştir. Sonuçta Sina Yarımadası'nın büyük kısmını geri alan Mısır, ABD karşıtı politikalar izlemeye son vermiştir. Bu savaş ve ardından gelen petrol ambargosu, Batı dünyasının Ortadoğu'daki enerji kaynaklarına olan bağlılığını gözler önüne sererek Ortadoğu'da istikrar ve barışın korunmasına yönelik duyarlılığı artırmıştır. Bu yıllarda İsrail ile Mısır arasında mekik diplomasisi yürüten ABD, çözüm için istekli olması yönünde İsrail'e baskı yapma yoluna da gitmiştir.

Ocak 1976'da İsrail'e yapılan askeri yardımın miktarının 1,5 milyar dolardan 1 milyar dolara düşürülmesi, bu baskının bir örneği oldu.⁴⁸ Ortadoğu'da Batı çıkarları doğrultusunda barış ve istikrar sağlamaya yönelik bu çabaların meyvesi, Camp-David Barış Süreci'nde alındı. 26 Mart 1978 tarihinde imzalanan anlaşma ile Mısır-İsrail barışı sağlanmış, böylece Arap dünyasının güçlü ülkesi Mısır, bir istikrar unsuruna dönüştürülmüş oldu. Bu anlaşma ile Filistin halkının hakları için ciddi kazanımlar elde edemeyen Mısır, Arap dünyasından dışlanmış olsa da, ABD çıkarlarının korunması açısından oldukça başarılı bir sonuca varıldı. Bunun sonucunda Mısır, İsrail'in ardından ABD yardımlarından büyük miktarda faydalanan ikinci devlet konumuna geldi.⁴⁹ Bu süreçte SSCB'nin dışlanmış olması ise, ABD'nin tekrar bölgede denetimi ele alma yolunda ilerlediğinin göstergesidir.

1.4.3. 80'lerde ABD'nin Ortadoğu Politikası

ABD'nin Ortadoğu politikasında İsrail yanında güvendiği ikinci müttefik olan İran ise, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ile ABD'nin bölgedeki en uzlaşmaz

⁴⁸ Ismael, s.152.

⁴⁹ Barry Rubin, *The Tragedy of the Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s.230.

rakibi konumuna gelmiştir. Şah yönetiminde ABD politikalarına destek verdiği ve büyük miktarda ekonomik ve askeri yardım aldığı yılların ardından, Şah'ın baskıcı rejiminin yarattığı iç rahatsızlıklara yenik düşen İran, İslam Devrimi'ni yaymayı hedefleyen ve en açık ABD karşıtı söylemleri dile getiren ülke olmuştur. Şah döneminde askeri yardımlarla güçlü bir orduya sahip olan İran, ABD'nin dış politikası için bir sorun oluşturmanın ötesinde, imajına vurulmuş ağır bir darbe olmuştur. Şah rejiminin yıkılmasının ardından ABD Büyükelçiliğinin işgali ve elçilik çalışanlarının bir yıldan uzun süre rehin tutulmaları, ABD için hem içeride hem uluslararası arenada yıpratıcı bir unsur olmuştur. Bir yandan da İran'ı yitirmiş olmanın ABD için yaratacağı, kalan tek müttefik İsrail'e karşı aşırı bağımlık durumundan endişe duyan ABD yönetimi, İsrail ile Arap dünyasının arasında yumuşama sağlamak için politik girişimlere hız vermiştir. Bu noktada ABD'nin, Mısır'ın bölge ülkelerini ikna için yüklenebileceği rolü artırmak amacıyla arayışları olmuştur.

SSCB'nin 24 Aralık 1979'da Afganistan'a askeri müdahalede bulunması ile birlikte düşünüldüğünde, İran'ın yitirilmesi, ABD için bölgede çok tehlikeli bir durum yaratmaktaydı. Sovyet sınırına komşu olan Afganistan'a doğrudan müdahale şansı olmayan ABD, Pakistan'ın da desteğini alarak Afgan direnişçilerini eğiterek onlara silah ve cephane sağlamakla yetinmiştir.⁵⁰ Diğer yandan, SSCB'nin Ortadoğu petrol kaynaklarına ve Basra Körfezi'ne doğru gerçekleştirdiği bu hamleye karşı ABD, bölgede askeri varlığının kaçınılmaz olduğu sonucuna varmış ve olası herhangi bir çatışma durumuna müdahale edebilmek için gerekli askeri altyapıyı sağlamak üzere çalışmalarını hızlandırmıştır. Dönemin ABD Başkanı James Earl Carter tarafından açıklanan ve Carter Doktrini olarak bilinen yaklaşıma göre ABD, Basra Körfezi çevresindeki petrol kaynaklarına yönelik dışarıdan gelecek herhangi bir saldırgan harekete göz yummayacak, gerekirse askeri güç kullanacaktı. Carter Doktrini çerçevesinde 1979 yılında, Ortadoğu'da konuşlanacak Hızlı Müdahale Gücü'nün hazırlıkları başlamıştır. Bu politika, 1980'ler boyunca ABD'nin Ortadoğu'da izleyeceği stratejinin temelini oluşturmuştur.

⁵⁰ Beverly Milton-Edwards, Peter Hinchcliffe, *Conflicts in the Middle East since 1945*, New York: Routledge, 2001 s.40.

Mısır'ın ABD'ye yakınlaşması ve İsrail ile yaptığı anlaşma sonucunda Arap Dünyası'nın liderliğini yitirmesinin ardından bu konuma yükselmek hedefini taşıyan Irak'ın İran'a saldırmasıyla, bölge istikrarı bir darbe daha almıştır. Bunun yarattığı sorunlara rağmen İslami fanatizmden duyduğu endişe ile ABD, bu savaşta Irak'ı desteklemiştir. İsrail'in Lübnan'a saldırısı da ABD için bir rahatsızlık kaynağı olmuş, Suriye ile İsrail arasında yeni bir savaşın patlak vermesinden endişe duyulmuştur. Bu nedenle Reagan yönetimi İsrail'in müdahalesine karşı tavır almıştır.

80'ler boyunca Ortadoğu ülkeleri ile yürüttüğü diplomasi sonucunda ABD yönetimi Fas, Mısır, Somali, Kenya ve Umman'da askeri üsler elde etmiş, bölgedeki müdahale yeteneğini artırmıştır.⁵¹ 1980'den 1987 yılına kadar elde edilen yeni üsler ve sağlanan gelişmelerle, hava nakliye kapasitesi 26,9 milyon ton-mil'den 39,6 milyon ton-mil'e çıkarılmış ve bölgedeki ABD askeri ve nakliye gemilerinin sayısı artırılmıştı.⁵²

1983 yılında Hızlı Müdahale Gücü, CENTCOM (U.S. Central Command – ABD Merkez Komutanlığı) adıyla hayata geçmiştir. 80'ler boyunca Ortadoğu petrol kaynaklarının korunması hedefini taşıyan CENTCOM çerçevesinde bölgede kurulmuş olan bu askeri altyapı, ABD'nin ilerleyen yıllarda Irak'ın Kuveyt'i işgaline son vermek amacıyla bölgeye müdahale etmesini ve bölgeye kalıcı olarak yerleşmesini sağlayan unsur olarak ortaya çıkmıştır. Irak'a karşı gerçekleştirilen operasyonun belkemiğini bu askeri ve lojistik altyapı oluşturmuştur.

⁵¹ Quandt, s.69.

⁵² Yetiv, s.53.

2. 1990-2000 YILLARI ARASINDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER ALANINDA DEĞİŞİKLİKLER

2.1. SSCB'nin Dağılması ve Soğuk Savaş'ın Sonu

1980'li yılların sonları, Avrupa merkezli yaşanan gelişmeler sonucunda Dünya politikasının seyrinin değişmesine sahne oldu. Gerek Dünya ekonomisinin genel değişimi, gerekse Doğu bloğunun içinde bulunduğu ekonomik ve yapısal sorunlar, ideolojik bunalımı da beraberinde getirerek Doğu bloğunun sonunu hazırladı. Önce Berlin Duvarı yıkıldı ve iki Almanya birleşti, ardından da SSCB dağıldı. Böylelikle iki kutbun var olduğu ve 1960'lardan itibaren sağlanan denge neticesinde görece istikrarlı Soğuk Savaş ortamı sona erdi. Batı sistemi geçerli tek sistem olarak yalnız kaldı. İki kutbun sağladığı denge ortamından faydalanarak güvenliklerini sağlayan ülkeler, kendilerini olası gelişme ve tehlikelerin önceden hesaplanmasının oldukça zor olduğu yeni bir sistemin içinde buldular.

SSCB'nin mirasını büyük ölçüde Rusya Federasyonu devraldı. ABD için yeni dönemin temel stratejisi tek küresel güç olmayı sürdürmek, bunun için de yeni rakiplerin ortaya çıkmasını engellemektir. Pentagon'a göre, önemli enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeler tekrar Rusya Federasyonunun denetimine girmemeliydi. Hala çok geniş topraklara ve nükleer güce sahip bulunan bu ülke, bölge üzerinde geçmişten getirdiği bir etkiye sahipti. Bu yüzden ABD, eski sosyalist Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin batının siyasi, ekonomik ve askeri örgütlerine yaklaşmasını stratejik açıdan önemli görmekteydi.

SSCB'nin dağılmasının ardından büyük bir kargaşa yaşayan Rusya Federasyonu'nda ilk yıllardaki güvenlik anlayışı batı ile işbirliği şeklinde oluştu. Ancak Rusya Federasyonu SSCB'nin dünyanın her yanına yayılmış etkinliğini kaybetmesinin yanında, çevresindeki bölgelerden de geriye atılıyordu. ABD önderliğinde yürütülen Körfez Savaşı, ABD'nin bölgeye askeri olarak yerleşmesi ve Rusya'nın bölgede

yıllardır süren etkisinin sona ermesiyle sonuçlanmıştı. Rusya benzer şekilde, Orta Asya ve Kafkasya’da da aynı tehlikeyle karşı karşıya geldi.

1993 yılında ilan edilen “Yakın Çevre” politikasına göre, Rusya Federasyonu’nun güvenlik sınırları eski SSCB’nin sınırlarından başlatılmıştır.⁵³ Buna göre Rusya, burada ortaya çıkabilecek sorun ve çatışmalara müdahale etme hakkını kendisinde görmüş ve başka güçlerin bu alana girmesini istememiştir. Eski SSCB devletlerindeki gelişmeler üzerindeki denetim ve etki yeteneğini korumak ve herhangi bir devlet ya da devletler koalisyonunun, bu alanda Rusya’nın çıkarlarına aykırı hareket etmesini önlemek hedeflenmiştir.

Rusya Federasyonu, sınırları dışında yaşayan 25 milyona yakın Rus azınlığın haklarının korunmasını da yeni güvenlik politikasının temel ilkelerinden birisi durumuna getirmiştir. Ruslar, Rusya Federasyonu dışında ama eski SSCB içinde hemen her yerde yaşadıklarından, Rusya Federasyonu azınlık konumundaki Rusların korunması anlayışından hareketle en önemli çevre ülkelere müdahale edebilmenin gerekçesine sahip olmaktadır.

Böylelikle Rusya Federasyonu yeni güvenlik anlayışında evrensel değil bölgesel bir güç olduğunu kabul etmiş, önceliğini uzak ülkelerde güç kazanmaya değil, çevre ülkelerde etkinliğini artırmaya vermiştir.

Yeni dönemde eski dönemin netliği ortadan kalkmış, dostlardan ve düşmanlardan ibaret olan yapı karmaşıklaşmıştır. Devletlerin kalıcı ittifaklar yerine, dönemseller koşullara bağlı geçici ittifakları tercih etmeleri mümkün hale gelmiştir. NATO gibi katı sayılabilecek bir ittifak yapılanmasının dahi gevşemesi, kendi içinde görüş ayrılıklarının ortaya çıkabilmesi kolaylaşmıştır.⁵⁴ Sistemdeki gevşeme, ani gelişmelerin önünü açmış ve öngörülebilirlik zorlaşmıştır.

⁵³Gencer Özcan, “Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı” *En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan, Şule Kut (drl.), İstanbul:Büke Yayınları, 2000, s.21.

⁵⁴ M.A. Mert Gökırmak, “Yeni Dünya Düzeni Kavramı ve Uluslararası Sistem” *Değişen Dünya ve Türkiye*, Faruk Sönmezoğlu (drl.), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1996, s.9.

İki kutuplu sistemin, bloklara bağılı devletler üzerindeki kontrol mekanizmasının ortadan kalkması, bölgesel çatışma riskini artırmıştır. Nitekim çok sayıda etnik gruba sahip bir ülke olan Yugoslavya dağılmış ve ardından etnik gruplar arası şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Bu gelişmeyle, Doğu Avrupa haritasının ardından Balkan haritası da değişmiştir. Türkiye Bosna'ya yerleştirilen Barış Gücüne katıldığı gibi, 1999 yılında Kosova olayları neticesinde ABD liderliğinde NATO'nun gerçekleştirdiği Yugoslavya operasyonuna da dahil olmuştur. Yugoslavya'da yaşananlar, Avrupa devletlerinin çok yakınlarındaki bu olayda dahi müdahale imkanının kısıtlılığını göstermiştir. Buna karşı, artık tek süper güç konumunu elde eden ABD, Körfez Savaşıyla başlamak üzere, çıkarlarını ilgilendiren tüm sorunlarda varlığını ortaya koymuştur.

SSCB'nin dağılması, Türkiye açısından da ciddi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Öncelikle Türkiye'nin SSCB gibi bir güçle olan sınırları ortadan kalkmış ve araya yeni komşuları Gürcistan ve Ermenistan girmiştir. Bu Türkiye'ye güvenliği bakımından bir rahatlama sağlamıştır. Ancak Soğuk Savaş yılları boyunca kendisine avantaj sağlayan stratejik önemini ortadan kalktığı düşüncesi, Türkiye'yi kaygılandırmıştır. Türkiye bu kaygıyı, Irak'ın Kuveyt'i işgaline kadar taşımış fakat bu gelişme Türkiye'nin konumunun önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan yeni Türk Cumhuriyetleri özellikle 90'lı yılların başında, Türk dış politikasında hareketliliğe neden olmuştu. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ifadesi ile "Adriyatik'ten Çin Seddine uzanan Türk Dünyası"ndan söz edilmeye başlanmıştı. Dönem başında bu yeni devletlerin Türkiye için hem ekonomik ilişkilerin geliştirileceği bir alan olacağı, hem de Batı'nın bölgeye ulaşmasında üstlenilebilecek aracılık rolü beklentisi doğmuştur. Türkiye'nin bölge devletleri için örnek bir rejime sahip olduğu ve demokratikleşme, ekonomilerini kapitalist yapıya uyumlu hale getirme süreçlerinde bu yeni devletlere örnek oluşturabileceği düşünülmüştür. Fakat Türkiye'nin beklentilerini karşılayabilecek derinlikte ilişkilerin kurulamayacağı bir müddet sonra anlaşılmıştır. Ne Rusya Federasyonu ile zorunluluk derecesinde ekonomik bağları olan bu devletler bu konuda

çok istekli olmuştur, ne de Rusya bölgedeki etkinliğinden vazgeçme niyeti göstermiştir. Dahası İran bölgede Türkiye'ye rakip olarak belirmiştir.

2.2. Yeni Dünya Düzeni

Yeni Dünya Düzeni ifadesini ilk kullanan “yeni bir dünya düzeninin daha başlangıcındayız” sözleriyle Gorbaçov olmuştur. Dönemin ABD Başkanı George Bush ise, Amerikan Kongresinde yaptığı bir konuşmada aynı ifadeyi kullanarak terimin kavramsallaşmasını sağladı.⁵⁵ Tanımlamaya göre, Soğuk Savaşın sona ermesiyle uluslararası sistem daha uyumlu bir hale geliyor ve ülkelerarası işbirliğinin önü açılıyordu. Artık demokrasinin ve insan haklarının evrenselleşmesinin vakti gelmişti. Anlaşmazlıklar barış içinde çözülebilir, uzlaşa artabilirdi.

İki kutuplu sistemin sona erdiği yeni düzende ideolojilerin de sonunun geldiği, Fukuyama'nın “tarihin sonu” şeklinde ifade ettiği haliyle artık tarih boyunca süren çıkarlar mücadelesinin geriye kalan tek egemen sistem olan liberal-kapitalist sistem içinde yapılabileceği söylenmeye başlandı. Sovyetlerin çöküşüyle evrensel barış önündeki en büyük engelin kalktığı düşünülürdü.⁵⁶ Aslında yeni dünya düzeninin açık ekonomik temelleri vardı. Kapitalizmde yeni bir aşamaya tekabül eden küreselleşme neticesinde yeni bir evreye gelindi, sermayenin yer yer üretimden de koparak serbest hareketi ekonominin ön koşulu olmaya başladı. Hatta uluslararası mali işlemler, üretime dayalı ticaretin önüne geçer hale geldi. Milyarlarca dolar bir gün içinde çok sayıda ülkeyi gezebilir oldu. Ekonominin aldığı yeni biçim, politik, hukuki ve askeri olarak yeni düzeni zorunlu kıldı. Ekonomik alanda en belirgin hedefler, uluslararası ekonominin liberalleşmesi, sermaye hareketlerinin serbest hale gelmesi, serbest pazar koşullarının yerleştirilmesi oldu.

Siyasi alanda ise insan hakları, demokrasi, özgürlükler gibi kavramlar öne çıktı. Bu kavramların evrensel nitelikte olması, herkesçe kabul edilip yerleştirilmesi

⁵⁵ Haluk Genger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası, Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzeni'ne*, İstanbul: Belge Yayınları, 1998, s.176.

⁵⁶ Ronen Palan, “After The Cold War: International Relations In The Period of The Latest New World Order” *Rethinking The Cold War*, ed. Allen Hunter, Philadelphia: Temple University Press, 1998, s.233.

gerektiği vurgulandı. Kadın hakları, çevre sorunları, inanç özgürlüğü eskiye nazaran daha fazla tartışılmaya başlandı. Farklılıklara vurgu yapılarak özellikle dini ve etnik grupları öne çıkararak “çok kültürlülük” anlayışı öne sürüldü.

Bu bağlamda ülkelerin iç ve dış politikalarında değişimler görülmeye başlandı. Ülkeler iç sistemlerini ekonominin yeni koşullarına uyarlamak zorunda kaldılar. Serbest piyasa koşullarının tam olarak yerleştirilmesi, bunun için gerekli hukuksal altyapının sağlanması, sermaye dolaşımına uygun düzenlemelerin gerçekleştirilmesi hedeflendi. Askeri gücün kullanılabilirliğinin azalması ile ekonomik rekabet uluslararası ilişkilerde daha fazla önem kazandı. Ayrıca güvenlik kavramının içeriği genişleyerek, göç ve mülteci sorunları, çevre, terörizm, insan hakları, azınlık problemleri, örgütlü suçlar gibi alanları da kapsar hale geldi.⁵⁷

Ekonominin öne çıkışı, askeri alanda ABD'nin gerisinde yer alan Avrupa Birliği ve Japonya'nın, kısmen Çin'in yükselişe geçmelerini sağladı. Avrupa Birliği içerisinde birleşik Almanya öncü güç olarak ortaya çıktı. Aslında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte beliren askeri alandaki gevşeme, üç büyük kapitalist güç olan ABD, Avrupa Birliği ve Japonya arasında var olan gizli gerilimin ortaya çıkmasını sağladı. Hatta Soğuk Savaş yıllarının belirleyici gücünü SSCB ve ABD arasındaki askeri ve ideolojik mücadele olarak algılayanlar, ortaya çıkan bu yeni gerilimin Dünya istikrarını tehdit edebilecek yeni dinamik olmasından endişe ettiler.⁵⁸

Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğunun ortadan kalkmasıyla anlamını yitirmeye başlayan Batı-Doğu ayrımının yerini Kuzey-Güney eksenine almaya başladı. Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki ekonomik-siyasi uçurumun giderek artması ve yeni dönemde ısrarla vurgu yapılan kavramların Kuzey'in daha fazla sahiplendiği kavramlar olması, kültürel farklılıkların daha fazla tartışıldığı bir ortam yarattı. Çatışma olasılıkları iki farklı ideoloji karşıtlığından, Samuel Huntington'un tezinde ileri sürdüğü şekliyle medeniyetler arasına kaymaya başladı.

Ekonominin ulusal sınırları zorlaması, çok uluslu şirketlerin sayılarının giderek artması, devletler arasında yeni birliktelikleri beraberinde getirdi. Küreselleşme olgusu,

⁵⁷ Gökırmak, s.8.

⁵⁸ Palan, s.233-234.

özellikle hızlı teknolojik gelişmeyle, haberleşme olanaklarının önceki dönemlere nazaran inanılmaz artışıyla paralel olarak öne çıktı. Henüz küresel nitelikte olmasa da bölgesel entegrasyon hareketleri ulus devletleri içine çekti. Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) gibi oluşumlar bölge devletleri için çekici olmaktan öte zorunluluk olmaya başladı.

Yeni dönemde insan haklarına, etnik gruplara, cemaatlere, dini gruplara vurgu yapılmasıyla birlikte entegrasyon hareketlerine karşıt olarak ayrılıkçı hareketler de canlandı. Bu gelişmeden ulusal bütünlüğünü sağlayamamış ülkeler olumsuz etkilenerek iç savaflara sürüklendiler. Çekoslovakya’da olduğu gibi sorunsuz ayrılıklar gerçekleşebilse de 90’lı yıllarda Yugoslavya ve Somali bu sürecin en kanlı örnekleri oldular. Ciddi bir entegrasyon süreci geçiren Batı Avrupa’da da, Bask ve Kuzey İrlanda örneklerinde görüldüğü gibi ayrılıkçı hareketler sürdü. Bununla birlikte demokratik değerlerin büyük ölçüde benimsendiği ileri endüstri toplumlarında merkezi iktidarların yetkilerini yerel yönetimlerle daha fazla paylaşması gerektiği düşüncesi yerleşmeye başladı. Böylelikle merkezi iktidarlar yetkilerinin bir kısmını Avrupa Birliği gibi uluslararası bir yapıya devrederken, hem de yerel yönetimlere daha fazla yetki tanıyarak daha dar bir iktidar alanına yerleştiler.⁵⁹

Ayrıca insan haklarını ilgilendiren konular ülkelerin iç işleri olmaktan çıkarak, uluslararası bir hal aldı ve dış müdahalelerin önü açılmış oldu. Böylelikle insan hakları konusu merkezi devlet yapılarını zayıflatan faktörlerden biri olarak belirdi. Uluslararası örgütlerin devletler üzerinde baskısı arttı. Birleşmiş Milletler bu amaç için ilk düşünülen örgüt olsa da, BM’nin kullanılmadığı durumlarda ABD ve diğer NATO üyeleri, diğer büyük güçler Çin, Japonya ve Rusya Federasyonu’nun da görüşlerini alarak yaptırım uygulama yoluna başvurdular. Körfez Savaşı, Bosna, Kosova ve Somali müdahaleleri bu tip insani yardım amaçlı müdahalelere örnek oldular.⁶⁰ Dönem başında Müttefik ülkelerin Irak’a müdahalesine esas olan kararında BM Güvenlik Konseyinin, “uluslararası barış ve güvenliği koruma görevi”ne atıfta bulunulan BM’nin 24. maddesini kaynak olarak göstermesi, yeni bir “müdahale hukuku”nun oluşmasına neden

⁵⁹ Ersin Kalaycıoğlu, “Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, drl. Faruk Sönmezöğlü, İstanbul: Der Yayınları, 1994, s.413.

⁶⁰ Kalaycıoğlu, s.410.

oldu.⁶¹ Uluslararası barış ve güvenliği koruma adına yapılan müdahalelerin önü açıldı. Öte yandan Soğuk Savaş sonrasında varlık nedeni zayıflayan NATO'nun görevlerinin arasına tartışmalı bir biçimde insani yardım kavramı girmiş oldu.

NATO'nun ilgi alanı küresel nitelikli sorunlardan, bölgesel sorunlara kaymaya başladı. Nitekim Kasım 1991'de Roma'da düzenlenen NATO zirvesinde açıklanan yeni strateji anlayışıyla “yığınsal tehdit” kavramı terk edilerek, bölgesel risklerden bahsedildi.⁶² Özellikle Körfez Krizinde, ABD ve NATO'nun önde gelen güçleri yaşamsal çıkarlarının bulunduğu alanlardaki istikrarın bozulmasına göz yummayacaklarını ve gerektiğinde silahlı müdahalede bulunacaklarını gösterdiler. ABD Ortadoğu'daki çıkarları gereği, dönem boyunca Irak ve İran'ı ardından da Suriye'yi baskı altında tuttu. Baskıyı kurarken ABD'nin kullandığı temel kavramlar yine demokrasi, insan hakları ve teröre desteğin kesilmesi idi. Öte yandan Körfez Krizi ardından ABD'nin bölgede etkinliğinin artması, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik kapsamlı istikrar arayışı için uygun ortam hazırladı. ABD'nin Ortadoğu Barış Sürecine yönelik çabalarına hız vermesini sağladı. Ayrıca SSCB'nin dağılması Filistin hareketinin güç kaybetmesine ve kendi iç dinamiklerinde de değişime neden oldu. Filistin hareketi eskiye nazaran, sol bir çizgiden uzaklaşıp, sağ ve İslamcı güçlerin daha etkin olduğu bir yapıya dönüşmeye başladı. ABD'nin çabalarıyla Ekim 1991'de Madrid'de İsraili, Filistinli ve Arap temsilciler bir araya gelerek çok taraflı ve ikili görüşmelerde bulundular. Ocak 1993'te Oslo'da İsrail ve Filistin tarafları arasındaki görüşmelerle başlayan süreç ise, Eylül ayında Washington'da İshak Rabin⁶³ ve Yasser Arafat'ın el sıkışmasıyla sonuçlandı.

Sovyetler Birliği'nin dağılması Ortadoğu'da özellikle Türkiye, Irak ve İran'ı yakından ilgilendiren ayrılıkçı Kürt hareketini de etkiledi. Önceki dönemlerde SSCB'nin desteğini alan ve Marksist-Leninist bir çizgi izleyen Türkiye ve Kuzey Irak'taki ayrılıkçı Kürt hareketi bu desteği kaybetti. Yeni koşullara adapte olmaya çalışan bu güçler giderek ABD etkisine girdiler, eski ideolojik çizgilerinden

⁶¹ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 3. baskı, Ankara: Turhan Kitapevi, 2005, s.439.

⁶² Özcan, s.14.

⁶³ İshak Rabin (1922-1995), ilk olarak 1974-1977 döneminde İsrail Başbakanı olan Rabin, 1992 yılında ikinci kez aynı göreve geldi. Oslo Barış Sürecinde önemli rol oynadı. Aşırı sağcı bir saldırganın düzenlediği suikast sonucu 4 Kasım 1995'te hayatını kaybetti.

uzaklaştılar. Bu şekilde ABD bölge politikalarını etkileme bakımından yeni bir güce sahip olmuş oldu. Özellikle bölge istikrarına karşı ciddi bir tehdit olarak algıladığı Saddam Hüseyin'in merkezi yönetimine karşı Kuzey Irak Kürtleri ile yakın ilişki içinde olup, onlara destek verdi. ABD yönetiminin "Kürt kartı" Türkiye ile ilişkilerinde de potansiyel baskı aracı olarak elinde hazır bulundu.

2.3. Yeni Dünya Düzeni Koşullarında Türkiye

Türkiye Soğuk Savaş'ın sona ermesinden, dünya ekonomisinin değişiminden ve Yeni Dünya Düzeninden kaçınılmaz olarak etkilendi. SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye önce kendini alışımlı olduğu jeostratejik öneminden yoksun buldu. Daha sonra Körfez Kriziyle tekrar stratejik önemini geri kazandığını hissetti. ABD ile ilişkilerinin merkezi "Komünist tehlike" ile mücadeleden bir başka alana, Ortadoğu'ya kaymış oldu. Türkiye Körfez Savaşı'nda önce ciddi ekonomik kayıplar pahasına Irak'a uygulanan ambargoya katıldı, ardından da askeri hava üslerini ABD'nin kullanımına açtı. Böylece önceki dönemde ABD ile olan ilişkilerin seyrinde değişikliğe izin vermedi.

Türkiye'nin yüzyıllardır komşusu olan Rusya ile olan doğrudan sınır bağlantısı sona erdi. Fakat yerini istikrarsız, başta Ermenistan-Azerbaycan sorunu ve Gürcistan'ın iç problemleri olmak üzere çatışma riski yüksek bir Güney Kafkasya aldı. Balkanlar haritası değişti. Özellikle Bosna meselesi Türkiye kamuoyunun bu konudaki duyarlılığına da bağlı olarak Türk dış politikasının ilgi alanına girdi.

İç politikada istikrarsız sayılabilecek bir dönem yaşandı. 1990-2000 yılları arasında toplam 11 farklı hükümet kuruldu ve 13 farklı Dışişleri Bakanı görev yaptı. Dönemde İslamcılığın ve ayrılıkçı Kürt hareketinin yükselmesi Türkiye'yi hem iç hem dış politikada yordu. Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında iç tehdidin dış tehditler kadar tartışıldığı bir dönem oldu. Bölücülük, 1992 yılında açıklanan Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde öncelikli tehdit olarak tanımlandı. Aynı belgeye 1997 Şubatında birinci tehdit olarak irtica yerleşti.⁶⁴ Yükselen İslamcı akımlar nedeniyle siyasi rejime

⁶⁴ Özcan, s.18-19.

karşı, ayrılıkçı Kürt hareketi nedeniyle de ülke bütünlüğüne yönelik tehdit algılandı. Bu iki unsur bağlantılarıyla birlikte genişleyerek Türk dış politikasının en çok enerji harcadığı alanlar oldular. Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmeler Türkiye'yi hem askeri, hem siyasi hem de Saddam Hüseyin baskısından kaçarak Türkiye'ye sığınan insanlar neticesinde insani boyutları olan bölgesel sorunlar içine itti.

Türkiye içeride yaşadığı Kürt sorununa bağlı olarak oluşan insan hakları ihlalleri nedeniyle Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde sorunlar yaşadı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde açılan pek çok dava aleyhine sonuçlandı. Uluslararası ortamda insan hakları ve demokrasiye vurgunun yoğunlaştığı bu dönemde Türkiye, Avrupa ile ticari ilişkilerinde kısıtlamalarla karşılaştı, silah almakta zorlandı. 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunduğu Avrupa Birliği, Türkiye'ye adaylık statüsünü ancak 1999 Helsinki zirvesinde verdi.

Ekonomi alanında Türkiye, koşullara bağlı hareketle küreselleşmeye eklemleme çabasına girdi. Aslında 80'li yıllarda başlayan hareketi sürdürdü. Dış ticaretin liberalleştirilmesi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve ihracatın artırılarak dış açıkların kapatılması hedeflendi. Özelleştirmeye hız verildi, devlet kesimi küçüldü, sağlık ve eğitim harcamaları gibi sosyal harcamalar düşürüldü.⁶⁵ Henüz AB'ye tam üyelik gerçekleşmeden ekonomik entegrasyon niyetiyle Ocak 1996'da Gümrük Birliğine girildi.

Türkiye bu dönemde çok ciddi ekonomik problemlerle boğuştu. Temel ekonomik göstergeler dönem başından, dönem sonuna gelindiğinde büyük ölçüde kötüleşmişti. 1991 yılında 4 169 TL olan dolar kuru, 2000 yılında 953 107 TL'ye ulaştı, Türk Lirası aşırı değer kaybetti. 1991 senesinde 13/21 olan ihracat-ithalat dengesi, 2000'de 27/53 oldu; yani dış ticaret açığı daha da büyüdü. Türkiye'nin üzerindeki borç yükü gittikçe arttı, dönem başında 50 milyar dolar olan toplam dış borç (kamusal ve özel) 2000'e gelindiğinde 114 milyar dolara ulaşmıştı.⁶⁶ Özellikle uzun vadeli borç

⁶⁵ Gerger, s.174.

⁶⁶ Oran, "Dönemin Bilançosu", cilt 2, s.214.

bulmak Türkiye için daha da zorlaştı, borçlar alınan yeni borçlarla ödenmeye başlandı. Borçların faiz yükü gittikçe ağırlaştı.

Ekonominin kötü gidişi dönem içinde üç kez krize dönüşerek patlak verdi. İlk kriz 1994 yılında, seneler boyunca TL'nin para politikalarıyla gerçek değerinin üzerinde tutulmasının olumsuz bir sonucu olarak ortaya çıktı. Dolar bir önceki seneye oranla TL karşısında %300 değerlendirildi. İkinci kriz 1998 yılında Uzak Doğu ekonomik krizinin bir uzantısı olarak Türkiye'yi vurdu. Yabancı sermayenin istikrarsızlıktan çekinip hızla Türkiye'yi terk etmesi sonucunda ekonomi çöktü. Üçüncü kriz 2000 yılı sonunda iki hafta gibi kısa bir sürede yabancı spekülasyon sermayenin yurtdışına 7 milyar dolar taşınması nedeniyle meydana geldi.

Finansal alanda dönemi ilgilendiren en önemli adımlardan bir Ağustos 1989'da kabul edilen bir karar (36 sayılı karar) birlikte dış dünya ile Türkiye arasındaki hareketliliğin serbestleştirilmesiydi. Yaşanan krizlerden de anlaşılabilirliği gibi Türk ekonomisi artarak devam eden sermaye trafiği ve dalgalanmalar karşısında kırılmalı bir hal aldı, kriz tehdidi altına girdi. Korkut Boratav'ın Türkiye İktisat Tarihi adlı çalışmasında belirttiği şekilde: "...Türkiye ekonomisi, önemli boyutlarda sıcak ögeler taşıyan sermaye hareketlerinin katkısıyla dış borçlarını hızla artırmış; gelişmekte olan ülkeler arasında dış borç düzeyi bakımından ilk sıralara yerleşmiştir. Bu olgu ve sık sık tekrarlanan finansal krizler IMF ve Dünya Bankası'nı ekonomik yönetimin kalıcı aktörleri haline getirmiştir."⁶⁷

Dönem boyunca Kamu İktisadi Kuruluşları'nın (KİT) özelleştirilmesi çok tartışılan bir konu olmuştur. Dönem başından itibaren Hazine'nin KİT'lere yönelik desteği azalmıştır. KİT'lerin sermaye birikimi yapamaması ve yenilenmeye gidememeleri, oluşan yeni rekabet koşullarına uyum sağlamalarını güçleştirdi. Bu koşullarda başlangıçta KİT'leri ıslah etme amaçlı başlayan hareket, zamanla özelleştirmeye dönüştü. Özelleştirmelerin başlangıçtaki hedefi bu kurumların daha verimli hale gelmesi yoluyla ulusal ekonomiye destek iken, ilerleyen dönemlerde amaç

⁶⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 7. Baskı, Ankara:İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s.172.

giderek kamu borçlarının kapatılması olmaya başladı.⁶⁸ KİT'lerin değerinden çok düşük fiyatlara satıldığı, satılmalarında usulsüzlükler yaşandığı iddiaları basın organlarında sıkça yer bularak, KİT satışlarının kamuoyunda çokça tartışılmasına neden oldu.

Dönem içerisinde IMF ve Dünya Bankası, Türk ekonomisinin vazgeçilmez aktörleri halini alırken, içine girilen borç sarmalı, yaşanan krizler sonucu ekonominin iyice kırılgan hale gelmesi, Türk dış politika belirleme süreci üzerinde de kaçınılmaz olarak etkin hale geldi.

⁶⁸ Boratav, s.177.

3. ORTADOĞU'DAKİ TEMEL MESELELER

3.1. Su Sorunu ve Suriye ile İlişkiler

Yaşamın devamı için varlığı zorunlu olan suyun önemi, dünya nüfusunun hızla çoğalmasına, kullanım alanlarının artması ve çeşitlenmesine paralel olarak artarak, uluslararası ilişkiler alanında daha fazla yer işgal etmeye başlamıştır. Özellikle birden fazla ülkenin kullandığı su kaynakları, yani sınır aşan sular konusu ülkelerin dış politikalarında belirleyici bir unsur haline gelmiştir.

World Watch Enstitüsü'nün yaptığı bir araştırma, Dünya üzerinde su kıtlığı çeken 26 ülkeden 14'ünün Ortadoğu'da olduğunu göstermiştir.⁶⁹ Ortadoğu'da su kaynaklarının kısıtlılığı, yeraltı su kaynaklarının yenilenemez nitelikte oluşu ve iklime bağlı koşullar, bölgedeki akarsuların birden fazla ülke toprağına akmasıyla birleşerek, sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Öyle ki suyun kısıtlı oluşu bölge ülkelerini farklı çözümler aramaya itmiş, özellikle petrol zengini Arap ülkeleri çok masraflı bir yol olan deniz suyunun arıtılması sistemini kullanmaya başlarken, suyun bölgeye dışarıdan taşınması da tartışılan ayrı bir fikir olmuştur.

Bölgede su sorununa konu olan akarsular Nil, Şeria, Fırat, Dicle ve Asi'dir ki bunlardan Fırat, Dicle ve Asi doğrudan Türkiye'yi ilgilendirmektedir. Lübnan'da doğan Asi, Suriye'yi geçtikten sonra Türkiye'de denize dökülmektedir. Türkiye kaynaklı Dicle ve Fırat ise Türkiye, Suriye ve Irak arasında paylaşılmaktadır.

Aşağı çığır ülkeleri, yukarı çığır ülkelerini su kaynakları üzerinde hakimiyet kurmak, paylaşmaya yanaşmamak ve böylelikle aşağı çığır ülkelerini baskı altında tutmakla suçlamaktadırlar. Bu yüzden de genelde uluslararası sular üzerindeki haklarının tanınmasını ve paylarının belirlenmesini istemişler, müzakereleri de nasıl bir paylaşımın adil olacağı sorunu üzerinden yürütmeye çalışmışlardır.⁷⁰

⁶⁹ Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu'da Su Meselesi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1998, s.116.

⁷⁰ Gün Kut, "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri", *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, Sabahattin Şen (hızl.), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.474.

Ancak bölgede açık olan konu suların kıtlığıdır. Bunda doğal faktörlerin yanında suların verimsiz kullanımı, yani uygun olmayan toprak koşullarında uygun olmayan ürünlerin tarımının getirdiği aşırı tüketimin de payı vardır. Bu koşullarda suyun hakça paylaşımı durumunda da paylaşılan kaynağın kıtlığı gerçeği değişmeyecektir.

Suriye ve Irak'ın su kullanımını etkileyen unsurlardan birisi besin güvenliği politikasıdır. Bu devletler sahip oldukları rejimsel özelliklere bağlı olarak olası bir savaş durumunda veya olası bir ambargo uygulamasında yeterli gıda olanaklarına sahip olmak isterler. Bu durum bağımsızlığın bir göstergesi olarak algılanır, ulusal gurur kaynağı olma özelliği taşıyarak iktidarın gücünü perçinler.⁷¹ Bölgede su sıkıntısı yaşayan petrol zengini Suudi Arabistan'ın dünya fiyatının dört katına ürettiği buğdayı, dünya fiyat değerinden satması, besin güvenliği politikası bakımından verilebilecek uç bir örnektir.⁷²

Besin güvenliği politikası pahalı olan suyun çiftçiye sübvansede edilerek verilmesini gerektirmekte, aksi yöndeki politikalar ise, tarımla geçinen halkın direniş potansiyelini doğurmaktadır.⁷³

Su sorununun bir başka yönünü ise, bu konuda uluslararası hukukun yetersizliği oluşturmaktadır. Sınırşan sular konusunu düzenleyen ve tarafların üzerinde mutabık kaldığı anlaşmaların olmayışı, konunun hukuk alanından uzaklaşp uluslararası ilişkilerde “güç politikası” ile ifade edilen alana yaklaşmasına neden olmaktadır.

Ayrıca söz konusu nehirlerin özellikleri hakkında tarafların ayrı verilere sahip oluşu tarafların ihtiyaçlarının ve kullanım miktarlarının tespitini zorlaştırmaktadır.

22 baraj projesi ve çok sayıda sulama sistemi içeren Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile Türkiye bölgenin önemli akarsuları, Fırat ve Dicle'yi aktif şekilde kullanmayı hedeflemiştir. Proje Türkiye'nin sekiz ilini kapsamaktadır. Bu politika

⁷¹ İbrahim Mazlum, “ Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları Açısından Sınırşan Sular Sorunu”, *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan, Şule Kut (drl.), İstanbul: Büke Yayınları, 2000, s.375.

⁷² Kut, s.477.

⁷³ Mazlum, s.376.

Suriye ve Irak'ta tepkiyle karşılanmıştır. Buna karşılık Suriye'nin Asi nehrine yönelik politikaları da Türk tarafını rahatsız etmektedir.

1975 yılında Keban Barajı'nın, 1988'de Karakaya'nın hizmete girmesiyle Türkiye, su politikasında iki önemli projeyi tamamlamıştır. Bununla birlikte Aralık 1980'de Türkiye-Irak arasındaki Karma Ekonomik Komisyon görüşmeleri esnasında iki ülke arasında su sorunlarını görüşmek üzere Ortak Teknik Komite kurulması kararlaştırılmıştır. Komiteye Suriye 1983 yılında dahil olmuştur.⁷⁴ Komite çalışmalarını 1992 yılına kadar sürdürebilmiştir. Yapılan toplam 16 görüşmenin ardından, taraflar arasında olumlu sonuca ulaşamaması üzerine görüşmeler sonlandırılmıştır. Türkiye'nin görüşmeler esnasında Asi nehrini de gündeme getirme isteği, Suriyeli yetkililerce kabul edilmemiştir. Suriye, Hatay'ı kendi toprağıymış gibi algılamakta ve Hatay'dan denize dökülen Asi nehrini bu yüzden tartışma konusu yapmak istememektedir.

Su sorununa ilişkin olarak Türk tarafı, Türkiye'nin diğer ülkelerin su ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar zengin su kaynaklarına sahip olmadığını söylemekte ve şu an için kendisine yeter düzeyde su sahibi olduğunu, ancak gelecek için risk taşıdığını ifade etmektedir. Türkiye'nin yıllık su potansiyeli 110 milyar metreküp tüketim için uygun olmak üzere, 186 milyar metreküptür. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü verilerine göre, 1993 yılı itibariyle Türkiye'de yılda kişi başına düşen su miktarı 1830 metreküpken, Irak'ta 2110, Suriye'de ise 1420 metreküptür. Yani, Irak'ta kişi başına düşen su miktarı Türkiye'den fazladır, Suriye'de de Türkiye'den çok az değildir.

Fırat nehrinin toplam su potansiyelinin sadece %11.3'ü Suriye'den, geriye kalan %88.7'si ise Türkiye'den kaynaklanmakta, Irak'ın Fırat nehrine herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Türkiye'den doğduktan sonra 40 kilometre boyunca Türkiye-Suriye sınırını oluşturan ve Irak'a geçen Dicle nehrinin su potansiyelinin %51.9'u Türkiye'den, %48.1'i Irak'tan sağlanmaktadır.⁷⁵ Fırat'ın yıllık ortalama debisi 35

⁷⁴ Yakup Şalvarcı, *Pax Aqualis Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu*, İstanbul: Zaman Kitap, 2003, s.103.

⁷⁵ Bölgesel ve Sınırşan Sular Daire Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, *Orta-Doğu'da Su Sorunu*, Haziran, Ankara, 1996, s.5.

milyar metreküp, Dicle'nin ise 48 milyar metreküp düzeyindedir. Fakat üç ülkenin Fırat ve Dicle sularına yönelik talepleri bu iki nehrin su potansiyellerinin çok üzerindedir.

Suriye ve Irak su sorununda çoğu zaman Türkiye'ye karşı ortak hareket etmişler ve Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerindeki su projelerine karşı çıkmışlardır. İtirazın temel gerekçesi, inşa edilen su tesisleri nedeniyle kendilerine düşen su miktarının azalacağı yönünde olmuştur. Ayrıca Suriye, Türkiye'nin kendisine bıraktığı suyu kirlettiğini iddia etmektedir. İtiraz noktalarından bir diğeri de gerçekleştirilecek projelerin önceden karşı tarafa bildirilmesi gerektiği, fakat Türkiye'nin bunu yapmadığı şeklindedir.

Ocak 1990'da Atatürk Barajının yapımının tamamlanmasının ardından, barajın dolumu için su tutulmaya başlanmıştır. Türkiye su tutma uygulamasından önce ilgili ülkelere durumu bildirmiştir. Buna karşın ciddi tepkilerle karşılaşmış, sadece Suriye ve Irak tarafından değil, diğer Arap devletlerince de eleştirilmiştir. Arap ülkelerince Türkiye'nin tutumu aşağı kıyıdaş ülkeleri bilinçli olarak sudan mahrum etmeye ve zarar vermeye yönelik bir hareket olarak yorumlanmıştır. Ancak Türkiye vaktinde gerekli bildirim yaptığını ve 1987 tarihli protokol gereğince saniyede bırakmayı kabul ettiği miktar olan 500 metreküp sudan daha fazlasını bir buçuk ay boyunca Suriye'ye vererek, rezerve etme imkanı tanıdığını açıklamıştır.⁷⁶

1993 senesinde Birecik Barajının yapımıyla ilgili olarak Suriye'nin yine itirazları olmuştur. Suriye Fırat'ın sularının kirletildiğini ve Birecik Barajının inşasıyla, Suriye'ye ulaşan suyun debisinin azalacağını belirtmiştir.

Su sorununun çözümüne yönelik olarak Suriye'nin çözüm önerisine göre, "uluslararası suyolları" olan Fırat ve Dicle suları matematiksel bir formülle paylaşılmalıdır. Bu yüzden iki nehrin su miktarları üç ülkede ayrı ayrı saptanmalı ve ülkeler ihtiyaçları olan miktarı belirlemelidirler. Daha sonra toplam debiyi aşan talep miktarı, talep edilen oranlar doğrultusunda her ülkenin esas talebinden düşürülmelidir.

⁷⁶ *Orta-Doğu'da Su Sorunu*, s.10.

Irak da Suriye gibi matematiksel bir çözüm önerisi getirmiştir. Irak'ın Türkiye'den talebi saniyede en az 700 metreküp su olmuştur. Ayrıca Irak, bu su kaynaklarını binlerce yıldır kullanmakta olduğunu, çok eski tarihli sulama tesislerinin bulunduğunu ve bu yüzden tarihten gelen hakları oluştuğunu iddia etmiştir.

Türkiye matematiksel bölüşüm formülünü reddederek, çözümün ulusal ve bölgesel düzeyde kabul görebilmesi için uluslararası hukuk ilkelerine dayanarak “akılcı ve hakça kullanım” esasını savunmaktadır. Bununla birlikte Türk tarafı, atık suların arıtılarak yeniden kullanıma sokulması, sulama teknolojilerinin geliştirilmesi, su israfının önlenmesi ve halkların bu konuda bilinçlendirilmesi gibi çözümü destekleyici öneriler de getirmiştir. Türkiye hakça kullanım ilkesi doğrultusunda, ilk olarak 1990 yılındaki Ortak Teknik Komite toplantısında “Üç Aşamalı Plan” önerisini ortaya atmıştır.⁷⁷ Plan uyarınca, ilk aşamada envanter çalışması yapılarak, ortaya çıkan sonuçların karşılıklı değerlendirilmesi, ikinci aşamada toprakların envanter çalışmasının yapılması ve uygun bitki örtülerinin saptanması, son aşamada elde edilen sonuçlara göre, uygun ve verimliliği artırıcı projelerin geliştirilmesi tasarlanmıştır. Bu bilimsel çalışmalar neticesinde tarafların gerçek su ihtiyacının belirlenebileceği düşünülmüştür. Planın önemli bir yönü de, Dicle'den Fırat nehrine ara bir kanalla su aktarılması, bu yolla sularının önemli bir kısmı Basra Körfezi'ne dökülen akarsuyun, daha aktif kullanımının sağlanması olmuştur.

⁷⁷ Kut, s.478.

TABLO 1**Fırat – Dicle Havzasında Su Sorunu**

	Türkiye	Suriye	Irak
Uluslararası Su Yolu	Tanımlı Kullanmıyor	Tanımlı Kullanıyor	Tanımlı Kullanıyor
Fırat ve Dicle Nehirleri	Ortak Havzadır	Ortak Havzadır	Ayrı Havzadır
Savunduğu Doktrin	Mutlak Ülke Egemenliği	Nehrin Bölünmez Bütünlüğü	Tarihsel Kullanım Hakkı
Asi Nehri	Görüşülsün	Görüşülmesin	Yorumsuz
GAP	İşbirliğini Artıracak	Sorunu Artıracak	Sorunu Artıracak
İstenen Akış Miktarı (Fırat)	500 m ³ /sn	700 m ³ /sn	700m ³ /sn
Çözüm	Üç Aşamalı Plan	Miktar Üzerinden Paylaşım	Miktar Üzerinden Paylaşım

Kaynak: Şalvarcı, s.146.

Su sorunu sık sık Arap Birliği gündemine taşınmıştır ve Suriye ile Irak, Arap ülkelerinin desteğini arkalarına almayı başarmışlardır. Arap Birliği Türkiye’yi Fırat ve Dicle sularını kırmakla ve kirletmekle eleştirmiş, Türkiye’ye nota vererek tepkisini diplomatik yoldan göstermiştir. Türkiye bu eleştirilere karşı kendi tezlerini anlatmak ve kendine karşı oluşan olumsuz havayı dağıtmak üzere Ocak 1996’da 16 Arap ülkesinin diplomatik temsilcilerine Ankara’da bir brifing vermiştir.⁷⁸ Buna karşın Arap Birliği su sorununun çözülmesi amacıyla Türk tarafına baskı yapmaya devam etmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı Arap Birliği notasına karşılığında, “Uluslararası hukuk yönünden Arap Birliği ülkelerinin Türkiye’ye böyle bir nota verme hakkı yoktur. Çünkü, Dicle ve Fırat sularının paylaşımı için Suriye ve Irak makamları tarafından ileri sürülen tarihsel ön kullanım hakkı görüşü, matematiksel paylaşım görüşü ve ortak kaynakların paylaşımı görüşü, uluslararası hukukta kabul görmeyen görüşler olup, uluslararası

⁷⁸ Şalvarcı, s.107.

hukukun kabul ettiği hakça kullanım görüşüne uymamaktadır. Türkiye, su meselesinin Irak ve Suriye'ye önerdiği Üç Aşamalı Plan çerçevesinde çözülmesinin en makul yol olduğunu belirtmiştir” ifadesine yer vermiştir.⁷⁹

Türkiye farklı zamanlarda yaptığı çeşitli açıklamalarla, söz konusu nehirlerin kendi topraklarında bulunan kısmında tartışmasız egemen olduğunu, dolayısıyla suların paylaşımının söz konusu olamayacağını tekrarlamıştır.

1996 yılı başında İsrail Hükümeti tarafından hazırlanan, Ortadoğu'da işbirliği seçeneklerinin incelendiği bir kitapta, su problemi ile ilgili bir bölümde, bölgedeki su açığının hızla artmakta olduğu ve bu açığın bölgede krizlere neden olacağı ifade edilmiştir. Çalışmada, Arap ülkelerinin suyu verimli kullanmadığı ve sulama-tarım tekniği bakımından yetersiz kaldığı yönündeki Türk tezleri desteklenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bölgeye su satmaya yönelik “Manavgat Projesi”, sorunun çözümüne yönelik olumlu bir adım olarak nitelenmiştir.⁸⁰

1990 yılında inşaatına başlanan Manavgat Projesi ile Türkiye, İsrail'e su satmayı planlamıştır. Projede hedeflenen Manavgat suyunun boru hattı ile açık denize nakledilmesi, oradan da tankerler veya yüzer balonlarla nakledilmesidir. Türkiye bu projeden önce 1986 yılında Barış Suyu Projesini gündeme getirmiştir. Barış Suyu Projesiyle Seyhan ve Ceyhan'ın ihtiyaç fazlası sularının Ortadoğu ülkelerine satılması planlanmıştır. Tasarıya göre, iki ayrı boru hattı inşa edilmesi ve Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine su taşınması düşünülmüştür. Başta özellikle Ürdün ve Suriye'nin sıcak bakmasına rağmen proje gerçekleşmemiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından Türkiye'nin uluslararası ambargoya destek vermesi ve Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatması, Arap ülkelerinde Türk suyuna bağımlılık endişesi yaratarak, olumsuz sonuçta etkili olmuştur.⁸¹

Konunun Ortadoğu güvenliğiyle ilişkilendirilmesiyle ilgili olarak bir gelişme Ortadoğu Barış Sürecinde yaşanmıştır. İsrail ve Suriye arasındaki barış görüşmelerinde su konusu gündeme gelmiştir. İsrail'in Golan tepelerindeki su kaynaklarını elinde

⁷⁹ Zehir, s.134.

⁸⁰ Zehir, s.133.

⁸¹ Şalvarcı, s.74.

bulundurması, Suriye ile arasındaki sorunlarda önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Barış Süreci esnasında, Türkiye'nin Fırat'tan Suriye'ye daha fazla miktarda su bırakmasının, Suriye'yi Golan ısrarından vazgeçireceği ve İsrail'in pazarlıklarda rahatlayacağı şeklinde görüşler ortaya atılmıştır. Bu yönde resmi herhangi bir açıklama ya da talep olmamasına rağmen, Ankara'da rahatsızlık oluşmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı, Barış Süreci ile su konusunun ayrı konular olduğunu belirtme gereği görmüştür.⁸²

3.1.1. PKK-Su Sorunu Bağlantısı

Su sorununu tek başına teknik bir sorun olarak görmek ve siyasi ilişkilerden soyutlamak, sorunun tüm boyutlarıyla anlaşılmasını engelleyecektir. PKK'nın Türkiye'de eylemlere başlaması ve özellikle 90'lı yıllarda eylemlerin şiddetlenerek artmasıyla, PKK sorunu Suriye ile ilişkilerin gündemine oturmuştur. PKK'nın Suriye'de örgütlenebilmesi, eğitim kampları ve olanaklarına sahip olması, örgüt üyelerinin Suriye topraklarından Türk topraklarına sızarak eylemler gerçekleştirmeleri, iki ülke ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. PKK'nın Lübnan'da Beka Vadisinde bulunan kampı, Suriye'nin Lübnan İç Savaşından bu yana bu ülke üzerindeki bilinen etkinliği nedeniyle, yine Suriye-Türkiye ilişkilerini zedelemiştir. Giderek PKK sorunu, su sorunuyla ilişkilendirilmeye başlamıştır. 1987 yılında iki ülke arasında yapılan ve Türkiye'nin Fırat'tan yıllık ortalama 500 metreküp/saniye su vermeyi kabul ettiği anlaşmada, güvenlik konuları da ele alınmış ve Suriye PKK'ya destek olmayacağına dair taahhütte bulunmuştur. İki sene sonrasında Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin azalmaması üzerine dönemin Başbakanı Turgut Özal yaptığı bir açıklamada, Şam yönetiminin tutumunu değiştirmemesi durumunda Fırat sularının kesilebileceğini, tavrını değiştirmesi durumunda ise, daha fazla su alabileceğini söylemiştir. Açıklamanın ardından Suriye Hava Kuvvetlerine bağlı uçaklar, Hatay'da bir Türk sivil harita uçağını düşürmüştür.⁸³ Açıklamayı takip eden yıllarda Türkiye benzer açıklamalar yapmayı sürdürmüş, su ve PKK'ya destek konusu ilişkilendirilmiştir. Türkiye'de Suriye'nin terörist faaliyetleri destekleyerek, PKK'yı suya karşılık koz olarak kullandığı düşüncesi hakim olmuştur.

⁸² Şalvarcı, s.165.

⁸³ Şalvarcı, s.154-155.

Bu durum 90'lı yıllarda enerjisinin büyük kısmını PKK sorununa ayırmak zorunda kalan Türkiye için su sorununu, güvenlik politikasıyla bağlantılı hale getirmiştir. 1992 senesinde iki ülke arasında yapılan görüşmeler sonunda bir güvenlik protokolü imzalanabilmiştir. Protokolle iki ülke terörizme karşı işbirliği yapmayı, teröristlerin bir ülkeden diğerine geçişini önlemeyi, ülke içerisinde örgütlenmelerini ve propaganda yapmalarını engellemeyi, yasaklı olan örgütlerin tutuklu üyelerini karşı devlete iade etmeyi, karşılıklı olarak taahhüt etmişlerdir. Ertesi yılın Kasım ayında ise, Suriye PKK'yı terörist örgüt olarak kabul etmiştir.⁸⁴ Yapılan görüşmeler ve Türk tarafının ısrarlı tutumu sonucunda Bekaa'daki PKK kampının kapatılması sağlanabilmiştir.

Bu gelişmelere rağmen Suriye yönetimi PKK'yı desteklemeyi sürdürmüştür. Desteğin sürmesi Suriye'nin suya karşılık PKK'yı komşusuna karşı koz olarak kullanarak, askeri ve siyasi olarak yıpratmak istediği şeklindeki yorumların güçlenmesine neden olmuştur. 1995 yılına gelindiğinde, daha önceden Güneydoğu Anadolu bölgesinde yoğunlaşan PKK eylemlerinin ülkenin diğer bölgelerine yayılma eğilimi göstermesi ve PKK yönetiminden bu yönde yapılan açıklamalar Ankara'nın kaygılarını artırmıştır. Aynı yılın Eylül ayında Hatay iline PKK'nın sızdığı ortaya çıkmış, gelişme ulusal gazetelere yansımıştır. Suriye'nin Hatay üzerindeki iddiaları ve ilin coğrafi konumu göz önüne alındığında, sızmanın nereden gerçekleştiği konusunda şüpheye yer kalmamıştır. Konu Milli Güvenlik Konseyi gündemine gelmiş ve Ankara yaptığı açıklamalarla Suriye yönetimini uyarmıştır.

Bu koşullarda Türkiye, 24 Şubat 1996'da İsrail ile İşbirliği Anlaşması yaptı. Bu tarihten sonra iki ülke ilişkileri hızla gelişti, savunma ve istihbarat alanında önemli adımlar atıldı. Anlaşmanın herhangi bir üçüncü devlete karşı yapılmadığı, her iki devlet yönetimince çeşitli defalar vurgulansa da, Suriye anlaşmadan rahatsız oldu. İlişkilerinin gergin olduğu bu iki ülke arasında kalmaktan kaygılandı. Suriye anlaşmayı Arap halklarına karşı yapılmış bir girişim olarak niteledi.

1997 yılının Nisan ayında dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının yıldönümü kutlamaları için bu ilde bulunduğu sırada, bu şartlar

⁸⁴ Mazlum, s.383.

altında Türkiye'nin daha fazla su verme olasılığı olmadığını söyleyip, Suriye'nin PKK'ya desteğine ilişkin "Türkler sabırlı insanlardır, ama sabrımız taşıdığında yanıt sert olur" ifadesini kullandı. Yılmaz yine Hatay'da yaptığı bir konuşmada, Suriye'nin geçmişte ASALA'yı, bugün ise PKK'yı desteklediğini, PKK'yı Türkiye'ye karşı kirli işler için taşeron olarak kullandığını, GAP Projesinin tamamlanmasını engellemek için elinden geleni yaptığını söyledi.⁸⁵

Mart 1998'de örgütle anlaşmazlığa düşen PKK'nın en önemli ikinci ismi Şemdin Sakık, Kuzey Irak'ta yakalanarak Türkiye'ye getirildi. Sakık'ın Suriye'nin PKK'yı desteklediğine ilişkin yaptığı açıklamalar, Türkiye kamuoyunda Suriye'ye yönelik tepkileri artırdı. Türkiye'de Suriye'ye karşı ekonomik, diplomatik ve siyasi yaptırımlardan sonra askeri mücadele konusu da tartışılmaya başlandı.

Bu süreçte Kuzey Irak'ta da çarpıcı gelişmeler yaşanmaktaydı. Körfez Savaşı'ndan beri bölgede oluşan iktidar boşluğu PKK'ya daha rahat hareket olanağı tanırken, bölgede fiili olarak Kürt devleti oluşmaya da başlamıştı. Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin (KDP) aralarındaki sorunları çözmeye yönelmeleri, yeni bir devlet olasılığını güçlendirmekte ve Türkiye'nin kaygılarını artırmaktaydı. Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda Türkiye, İran ve Suriye'nin tavırları ortak olsa da Türkiye bu süreçte de Suriye'ye karşı politikasında değişikliğe gitmedi. Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmelere paralel olarak içeride de ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesinden çekinen Türkiye, Suriye'ye karşı politikasını sertleştirdi.

Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, 16 Eylül 1998'de Hatay'da yaptığı açıklamada "Türkiye Suriye ile iyi ilişkiler konusunda gerekli çabayı gösterdi. Ancak sabrımız taşmak üzeredir. Her türlü fesatlık Suriye'den çıkmaktadır. Türkiye fesatlıklara cevap verecek güçtedir. Türkiye beklediği karşılığı almazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır" diyerek hem açıklamayı yaptığı yer bakımından, hem de sahip olduğu sıfat bakımından değerlendirildiğinde krizde yeni bir döneme işaret etmiş oldu. Benzer bir açıklamayı dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1

⁸⁵ Robert Olson, *Turkey's Relations with Iran, Syria, Israel and Russia, 1991-2000, The Kurdish and Islamist Questions*, California: Mazda Publishers, 2001, s.108.

Ekim 1998’de yeni Meclis döneminin açılışında yaptı: “Suriye Türkiye’ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir. PKK terörüne aktif destek sağlamaya devam eden Suriye’ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu buradan dünyaya ilan ediyorum”.⁸⁶ Böylelikle Türkiye’nin silahlı çatışma riskini göze aldığı netlik kazanmış oldu. Nitekim açıklamalarla birlikte Türkiye Suriye sınırına asker yığmaya başladı.

Buna karşılık Suriye krizi diplomatik yollarla çözmeyi tercih ettiğini ancak olası bir Türk saldırısına karşı hazırlıklı olduğunu ve kendisini savunacağını bildirdi. Suriye de Türkiye’ye karşılık olarak sınırdan 30-40 km içeriye kadar olan bölgeye asker yığdı ve sınırdan 55 km uzaklığa 36 tanesi Scud füzesi olmak üzere 120 füze yerleştirdi.⁸⁷ Bununla birlikte Suriye Arap ülkelerinin desteğini istedi ve talebe özellikle Libya sıcak yaklaştı. Libya lideri Muammer Kaddafi Türkiye’yi Libya’da faaliyet gösteren Türk şirketlerine karşı sert önlemler almakla tehdit etti. Mısır basınında ise Arap halkına, Türkiye’ye karşı ekonomik boykot çağrısı yapıldı.⁸⁸ Diğer Arap devletleri de Türkiye’yi temkinli olmaya davet ettiler.

5 Ekimde devlete bağlı resmi bir yayın olan Şam Radyosunda, krize ilişkin bir değerlendirmede şöyle deniyordu, “Türk siyasi ve askeri liderleri bölgede yayılcılık ve hegemonya kurma isteği taşımaktadır. Türkiye’nin Suriye’ye yönelik kampanyasının gerekçesi bulunmamaktadır. Sınırdan Türk ordusunun teyakkuzda olmasını gerektirecek yeni bir durum ya da askeri operasyon yoktur. Bu işin hazırlığı önceden yapılmış görünüyor. Türkiye-İsrail askeri ittifakı, İsrail’in Suriye’ye yönelik bir komplosundan başka bir şey değildir”. Aynı radyonun 11 Ekimdeki bir yayınında da “Lübnan Türkiye’nin tehditlerini kınayıp Türkiye-İsrail ittifakını eleştirmektedir. Mesut Yılmaz, geçtiğimiz günlerde Suriye ve Lübnan’ı kuşatan bir kıskaç meydana getirme konusunda plan hazırlamak üzere İsrail’i ziyaret etmiştir. Araplar bu plana karşılık verecektir.

⁸⁶ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, cilt 2, Baskın Oran (ed.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.565.

⁸⁷ Olson, s.111.

⁸⁸ T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Suriye Krizi ve Dünya Basını*, Ankara, 1998, s.53.

Türkiye'nin İsrail'in yararına bir plan uygulaması durumunda, verilecek karşılık bu meydan okuma düzeyinde olacaktır" deniliyordu.⁸⁹

Krizin ulaştığı noktadan rahatsız olan Mısır ve İran arabuluculuk çalışmalarına başladılar. Türkiye'nin müdahalesinden çekinen Suriye, ve Arap devletlerinin tepkisiyle karşılaşan Türkiye, tekrar diplomatik çözüme arayışına girdiler. Bunun üzerine Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ve İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin girişimleri olumlu sonuç verdi ve 17 Ekimde Abdullah Öcalan Suriye'den ayrıldı.

18-20 Ekim tarihleri arasında Adana'nın Ceyhan ilçesinde iki ülke temsilcileri arasında görüşmeler yapıldı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de Hatay'da hazır bulunduğu günlerde, Türk tarafını temsilen Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Uğur Ziyal, Suriye'yi temsilen Tümgeneral Adnan Badr Al Hassan Adana Mutabakatı belgesine imza attılar. Anlaşmada şu kararlar alındı:

- Suriye kendi topraklarında Türkiye'nin güvenliğine ve istikrarına karşı herhangi bir faaliyete izin vermeyecektir.
- Suriye PKK'ya silah, lojistik, ekonomik veya propagandaya yönelik destek vermeyecektir.
- Suriye PKK'yı terörist örgüt olarak kabul eder ve PKK ve destekçisi örgütlerin her türlü aktivitesini yasaklar.
- Suriye PKK'nın hiçbir barınma ve eğitim kampına izin vermeyecektir.
- Suriye PKK üyelerinin ülkeye girişini engellemek için gerekli tedbirleri alacak ve sınır kapılarına bu konuda gerekli uyarıları yapacaktır.

Bunlara ilaveten Suriye şu taahhütlerde bulundu:

- Anlaşmanın yapıldığı şu anda Öcalan Suriye'de değildir ve girmesine izin verilmeyecektir.

⁸⁹ *Suriye Krizi ve Dünya Basını*, s.52.

- Şu andan itibaren Suriye’de aktif PKK kampı yoktur ve bu tip faaliyetlere kesinlikle izin verilmeyecektir.

- Bazı PKK militanları tutuklanmıştır ve listeleri mevcuttur. Liste Türk makamlarına verilmiştir.⁹⁰

Anlaşma ile PKK’ya ciddi bir darbe vurulmuş, hatta PKK askeri olarak yenilgiye uğratılmış oldu. Abdullah Öcalan önce Yunanistan’a ardından Rusya’ya oradan da İtalya’ya geçti. Bu durum krizi uluslararası boyuta taşıdı. Bu sefer de İtalya ile ilişkilerde gerginlik yaşandı. İtalya’nın Öcalan’a sığınma hakkı vermemesi üzerine, Öcalan Kenya’ya geçti. Nairobi’de Yunanistan büyükelçiliğinde bulunan Öcalan, 15 Şubat 1999’da havaalanına gitmek üzere dışarı çıkmasının ardından ele geçirilerek Türkiye’ye getirildi. Safari kod adı verilen operasyon Türk istihbaratı içinde küçük bir grup tarafından yürütülerek sonuçlandırıldı. Operasyona ABD gizli servisi CIA ve İsrail gizli servisi MOSSAD’ın destek verdiği iddia edildi. Operasyon gerçekleştiğinde yüzlerce Amerikan gizli servisi üyesi ABD büyükelçiliğine yapılan saldırı nedeniyle Nairobi’de bulunuyordu.⁹¹ Bu tarihten sonra silahlı PKK aktiviteleri ciddi şekilde gerilerken, örgütün siyasallaşmaya yöneldiği, özellikle bu manada Avrupa’da etkinleştiği gözlemlendi.

Operasyondan sonra, çeşitli çevrelerde Türkiye’nin Suriye’ye karşı tepkisini göstermek için neden bu kadar beklediği, neden sorunun çözümünü geciktirdiği tartışılan bir konu oldu. Yanıt olarak öne sürülen fikirlerden biri Türkiye’nin, Suriye ile İsrail arasında barış görüşmelerinin sürdüğü bir sırada Suriye’ye karşı bir girişimde bulunarak, Ortadoğu Barış Sürecine zarar vermek istemediği şeklinde idi. ABD’nin ısrarla Barış Sürecinin arkasında durduğu bir esnada böyle bir çıkış, Türkiye-ABD ilişkilerini zedeleyebilirdi. İsrail ve Suriye arasında görüşmeler sürerken, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher’in yaptığı çeşitli açıklamalar, iki ülke arasında barış yapılana dek, Türkiye’nin Suriye ile ilgili sorunlarının ertelenmesi yönünde

⁹⁰ Olson, s.114.

⁹¹ Birgit Gärtner, “Vor drei Jahren wurde Öcalan verschleppt: Wer zog im Hintergrund die Fäden?”, *Junge Welt*, 15 Februar 2002, <http://www.jungewelt.de/2002/02-15/014.php>, (10 Kasım 2005)

telkinler olarak algılanmıştı.⁹² Diğer yandan önceki tarihlerde Türk Silahlı Kuvvetlerinin böyle bir operasyon için ne kadar hazırlıklı ve yeterli olduğu da tartışmalıydı.

Suriye'deki PKK varlığının ve Suriye'nin PKK'ya desteğinin sona ermesiyle, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki gelişmelere konsantre olması kolaylaştı. Suriye'nin devreden çıkmasıyla geriye İran'ın desteği ve Kuzey Irak'ta oluşan yapılanmanın doğurduğu tehdit kaldı. Ekim 1998'de KDP ve KYB temsilcilerinin Washington'da el sıkışmasının ardından, Türkiye'nin kaygıları artmıştı. Dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit Türklerin, anlaşmanın bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasının ilk basamağı olmasından, PKK için Kuzey Irak'ta daha etkin olabileceği ve Türkiye'ye daha kolay sızabileceği bir ortam oluşmasından çekindiklerini söylüyordu.⁹³

Adana Mutabakatından sonra Türkiye-Suriye ilişkileri, başlangıçta her iki tarafın temkinli tutumuna rağmen daha olumlu bir seyir izledi. Ekonomi alanında işbirliği artırıldı ve ilişkilerde yumuşama dönemine girildi. Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000'deki cenaze töreninde Türkiye, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılımıyla en yüksek düzeyde temsil edildi.

3.2. İran İle İlişkiler

3.2.1. 1990 Öncesinde İran ile İlişkiler

Kasr-ı Şirin Anlaşmasından bu yana değişmeyen sınırlarla komşu olan Türkiye ve İran'ın köklü devlet geleneğine sahip olmaları ortak bir özellikleridir. Bu özellikleriyle söz konusu iki ülke bölgede etkin birer güç durumundadırlar. Geçtiğimiz yüzyıllar göz önüne alındığında her iki devletin de bu durumun çıkarlarına hizmet

⁹² Ayşegül Sever, "Turkey and The Syrian-Israeli Peace Talks in the 1990s", *Middle East Review of International Affairs*, vol:5, No:3, (September 2001), <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue3/jv5n3a7.html#Author>, (25 Ekim 2005)

⁹³ Olson, s.121.

ettiğini kabul ederek, birlikte yaşamaya dayalı bir rekabet politikası benimsedikleri görülebilir.⁹⁴

Günümüzde İran ile ilişkilerimizde temel iki sorun, PKK sorunu ve İslam Devrimi ardından oluşan rejim farklılığının getirdiği problemlerin birikimi büyük ölçüde 1990 öncesinde, İslam Devrimi sonrasında oluştu. Bu bakımdan söz konusu dönemin gelişmeleri, sonrası için oluşturduğu zemin nedeniyle önem taşımaktadır.

İran İslam Devrimine kadar Soğuk Savaş boyunca İran ve Türkiye yakın sayılabilecek dış politikalar izlemişlerdi. Bunda en büyük etken iki ülkenin de güçlü ortak komşuları SSCB'den duydukları kaygıydı. Türkiye tehlikeye karşı NATO'ya üye olurken, İran Şahı da ABD ile yakın ilişkiler kurdu. İran da Türkiye gibi Batıya yöneldi. Türkiye gibi İran da İsrail'i kurulmasının ardından tanıdı. Ortak çıkar ve kaygılara rağmen iki ülkenin birbirine ekonomik ve askeri olarak yaklaşması İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden on sene sonra gerçekleşebildi. 1949 yılında Muhammed Rıza'nın iki ülke arasında savunma ittifakı kurulmasına yönelik teklifini Türkiye, SSCB'nin şüphelerini artırıp rahatsız edeceği gerekçesiyle reddetti.⁹⁵ Ancak 1955 yılında ABD'nin de desteği ile iki ülke ilerde Irak'ın ayrılmasıyla CENTO adını alacak olan Bağdat Paktı'nda bir araya geldiler. Paktın zamanla fiili olarak etkisizleşmesi üzerine Temmuz 1964'te İran, Türkiye ve Pakistan RCD (Regional Cooperation for Development-Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği) örgütünü kurdular. Örgüt ülkeler arası ekonomik ilişkileri geliştirmeyi, bilimsel ve kültürel alanlarda işbirliği yapmayı öngörüyordu. Bu örgütün ömrü de 1985 yılında yerini ECO (Economic Cooperation Organization-Ekonomik İşbirliği Örgütü) adlı örgüte bırakana dek sürdü.

1960'ların sonları ve 70'li yılların başlarında ilişkileri geren gelişmelerin başında Şah'ın muhaliflerinin Türkiye'de buldukları ve örgütlendikleri, Türk sol gruplar tarafından desteklendikleri yönündeki İran iddiaları yer aldı. Bu dönemde Türk

⁹⁴ Michael M. Günter, "Turkey and Iran Face off in Kurdistan", *Middle East Quarterly*, Vol:5., No.1, (March 1998), <http://www.meforum.org/article/384>, (15 Ağustos 2005)

⁹⁵ Gökhan Çetinsaya, "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations" *Middle East Review of International Affairs*, Vol:7, No.3, (September 2003), <http://meria.idc.ac.il/journal/2003/issue3/jv7n3a8.html#Gokhan>, (1 Eylül 2005)

Kamuoyunda da İran Şah'ının diktatörce bir tutum izlediği düşüncesi yayıldı, basında eleştirel yazılar yazıldı. Türkiye ise Şah'ın Iraklı Kürt gruplara verdiği destekten rahatsızdı ve bu konudaki endişelerini, yardımın olası sonuçlarının her iki ülke için de kötü olacağını söyleyerek karşı tarafa bildirdi.⁹⁶ Türkiye'nin diğer bir endişesi de İran'ın Türkiye'deki Kürt ve Alevi gruplar üzerinde etkinlik kurmaya çalışmasıydı.

İslam Devrimi öncesi dönemde Petrol Krizi nedeniyle İran petrol gelirlerini artırırken, Türkiye doğal olarak krizden büyük zarar gördü. Kıbrıs müdahalesinin ardından ABD'nin silah ambargosuyla da karşılaşarak uluslararası ortamda Türkiye yalnızlaştı. Bu dönemde Şah Kıbrıs konusunda Türk tavrını desteklese ve ambargoyla ilgili rahatsızlığını ABD makamlarına iletse de, Türkiye'nin ucuz petrol ve diğer ekonomik ihtiyaçlarına ilişkin taleplerini geri çevirdi.⁹⁷

İran içinde Şah karşıtı muhalefet gittikçe güçlendi ve arkasına kitlesel desteği alabildi. Her geçen gün tırmanan grevler, sokak çatışmaları ve gösteriler neticesinde Şah ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. İran'da yaşanan çarpıcı gelişmeler boyunca sessiz kalmayı tercih eden Bülent Ecevit yönetimindeki Türk hükümeti, 13 Şubat 1979'da İran İslam Devrimi gerçekleştiğinde gecikmeden yeni yönetimi tanıdı. Başbakan Bülent Ecevit, ikili ilişkileri geliştirmenin önemine vurgu yapıp, Türkiye'nin İran'ın iç işlerine karışmayacağını belirtti.⁹⁸ Böylelikle Türkiye'nin İran'ın bölünmesi, SSCB müdahalesine maruz kalması veya İran'da komünist bir yönetim kurulması şeklindeki Devrim öncesi endişeleri boşa çıkmış oldu. Dahası “yeni” İran eskiye oranla daha güçsüz, askeri bakımdan daha zayıftı. İslamcı yapısı nedeniyle uluslararası ortamda izole edilme olasılığı güçlüydü. Bölge politikalarını etkileme gücü azalmıştı.⁹⁹

Devrim sonrası iki ülkenin siyasi rejimlerinin birbirine zıt hale gelmesi, uluslararası alanda konumlanışlarının tamamen farklılaşması ikili ilişkilerin bozulacağına dair yorumlara neden olsa da, beklenenin aksine ilişkilerin seyrinde ciddi bir değişiklik olmadı. İran'ın Devrimden hemen sonra Irak ile savaşa girmesi zaten

⁹⁶ Çetinsaya, <http://meria.idc.ac.il/journal/2003/issue3/jv7n3a8.html#Gokhan>

⁹⁷ Çetinsaya, <http://meria.idc.ac.il/journal/2003/issue3/jv7n3a8.html#Gokhan>

⁹⁸ Ünal Gündoğan, “Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences” *Middle East Review of International Affairs*, Vol:7, No.1., (March 2003), <http://meria.idc.ac.il/journal/2003/issue1/jv7n1a1.html#Dr.%20Unal%20Gundogan>, (23 Kasım 2005)

⁹⁹ Çetinsaya, <http://meria.idc.ac.il/journal/2003/issue3/jv7n3a8.html#Gokhan>

böyle bir sürtüşmeye olanak vermedi. İki taraf da ideolojik sürtüşmelere sürüklenmek yerine, ilişkilerde daha pragmatik bir tutumu tercih ettiler.

Eylül 1980’de patlak veren İran-İrak Savaşı’nda Türkiye tarafsız kalacağını açıkladı ve savaş sonuna kadar bu tutumunu sürdürdü. Tarafsızlığı sayesinde her iki ülke ile de ekonomik ilişkilerini geçmişte olduğundan çok daha yüksek seviyelere çıkarabildi. Savaş boyunca Türkiye’nin tarafsız kalması iki ülke için de önemliydi. İran için Türkiye dışarı açılan en önemli kapılardan biriydi, savaş boyunca bu kapının açık kalması İran’ın ihtiyaçlarını sağlayabilmesi için şarttı. Irak için de Irak’tan Türkiye’ye uzanan petrol boru hattından petrol akışının devam etmesi hayati önemdeydi.

İran için Türkiye’nin konumunun ve tarafsızlığının çok önem kazandığı bu koşullarda İran Türkiye’yi rahatsız edecek tutumlardan kaçınmaya çalıştı. Fakat yine de ideolojik zıtlığın temel olduğu sorunlar görülmeye başlandı. Taraflar zaman zaman birbirlerinin yönetimlerine ilişkin ciddi eleştirilerde bulundular. Her iki ülke de birbirlerini rejim ihraç etmeye çalışmakla suçladılar. Türkiye İran’ın Türkiye’deki İslamcı gruplara ve PKK’ya destek olmasından endişe etti. Öte yandan İran’da gerçekleşen devrimin ardından sayılarının bir milyona yaklaştığı tahmin edilen İranlı muhalif Türkiye’ye geçmişti. Bu kitlenin arasında İran’ın en önemli rejim muhalifi örgütü Halkın Mücahitleri’nin militanları da bulunuyordu. İran Türkiye’nin muhaliflere izin verdiğini ve destek olduğunu ileri sürüyordu. Buna karşılık İran gizli servisi SAVAMA ajanları da Türk topraklarında İranlı muhaliflere karşı operasyonlarda bulunuyorlardı.¹⁰⁰

İrak-İran Savaşı boyunca İran Kuzey Irak’taki Kürt grupları destekleyerek Irak yönetimine karşı kuzeyden ikinci bir cephe açılmasını sağlamaya çalıştı. Bu girişim de Türkiye’yi kendi topraklarındaki Kürt nüfusu kışkırtabileceği nedeniyle rahatsız etti. 1984 yılında Türkiye’de PKK eylemleri artış gösterdi. Türk topraklarında eylemde bulunan PKK militanları eylemin ardından çoğu zaman Irak topraklarına kaçıyorlardı. Bu nedenle Türkiye Irak ile “sıcak takip” anlaşması yapmıştı. Bir PKK’lı militan

¹⁰⁰ Gündoğan, <http://meria.idc.ac.il/journal/2003/issue1/jv7n1a1.html#Dr.%20Unal%20Gundogan>

grubunun İran sınırını geçmesi üzerine Türkiye benzer bir anlaşmayı İran'a önerdi. Tahran yönetimi teklife olumsuz yanıt verdi.¹⁰¹

Tüm bu sorunlara rağmen ekonomik ilişkilerin ulaştığı seviye, bu problemlerin belli bir düzeyi aşmasını engelleyebildi. Devrim sonrası ilk on yıllık dönem iki ülke ilişkilerinin ortaya çıkan derin ideolojik ayrıma rağmen çok olumsuz etkilenmediği yıllar oldu.

3.2.2. 1990 Sonrası Dönemde Orta Asya'da Rekabet

1989 yılında Ayetullah Humeyni'nin¹⁰² ölümünün ardından Cumhurbaşkanlığına Haşimi Rafsancani seçildi. Irak savaşı süresince İran yönetimi kendi kamuoyunu tatmin etme ve kamuoyu önünde kendi meşruiyetini sağlamak amacıyla dış politikasında ideolojisini ön plana çıkarmak durumunda kalmıştı. 1988'de savaşın sona ermesi Rafsancani yönetimine daha uzlaşmacı ve pragmatik bir dış politika izleme olanağı verdi. Rafsancani ekonomik gelişmeye odaklanmış teknokratlardan oluşan bir grup meydana getirdi ve "yeniden yapılanma" olarak tanımladığı dönemi başlattı. İran başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini canlandırdı. Çin ve Rusya'dan silah ve teknoloji ithal etti.¹⁰³ Buna karşın savaş sonrasında Türkiye ile İran arasındaki ticaret, İran'ın alternatiflerinin artmasına paralel olarak oldukça geriledi.

SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan ve Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan yeni devletler (Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan) hem İran için, hem de Türkiye için çekici bir alan oldu. Bölgenin sahip olduğu zengin doğal kaynaklar aslında ABD, Avrupa ülkeleri ve hatta Çin'in ilgisini bölgeye yöneltti. Başlangıçta Türkiye "Türklük", İran ise "İslam" vurgusu yaparak bölge üzerinde etkinlik aradılar. Türkiye'nin "Müslüman-Türk" ve demokrasiyle yönetilen bir ülke olarak bölge devletlerine model oluşturabileceği düşüncesi, ABD ve Batı ülkelerinde de

¹⁰¹ Gündoğan, <http://meria.idc.ac.il/journal/2003/issue1/jv7n1a1.html#Dr.%20Unal%20Gundogan>

¹⁰² Ayetullah Humeyni (1904-1989), Şah döneminde 1964 yılında sürgün edilen Humeyni, kısa süre Irak ve Türkiye'de kaldıktan sonra Fransa'ya geçti. İran İslam Devrimine liderlik etti ve Şubat 1979'da İran'a geri dönerek ülkesini Haziran 1989'daki ölümüne dek yönetti.

¹⁰³ Shaul Bakhash, "Iran's Foreign Policy under the Islamic Republic, 1979-2000", *Diplomacy in The Middle East, The International Relations of Regional and Outside Powers*, ed.L. Carl Brown, New York:I.B.Tauris Publishers, 2001, s.252-253.

dile getirildi. Ancak zaman geçtikçe Rusya Federasyonu hiç de bu ülkeleri gözden çıkarma niyetinde olmadığını gösterdi. Özellikle ekonomik olarak kendisiyle iyi ilişkiler kurmak zorunda olan bu devletler üzerindeki etkinliğini artırdı.

Türkiye'nin bu ülkeleri kazanmak için İran'a oranla daha fazla avantajı vardı. Kültürel yakınlığın dışında Türkiye'nin NATO üyesi oluşu, Batı ile iyi ilişkileri, uluslararası alanda kısmi izolasyon altında bulunan İran'a oranla Orta Asya ülkeleri için Türkiye'yi daha çekici kılabiliyordu. Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarının bu ilk yıllarında finansal problemler içindeydiler ve teknolojik destek arayışındaydılar. Türkiye'nin Batı ile bağı bu konuda da bir avantaj sağlayabiliyordu. Ayrıca bu ülkelerde on yıllar boyunca komünist yönetim altında dini baskı uygulanması kitleler üzerinde sekülerleştirici bir etki yapmıştı. Bu yüzden İran'ın İslam ideolojisi Orta Asya devletleri için çekici değildi.¹⁰⁴ Zamanla bu ülkelerin dini ya da ideolojik ilişkilerden çok ekonomik ilişkilerin peşinde olduğu İran ve Türkiye tarafından anlaşılmaya başlandı.

İki ülke ve bölgeye ilgiyle yaklaşan Pakistan, 1985 yılından beri Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) üyesiydiler. Tahran'da Şubat 1992'de toplanan ECO zirvesinde Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetleri ECO'ya üye oldular. Yeni ülkelerin katılımında İran önemli bir rol üstlendi. Böylece İran ve Türkiye arasında bölgeye yönelik işbirliği başlamış oldu.¹⁰⁵ Rekabetten işbirliğine yönelmesinde hem Rusya Federasyonu'nun gücünün, hem de Orta Asya cumhuriyetlerinin beklentilerinin taraflarca daha iyi anlaşılmasının rolü oldu. İşbirliği Rusya'nın etkinliğine karşı Türkiye ve İran'ın şansını yükseltti. Türkiye açısından diğer önemli bir nokta da İran'ın coğrafi olarak bölgeye ulaşmada geçiş ülkesi olmasıydı. Orta Asya ülkelerini Basra Körfezi'ne ulaştıran yol yine İran idi. Orta Asya ülkelerine göre, Türkiye ve İran'ın daha sanayileşmiş ülkeler olması, hammadde bakımından zengin yeni üyelere karşı ticari avantajlar sağlıyordu. Buna karşın taraflar ECO'dan istenilen boyutta faydalanamadılar.

Ağustos 1994'te dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel güvenlik konularını görüşmek ve ekonomik işbirliğini artırmak üzere Tahran'a ziyarette bulundu.

¹⁰⁴ Adam Tarock, "Iran's Foreign Policy Since the Gulf War", *Remaking the Middle East*, ed. Paul j. White and William S. Logan, New York: Berg, 1997, s.210.

¹⁰⁵ Tarock, s.211.

Rafsancani'nin Türk hükümetine olan güvenini belirtmesi, iki ülkenin Orta Asya rekabetinde dengelerin yerine oturduğunun bir ifadesi oldu.¹⁰⁶

Ekonomi alanında işbirliği olanaklarının artmasıyla 1996 yılının Ağustos ayında iki ülke arasında yapılması uzun süredir planlanan doğalgaz boru hattı konusunda anlaşmaya varıldı. Anlaşmayla Türkiye İran'a her sene en az 10 milyar metreküp doğalgaz alma garantisi verdi. Her iki ülke boru hattının kendi topraklarındaki bölümlerinin yapımını üstlendiler. Bu çok önemli anlaşmayla iki ülke arasında ekonomik açıdan kalıcı bir adım atılmış oldu.

Orta Asya'da Türkiye-İran ilişkileri normalleşme eğiliminde ilerlerken Azerbaycan gelişmeleri ilişkilerde pürüzlere neden oldu. Azerbaycan'da 1992 yılında Ebulfeyz Elçibey'in¹⁰⁷ başa geçmesinin ardından Azerbaycan dış politikasına milliyetçi bir çizgi egemen oldu. Elçibey'in İran'da yaşayan Azeri nüfusa yönelik politikaları İran'da tedirginlik yarattı. Buna karşılık olarak Karabağ sorununda İran, Ermenistan yanlısı bir tutum takındı ve Ermenistan ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirdi. İran, Elçibey iktidarı boyunca Türkiye'nin Elçibey'e verdiği destekten rahatsız oldu. Ancak 1993'te Elçibey'in görevden uzaklaştırılması ve yerini Haydar Aliyev'in almasıyla Azerbaycan'ın İran'a yönelik politikasında daha ılımlı bir çizgiye gelindi. Neticede İran'ın, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğe yönelik endişeleri de giderilmiş oldu.¹⁰⁸

3.2.3. İlişkilerin İdeolojik Boyutu, PKK ve Hizbullah Sorunları

İran İslam Devrimi ardından iki ülkenin siyasi rejimleri birbirinden çok net olarak farklılaştı. Türkiye'nin laik cumhuriyet anlayışı ile İran'ın teokratik yapısı karşı karşıya geldi. Türkiye İran'ın yeni yönetimini resmen tanımakta hiç gecikmedi fakat hemen yakınındaki bu siyasi ve ideolojik değişimin kendi iç gelişmelerini

¹⁰⁶ Tarock, s.213.

¹⁰⁷Ebulfeyz Elçibey (1930-2000), Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele veren Elçibey, bağımsızlığın ardından Haziran 1992'de Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı oldu. Haziran 1993'de kendi iktidarına karşı gerçekleşen darbenin ardından görevinden ayrıldı. 1997'ye kadar aktif siyasete dönmedi. Ağustos 2000'de tedavi görmekte olduğu Türkiye'de öldü.

¹⁰⁸ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, cilt.2, Baskın Oran (ed.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.583.

etkilemesinden de çekindi. 1990 öncesi dönemde her ne kadar başta İran lideri Ayetullah Humeyni tarafından Türkiye'nin rejimini eleştiren ve hatta Atatürk'e hakarete varan açıklamalar yapıldıysa da İran-İrak Savaşı koşullarında İran'ın Türkiye'nin tarafsızlığına duyduğu ihtiyaca bağlı olarak İran, rejim çatışmasını aşırı tırmandırmaktan kaçındı. 90'lı yıllarda ise, savaş koşulları ortadan kalktı. Humeyni'nin ölümünün ardından yerine daha ılımlı bir politika izleyen Haşimi Rafsancani geçti fakat rehberlik makamına (Velayet-i Fakih) Humeyni çizgisinin takipçisi Ali Hamaney geldi. Türkiye'de ise, siyasal İslam'ın yükselişe geçmesi İran'dan duyulan kaygıları artırdı. Kaygıların temelinde 1979'dan itibaren İran'ın Türkiye'ye yönelik devrim propagandası ve Türkiye'deki İslamcı hareketlerle ilişkisi vardı.

Türkiye'de faaliyet gösteren İslamcı örgütlere yönelik soruşturmalarda İranlı üyelerin izine rastlandığı gibi, yapılan bazı yasadışı kitlesel gösterilerde tutuklananların arasında da İranlılar olmuştu. Bu durum, İran gizli servisi SAVAMA'nın Türkiye'de faal olabileceği endişesini doğurdu. Bu tip gizli faaliyetlerin dışında İran'ın resmi yollardan Türkiye'nin iç işlerine müdahale ettiği durumlar da oldu. Türk üniversitelerinde kız öğrencilerin baş örtüsü takmasının yasak oluşunu İran Nisan 1989'da protesto etti. Türkiye tepkisini Tahran Büyükelçisini geri çekerek gösterince, İran aynı şekilde karşılık verdi. Büyükelçiler görevlerine ancak iki ay sonra döndüler.¹⁰⁹

24 Ocak 1993'te Cumhuriyet gazetesi yazarı Uğur Mumcu'nun¹¹⁰ bombalı saldırıyla öldürülmesi, ilişkilerde krize neden oldu. Türk Adli makamlarınca cinayeti işleyenlerin İran destekli olduğuna dair açıklamalar yapıldı. Saldırıda İran'ın parmağı olduğu inancı kamuoyunda da etkili oldu. Saldırıyı kınayan kitlesel gösterilerde İran aleyhine sloganlar atıldı. Tepkinin büyük olmasında Ekim 1990'da Prof. Bahriye

¹⁰⁹ Dağı, s.185.

¹¹⁰ Uğur Mumcu (1942-1993), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini 1965 yılında tamamlayan Mumcu, aynı Fakültede bir süre asistanlık görevinde bulundu (1969-72), Yön, Türk Solu, Devrim, Ant gibi dergilerde çalıştı. Milliyet ve Akşam gazetelerinde de çalışan Mumcu 1977-91 yılları arasında düzenli olarak Cumhuriyet Gazetesinde "Gözlem" adlı köşesinde yazmayı sürdürdü. Sakıncalı Piyade, Bir Pulsuz Dilekçe, Çıkılmaz Sokak, Liberal Çiftlik, Devrimci ve Demokrat, Sosyalizm ve Bağımsızlık, Kürt Dosyası gibi çok sayıda çalışması yayınlandı.

Üçok¹¹¹, ardından da Şubat 1991’de Muammer Aksoy¹¹² cinayetlerinde İran adının geçmesinin payı büyüktü.

21 Ekim 1999’da önceki saldırılara çok benzer şekilde ve yine Kemalist kimliği ile öne çıkan bir gazeteci-yazar olan Prof. Ahmet Taner Kışlalı¹¹³, arabasına bomba koyularak öldürüldü. Saldırıdan bir gün önce İran’da eğitim gördükleri ileri sürülen 92 Hizbullah militanı tutuklanmıştı. Saldırıdan bir gün sonra da İstanbul’da havaalanında kaçmaya çalıştıkları ileri sürülen üç İranlı tutuklandı. Dönemin Anavatan Partisi genel başkanı ve koalisyon ortağı Mesut Yılmaz, “saldırımı organize edenlerin İranlı oldukları anlaşılıyor, Kışlalı cinayetini İBDA-C gerçekleştirdi” açıklamasında bulundu. Tahran saldırıyla bir bağlantısı olduğu iddialarını reddetti. Tahran’dan gelen açıklamada, “ Üç İranlının tutuklanması Türk karar alma organları üzerindeki Siyonist etkileri gösteriyor. Ne zaman İran Türkiye ilişkilerini geliştirmek üzere ciddi bir hareket belirse, bazı çevreler bu girişimleri baltalamayı deniyorlar.” denildi.¹¹⁴

1999 yılı sonunda ve takip eden yılın başında Türk güvenlik kuvvetlerince Hizbullah örgütüne yönelik operasyonlar sıklaştırıldı. Ele geçirilen örgütün lider kadrosundan kişilerin itirafları sonucunda, örgütün onlarca insanı öldürüp, cesetlerini gömdükleri ortaya çıktı. İtiraflarda ortaya atılan bir iddia da, örgütün üst düzey yönetici kadrosunun İran Devrim Muhafızları tarafından askeri ve siyasi eğitimden geçirildikleriydi. Buna göre, bu kişiler Tahran yakınlarında eğitim gördükten sonra

¹¹¹ Bahriye Üçok (1919-1990), Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinin, Ortaçağ Türk-İslam Tarihi bölümünü bitirdi ve 1953 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin ilk kadın öğretim üyesi oldu. 1971 yılında senatör olan Üçok 1977’de CHP’ye katıldı. 1984’te Halkçı Parti’den Ordu milletvekili olarak TBMM’ye girdi. İslam Devletinde Kadın Hükümdarlar, Emeviler-Abbasiler ve Atatürk’ün İzinde bir Arpa Boyu, İslam Tarihi adlı eserler veren Üçok, 6 Ekim 1990’da evine gönderilen bombalı paketle öldürüldü.

¹¹² Muammer Aksoy (1917-1990), lisans eğitimini 1936’da Ankara Hukuk Fakültesinde tamamladıktan sonra Zürih Üniversitesinde doktora yaptı. Profesörlük ünvanı aldığı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Anayasa Profösörü olarak görev yaptı. 1977 yılında İstanbul Milletvekili olarak CHP’den TBMM’ye seçildi. 31 Ocak 1990’da Ankara’da evinin önünde uğradığı silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybetti.

¹¹³ Ahmet Taner Kışlalı (1939-1999), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini bitiren Kışlalı, doktorasını Paris Hukuk Fakültesinde tamamladı. Bir süre Hacettepe Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak görev yaptı. 1977’de İzmir’den CHP adına milletvekili seçildi. 12 Eylül’den sonra Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinde çalışmaya başladı. “Atatürk’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği”, “Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi” “Ben Demokrat Değilim” gibi çok sayıda eseri yayımlandı. Cumhuriyet Gazetesinde “Haftaya Bakış” adlı köşede makalelerini yayınlayan Kışlalı, 21 Ekim 1999’da Ankara’da bombalı saldırı sonucunda hayatını kaybetti.

¹¹⁴ Olson, s.60.

örgütün temsilcisi Melle Enver'in bulunduğu Kum kentine geçiyorlardı. Dönemin Olağanüstü Hal (OHAL) Valisi Gökhan Aydınır Hizbullah militanlarının yaptıklarının cinayetlerle sınırlı kalmadığını, bu kişilerin İran casusu gibi faaliyet gösterdiklerini belirtip, Hizbullah operasyonlarının, taktik ve metotlarının İran tarafından kullanılanlarla benzeştiğini söyledi. Vali açıklamasında İran'ı Türkiye'de İran tipi İslam rejimi kurmaya çalışmakla suçladı.¹¹⁵ Ankara Emniyet Müdürü Kemal İskender de Aydınır'ın sözlerine paralel açıklamalarda bulundu.

Türkiye'nin kendi iç dinamiklerine bağlı gelişen bazı olaylar da İran ile ilişkilerde sorunlu dönemler yaşanmasına neden oldu. Temmuz 1996'da Necmettin Erbakan liderliğinde, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi arasında koalisyon hükümeti kuruldu. Erbakan, Başbakan olarak ilk resmi ziyaretini Ağustosta Tahran'a yaptı. Aralık ayında İran lideri Rafsancani Ankara'yı ziyaret ederek karşılık verdi. Bu gelişmeler bürokrasi çevrelerinde geleneksel Türk dış politikası çizgisinde sapma olması endişesi doğurdu. Bu ortamda Ankara'nın Sincan Belediyesi, İran'da her yıl anılan Kudüs Gününü çağrıştıran bir tören düzenledi. Törende davetli olarak bulunan İran Büyükelçisi Bagheri yaptığı konuşmada, İsrail-Türkiye ilişkilerini sert bir şekilde eleştirdi. Özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin büyük tepki göstermesinin ardından ciddi bir kriz yaşandı ve taraflar büyükelçilerini karşılıklı olarak geri çekti.¹¹⁶

Temmuz 1999'da İran'da iktidara karşı muhalif öğrencilerin sokak gösterileri başladı. Daha fazla özgürlük talebiyle toplanan öğrencilerin sayısı birkaç gün içinde katlanarak artarak on binleri buldu. Muhafazakar grupların da karşı gösterilere başlamasıyla olaylar tırmandı, güvenlik güçleriyle muhalif öğrenciler arasında sokak çatışmaları yaşandı. Başbakan Bülent Ecevit yükselen muhalif hareketi, "baskıcı bir rejime karşı İran halkının doğal tepkisi" olarak yorumlayıp, "İran halkı zengin tarih ve kültür mirasına sahiptir. Süresi dolmuş baskı rejimine daha fazla dayanması beklenemez." diyerek, İran yönetiminin tepkisini çekti.¹¹⁷ İran, öğrenci grubu liderlerinin Türkiye'de bulunan İranlı muhaliflerle ilişkisi olduğunu iddia etti.

¹¹⁵ Olson, s.62.

¹¹⁶ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", cilt 2., s.580.

¹¹⁷ Olson, s.55.

Dönem boyunca iki ülke ilişkilerini etkileyen, zaman zaman krize götüren ideolojik çekişmeler, PKK'ya destek sorunu, ekonomik ilişkiler, Kuzey Irak'ta bazen çakışan, bazen çelişen politikalar gibi başka faktörlere bağlı olarak geri itilebildi ya da unutuldu.

Dönem boyunca Türkiye, İran'ın PKK'ya destek olduğuna dair iddialarda bulundu ve İran'ı bu yüzden uyardı. 1992 yılında PKK militanlarını takip eden Türk askerleri İran sınırından 4 km içeri girdiler. Konu hakkında bilgi isteyen İran'a yanıt olarak dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, beraberinde PKK'nın İran'daki varlığına ilişkin deliller içeren bir dosyayla Tahran'a gitti. Görüşmeler neticesinde iki ülke arasında Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Anlaşma ilişkilerde olumlu sonuçlar doğurdu, 1994 yılı Baharında İran yakaladığı 14 PKK militanını Türkiye'ye teslim etti.¹¹⁸

ABD önderliğinde Irak'a karşı yürütülen Körfez Savaşı esnasında ayaklanan Kuzey Iraklı Kürtler, savaş sonrasında Saddam Hüseyin yönetiminin saldırısıyla karşılaştılar. Hüseyin'in güçlerinden kaçan bir milyondan fazla insan, Türkiye ve İran sınırlarına doğru ilerleyerek iki ülkeye sığındılar. İki ülke de sayıca çok fazla olan bu topluluklar karşısında zorlandı. Bu insanların sağlıklı ve güvenli bir şekilde ülkelerine dönmeleri gerektiği konusunda taraflar hemfikirdi. Tarafların ayrıldığı nokta ise, Türkiye'nin burada ABD'nin yardımını istemesiyle Çekiç Güç'ün oluşturulması, dolayısıyla da ABD'nin bölgedeki varlığının perçinlenmesiydi. Bu gelişmeden ABD'yi "şeytan" olarak tanımlayan İran'ın hoşnut olması beklenemezdi.

Körfez Savaşının ardından Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğu ve fiili olarak oluşmaya başlayan Kürt Devleti her iki devleti de rahatsız etti. Özellikle 1993-95 yılları arasında Türkiye ve İran yanlarına Suriye'yi de alarak, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını her fırsatta belirttiler. Diğer yandan Türkiye bölgedeki PKK kamplarına karşı irili ufaklı çok sayıda operasyon gerçekleştirdi. Bu tip operasyonlar Tahran'ın şiddetli tepkisiyle karşılaştı. İran operasyonları, Irak'ın egemenlik haklarının ihlali olarak değerlendiriyordu.

¹¹⁸ Günter, <http://www.meforum.org/article/384>

Türkiye bölgede PKK'yla mücadelesinde KDP ve KYB arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, kendi kontrolü altındaki bölgede PKK varlığından rahatsız olan KDP güçlerine yaklaştı. 1996 yılının Temmuz ayında İran 2000-3000 askerini KYB birliklerinin kontrolü altındaki bölgeye ayaklanmacı İran Kürtlerini takip etmek üzere yolladı. Bu durum KYB'yi KDP'ye karşı güçlendirerek, Türk politikasına zarar verdi.¹¹⁹ Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda çıkarları örtüşen iki ülke, Kuzey Irak'taki iç gelişmelerde ayrışarak, farklı grupları desteklediler. Türkiye İran'ı bölgedeki PKK'lı gruplara destek vermekle suçladı.

1998 sonunda Türkiye'nin Suriye'yi PKK konusunda sıkıştırması ve Abdullah Öcalan'ın 1999 başında ele geçirilmesinin ardından gözler tekrar İran'a döndü. Başbakan Bülent Ecevit İran'ı rejim ihraç etmeye çalışmakla ve sınır güvenliği anlaşmalarına rağmen PKK'ya destek olmayı sürdürmekle suçlayıp, Suriye'nin yerini İran'ın aldığını söyledi. Ecevit aynı konuşmasında, İran'ın PKK'nın 6. yıllık kongresine ev sahipliği yaptığını da belirtti. Türk Silahlı Kuvvetleri de istihbarat kaynaklarına dayanarak Abdullah Öcalan'ın kardeşi Osman Öcalan ve bazı üst düzey PKK yöneticilerin İran'da bulunduğunu açıkladı.¹²⁰

Türkiye'nin şikayetlerine karşılık özellikle İran medyası yine ideolojik sorunları öne çıkaran karşı ataklar yaptı. Örneğin TBMM'deki yemin törenine türban ile gelen ve iç politikada bir krize neden olan Merve Kavakçı olayı İran medyasında geniş yer buldu. İran Türkiye'deki türban sorununu sıcak tutma gayreti içinde oldu. Öte yandan İran 18 Temmuz 1999'da Türk Hava Kuvvetleri'nin İran topraklarını hedef alan bir saldırısında, Piranşehir yakınlarında 5 kişinin öldüğünü iddia etti. Bu tarih yukarıda bahsedilen, Tahran'da muhalif öğrencilerin şiddetli gösterilerinin meydana geldiği, dolayısıyla da İran yönetiminin iç politikada sıkıştığı bir döneme denk geliyordu. Türk yetkililer iddiaları yalanlarken, dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, Türk uçaklarının İran'da herhangi bir yeri hedef almadığını, ancak İran askerlerinin

¹¹⁹ Günter, <http://www.meforum.org/article/384>

¹²⁰ Olson, s.52.

Irak sınırları içine girmişlerse eğer, PKK'ya yönelik saldırılara hedef olmuş olabileceklerini söyledi.¹²¹

İran yönetiminin özellikle Kuzey Irak'taki gelişmeleri denetleyebilmek için PKK'ya ihtiyaç duyduğu da bir gerçektir. PKK'nın 6. kongresinin İran'da yapılabilmesi de bunu kanıtlar nitelikte bir gelişmeydi. Kongrenin İran istihbaratının ve İran yönetiminin bilgisi dışında gerçekleşmesi mümkün gözüküyordu. Dönem boyunca, İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in Tahran ziyareti örneğinde olduğu gibi Türk tarafı şikayetlerini kanıtlarla da destekleyerek dile getirdi. Hizbullah örgütü ve Türkiye'deki diğer İslamcı örgütlerin desteklenmesi sorunu da ikili ilişkilerin yıpranmasına neden oldu. İran'ın türban gibi konuların üzerine giderek, Türkiye'nin rejimini hedef alan açıklamaları Ankara'da ciddi rahatsızlıklar yarattı. İran tarafı da İranlı muhaliflerin Türkiye'den desteklediği iddiasını dönem boyunca yineledi. Bu olumsuzluklara karşın Orta Asya'da mücadeleyle başlayıp, zamanla işbirliğine dönüşen süreç ve doğalgaz boru hattı projesiyle öne çıkan ekonomik ilişkilerin gelişimi, ilişkilerin olumsuz yüzünü dengeleyen faktörler oldular.

3.3. Irak İle İlişkiler

3.3.1. Körfez Savaşı ve Türkiye'nin Tutumu

2 Ağustos 1990'da Irak birlikleri Kuveyt'e girerek kısa sürede bu ülkeyi işgal ettiler. Saddam Hüseyin yönetimi işgale gerekçe olarak daha önce Arap Birliği toplantılarının da gündemine gelmiş olan, Kuveyt'in tarihsel olarak Irak'ın bir parçası olduğu ve bölgeden çıkardığı petrolün yine Irak'a ait olduğu, dolayısıyla da Kuveyt'in Irak'a borçlu bulunduğu iddiasını öne sürmekteydi. Birleşmiş Milletler işgale karşı harekete geçmekte gecikmedi. Konuyu görüşen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 6 Ağustosta Irak'a karşı ekonomik ambargo uygulanmasına karar verdi. İşgale karşı uluslararası kamuoyunda ender görülen bir ortak tutum oluştu ve işgal kınandı.

¹²¹ Olson, s.56.

Türkiye'nin de tepkisi farklı olmadı, Ankara Irak yönetimine Kuveyt'i koşulsuz olarak boşaltması için çağrıda bulundu.

Irak-İran Savaşı boyunca ABD'nin askeri yardımını alan Irak, bölgede önemli bir güç olarak belirmişti. Petrol rezervleri bakımından Irak, dünya toplam rezervlerinin %10'una yakını elinde bulunduruyordu. Kuveyt'in de toplam rezervler içerisinde %9'luk bir orana sahip olduğu ve bu kaynakların Irak'ın eline geçtiği düşünülürken, dünya petrol dengesinin ciddi şekilde Irak lehine değişmesi sonucu ortaya çıkıyordu. Bu gelişme ABD'nin Ortadoğu petrolünün batıya kesintisiz ve sabit fiyattan naklini esas alan politikasının ciddi bir darbe yemesine neden olabilirdi. Bu koşullarda ABD yönetimi BM'deki görüşmelerde öne çıktı ve Irak'a karşı oluşan koalisyonun başını çekti. Krizin ilk aşamasında Irak'a karşı uygulanacak yaptırımın temelini ekonomik ambargo oluşturmaktaydı. Irak ile komşu olan ve önemli sayılabilecek ticari ilişkileri bulunan, daha da önemlisi Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı ile Irak petrolünün dünya pazarına ulaşmasına aracılık eden Türkiye, kaçınılmaz olarak kendini krizin içinde buldu.

Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan 5 Ağustosta Ankara'ya gelerek, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve dönemin Dışişleri Bakanı Ali Bozer ile görüştü. Ramazan'ın işgalin haklılığını savunduğu ve Irak'ın işgali sürdüreceğini belirttiği görüşmede Ramazan, Türk tarafına ambargoya katılmaması çağrısında bulundu ve aksi takdirde iki ülke ilişkilerinin zarar göreceğini söyledi.¹²² Fakat işgalin ertesi günü Irak yönetimine Kuveyt'i boşaltma çağrısında bulunan Ankara, BM'nin 6 Ağustos 1990'da aldığı 661 sayılı ambargo kararına uydu ve petrol akışını kesti.¹²³ Petrol akışının kesildiği gibi Irak ile gerçekleştirilen tüm ekonomik faaliyetler de sonlandırıldı; Irak'ta faaliyette bulunan Türk inşaat ve müteahhitlik firmalarının çalışmaları kesildi. Böylelikle Türkiye kriz başlangıcında, krizin ne kadar süreceği belli olmadığından henüz kestirilemeyecek olan ekonomik kayıplara razı olmuş oldu.

¹²² Ramazan Gözen, "Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları", *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, der. İdris Bal, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s.473.

¹²³ Meliha Benli Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", *Turkish-American Relations Past, Present and Future*, ed. Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, London: Routledge, 2004, s.155.

Türkiye'nin Irak krizinde önünde çok fazla alternatif bulunmuyordu. Uygulamaya konulan ambargo kararı Türkiye'nin kurucu üyesi olduğu BM kararları neticesinde alınmıştı. Irak'ın Kuveyt'i işgali gerçekçi nedenlere dayanmadığı gibi Türk dış politikasının savunageldiği statükocu politikayla çelişmekte ve bölgesel dengeleri değiştirmekteydi. Bununla birlikte Türkiye'nin, Irak'ın giderek artan silahlanma çabası nedeniyle kaygıları, iki ülke arasındaki Fırat ve Dicle sularına ilişkin problemlere de bağlı olarak artmaktaydı. Türkiye'nin Atatürk Barajına su toplamaya başladığı 1990 yılı başında, Irak uluslararası ortamda sınıraşan sular konusunu sık sık dile getirerek Türkiye'ye karşı tutumunu sertleştirmişti.¹²⁴ Bağdat yönetiminin PKK'ya verdiği desteğe ilişkin endişeler Türkiye'nin Irak politikasını şekillendiren diğer bir faktördü. Irak'ın Kuveyt'i işgalinden kısa bir süre önce dönemin Türkiye Başbakanı Yıldırım Akbulut'un Bağdat'ı ziyareti sırasında, iki ülke arasındaki bu sorunlar görüşülmüş ve görüşmeler esnasında Saddam Hüseyin, NATO'nun Türkiye üzerindeki koruyuculuğunun artık sona erdiğini ima ederek, Türk heyetine tehditkar bir mesaj vermişti.¹²⁵ Bu nedenlerden dolayı Irak'ın Kuveyt'i işgali Türkiye'nin bu ülkeye karşı kaygılarının artmış olduğu bir evreye denk gelerek, Türkiye'nin krize karşı almış olduğu tavırda belirleyici oldu.

Ankara'nın tutumunu etkileyen bir diğer önemli faktör ise, Türkiye-ABD ilişkileri idi. Soğuk Savaş sonrasının ilk büyük krizi iki ülke ilişkilerini derinden etkiledi. Soğuk Savaşın ardından Türkiye'nin Batının gözündeki stratejik önemini kaybettiğine dair görüşlerin hem Türkiye'de hem de Batıda sık sık ifade edilir olduğu bu dönemde, Ankara'da da ister istemez bu konudaki endişe arttı. İşgal sonrası meydana gelen gelişmeler ise, Türkiye'nin Amerikan politikalarına desteğini, politikanın başarıya ulaşması bakımından kritik bir noktaya taşıdı. Bu nedenle de Körfez krizi, yeni dönemde Türkiye'nin stratejik öneminin devam ettiğini işaret eden bir gelişme olarak görüldü. Bu algılayış neticesinde Türkiye hızla Körfez krizinde ABD politikasına yaklaştı ve ABD ile uyumlu hareket etmeyi seçti. Irak'a karşı oluşan koalisyonun uluslararası ölçekte destek bulması, SSCB'nin BM kararlarına ve ABD liderliğinde

¹²⁴ Arı, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", s.425.

¹²⁵ Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", s.155.

oluşan koalisyona karşı cephe almaması ve de Suudi Arabistan, Suriye, Mısır gibi Arap ülkelerinin de koalisyona destek olması Türkiye'nin seçimini kolaylaştırdı.

Türk yönetici eliti içerisinde ABD ile paralel hareket etme politikasının önde gelen savunucularından biri dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal oldu. Özal kriz boyunca dış politika kararlarının alınmasında etkin bir rol üstlendi. Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan iken boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına seçilen Özal'ın bulunduğu makamın kendine verdiği yetkiler dışında, kişisel olarak da hükümet ve Anavatan Partisi Grubu üzerinde önemli bir etkisi bulunuyordu.¹²⁶ Özal krizi Türkiye'nin Batı ile stratejik ilişkilerinin güçlendirilmesi bakımından önemli bir fırsat olarak görüp, Türkiye'nin krizde “aktif dış politika” yürütmesi gerektiğini savunuyordu. Özal'ın “bir koyup, üç almak” şeklinde de ifade ettiği politikasına göre, Türkiye'nin kriz sonrası gelişmelerden dışlanmaması ve bölgesinde söz sahibi, etkin bir güç olabilmesi için ABD liderliğinde Irak'a karşı uygulanan politikalara destek verilmeliydi.¹²⁷ Özal kriz boyunca dönemin ABD Başkanı George Bush ile sıkı “telefon diplomasisi” yürüterek, doğrudan ABD yönetiminin en üst seviyesi ile temas halinde oldu, bulunduğu makamın sınırlı yetki alanına ve kendisine karşı oluşan muhalefete rağmen, Türk politikasını istediği yönde şekillendirmeyi başardı.

Özal'ın savunduğu görüşlere karşı oluşan muhalif kanadın temel savı ise, Türkiye'nin krizde uygulayacağı aktif politikanın geleneksel Türk dış politikasını sekteye uğratacağı ve ülkeyi bölgede maceraya sürükleyeceği şeklindeydi. Bu görüş TBMM içindeki muhalefette olduğu kadar, kısmen Dışişleri Bakanlığı bürokrasi çevresinde ve TSK içinde de destek bulabildi. Ayrıca Özal, karar alma sürecinde zaman zaman TBMM, Hükümet, Dışişleri Bakanı ve personelini devre dışı bıraktığı şeklinde eleştiriler aldı. Öyle ki, BM'nin aldığı ambargo kararının ardından Türkiye'nin Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapaması kararını Özal ve yakın çevresi verirken, Başbakan ve Dışişleri Bakanı karardan sonradan haberdar oluyorlardı.¹²⁸ Yine Özal'ın uyguladığı politikayla çelişen fikirleri veya karar alma sürecinde yer alamama gibi

¹²⁶ Gözen, “Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları”, s.467.

¹²⁷ İlhan Uzgel, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, cilt.2, Baskın Oran (ed.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.254.

¹²⁸ Gözen, “Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları”, s.470.

nedenlerle, kriz sürecinde dönemin Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Savunma Bakanı Safa Giray ve Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay görevlerinden istifa ettiler.

Turgut Özal'ın düşünceleri arasında gerekli koşulların oluşması durumunda, Türk askerlerinin ABD ile birlikte hareket ederek, olası bir askeri müdahaleye destek vermesi de vardı. Özal'a yönelik eleştirilerin en yoğunlaştığı nokta da Türk askerinin yurt dışına yollanması fikriydi. TBMM, 5 Eylül 1990'da aldığı 108 sayılı meclis kararı ile, Körfez krizi ile ilgili olarak Türk askerlerinin yurt dışına gönderilmesine ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulundurulmasına ilişkin yetkiyi Hükümete devretti.¹²⁹ Bu meclis kararı ile olası bir savaşa dahil olma noktasında hükümetin yetkileri son derece genişlemiş oldu.

Öte yandan BM, Eylül ayı içerisinde aldığı kararlarla Irak üzerindeki ambargoyu daha da genişletti ve Irak'a karşı denizden ve havadan abluka başlatıldı. 29 Kasım'da BM'nin aldığı 678 sayılı kararda, Irak yönetimine Kuveyt işgalini sonlandırmak için 15 Ocak 1991'e kadar süre tanıdı ve aksi takdirde Irak'a "her türlü" yaptırımın önünün açılacağı söylenerek askeri müdahale için meşru zemin oluşturuldu.¹³⁰ Bu tarihten itibaren ABD Körfez bölgesine yaptığı askeri yığınağı artırarak sürdürdü. Suudi Arabistan'ın topraklarını Koalisyon güçlerine açması ABD'nin işini kolaylaştırdı. Bağdat'a tanınan sürenin sonuna yaklaşıldığında bölgedeki Amerikan askeri sayısı 400 000'i bulmuştu. Oluşan koalisyona Suriye, Pakistan, Bangladeş gibi Müslüman ülkeler dahil toplam 28 ülke destek veriyordu.

Süre dolduğunda Irak yönetimi işgali sürdürmekteydi. 17 Ocak günü ABD ve müttefikleri Irak'a karşı bombardımana başladılar. Aynı gün TBMM daha önceden almış olduğu 108 sayılı meclis kararına benzer bir karar olan 126 sayılı meclis kararını 148'e karşı, 250 oyla onayladı ve bu karara dayanılarak 41 Amerikan savaş uçağının İncirlik hava üssüne inmesi sağlandı.¹³¹ İncirlik üssünün ABD uçaklarına açılması talebi ABD'den gelmişti. Bu uçaklar aynı gün içinde İncirlik'e indiler ve ardından da Irak'taki hedefleri bombalamaya başlayarak, harekate dahil oldular.

¹²⁹ Baskın Oran, *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996, s.221.

¹³⁰ Oran, *Kalkık Horoz*, s.44.

¹³¹ Oran, *Kalkık Horoz*, s.43-44.

Türkiye kendi askerlerini kullanarak savaşa aktif olarak katılmadıysa da bu karar sonucunda Koalisyon güçlerine verdiği destekle dolaylı olarak savaşta yer almış oldu. Hava hareketına Irak, Suudi Arabistan ve İsrail'deki hedeflere Scud füzeleri yollayarak karşılık verdi. Koalisyon güçlerinin 22 Şubata kadar süren hava hareketını sadece dört gün süren kara hareketi takip etti ve 25 Ağustosta savaş sona erdi. Müttefiklerin verdiği 234 can kaybına karşılık, Irak'ta 85 000 kişinin hayatına mal olan savaşın ardından taraflar arasında 27 Ağustosta ateşkes anlaşmasına varıldı. Anlaşma ile Bağdat yönetimi sahip olduğu tüm zehirli gaz ve kimyasal silahları imha etmeye, tüm tesis ve füze üslerini BM gözlemcilerinin denetimine açmaya razı oldu.¹³² Bunlarla birlikte Irak yenilen taraf olarak, Kuveyt ve zarar gören üçüncü ülkelerin zararlarını karşılamayı taahhüt etti.

Böylelikle Körfez Savaşı Türk Silahlı Kuvvetleri kullanılmadan ancak Müttefiklere sağlanan lojistik destekle sonlanmış oldu. Türkiye kendisi savaşa katılmasa da İncirlik üssünün kullanılmasına izin vererek Irak'a karşı yürütülen hareketin kuzey ayağına çok önemli bir destek vermiş oldu. Dahası Türkiye, 150 000'den fazla askerini Irak sınırına yığarak Irak'a karşı kuzeyden ikinci bir tehdit unsuru yarattı ve Irak birliklerinin bir kısmının kuzeyde kalmasını sağlayarak, Müttefik birliklerinin güney cephesindeki mücadelesini kolaylaştırdı. Ayrıca Türkiye, Irak'tan gelebilecek olası bir saldırıya karşı takviye NATO askeri gücünü Türkiye'ye davet etti. NATO İttifak Kumandanlığı Avrupa Hava Hareket Gücüne bağlı, Almanya, İtalya ve Belçika'dan gelen toplam 42 adet uçak Diyarbakır'da konuşlandırıldı. Irak'ın olası Scud füze saldırılarına karşı NATO ülkelerinden alınan savunma amaçlı karadan havaya Patriot füzeleri bölgeye yerleştirildi.¹³³ Bu iki askeri manevranın dışında Ankara krizin başından itibaren ekonomik ambargoya katılmak suretiyle kendi mali kayıpları pahasına Irak'ın kuşatılmasına en önemli desteği verdi. Savaş sonrasında Türkiye uğradığı ekonomik zarara karşılık olarak Körfez ülkelerinden maddi destek görse de, yapılan yardım kayıpların yanında çok ufak boyutlarda kaldı.

Türkiye'nin Körfez Savaşı politikası pek çok açıdan bir seçimden öte, zorunluluk konumundaydı. Irak'ın haksız bir işgalde bulunmuş olması, oluşan karşı

¹³² Sander, *Siyasi Tarih*, s.570.

¹³³ Gözen, "Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları", s.485.

koalisyonun niteliği ve genişliği Türk karar vericilerin tercihlerinde belirleyici oldu. Türkiye'nin coğrafi konumu Irak'a uygulanan ambargonun başarıya ulaşması açısından hayati önemdeydi. Türkiye'nin tarafsız bir tutum izlemeye çalışarak ambargoya destek vermemek gibi bir tercih yapması durumunda, uluslararası ortamda dışlanma ve Batı ülkeleriyle olan bağlarının zayıflaması gibi sonuçlarla karşı karşıya kalması muhtemeldi. Türk iç politikasında Türkiye'nin Irak politikasına muhalefet edenlerin eleştirdikleri temel nokta ambargo değil, İncirlik hava üssünün Müttefiklere kullandırılmış olmasıydı. Verilen desteğin ambargoyla sınırlı kalmayıp, askeri alanı kapsamada başta Turgut Özal'ın savunduğu, savaş sonrası gelişmelerin içerisinde yer alabilme isteği etkiliydi.

Öte yandan Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının genel hatlarıyla bazı olumlu sonuçlarının olduğunu söylemek mümkün olabilir. Türkiye adil olmayan bir işgale karşı, BM kararlarınca hukuksal zemini oluşmuş ve uluslararası kamuoyunca kabul görmüş bir harekate destek olarak Batı ile olan bağlarını güçlendirmek istedi. Bunu özellikle Avrupa ile ilişkilerinde ne kadar başardığı tartışmalı olmakla birlikte, aksine bir tavrın da ilişkileri olumsuz etkileyeceği açıktı.¹³⁴

Soğuk Savaş sonrasında ABD ile ilişkilerde yeni bir döneme girilmiş oldu ve Türkiye'nin stratejik önemini yitirmesine ilişkin kaygılar azaldı. Türkiye'nin kriz boyunca ABD'ye sağladığı desteğin ABD ile olan bağları güçlendirdiği düşünüldü. Savaş sonrasında ABD, Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernleştirme programına destek oldu. Ayrıca ABD hükümeti elinden çıkarmak durumunda olduğu ve eski sayılabilecek 3,5 milyar dolar değerindeki silahı Türkiye'ye verdi.¹³⁵ Fakat Türkiye'nin ABD yönetiminden Türk ihraç tekstil ürünlerine uygulanan kotaların kaldırılması yönündeki talepleri karşılık bulmadı. İkili ekonomik ilişkilerde Türk tarafının hedeflediği düzeye savaş sonrası dönemde de ulaşamadı.

Diğer taraftan Ankara'nın Irak'ın Türkiye'ye yönelik politikalarından endişe duymaya başladığı bu dönemde, Irak'ın askeri açıdan zayıflaması Türkiye'nin güvenlik

¹³⁴ Gözen, "Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları", s.488.

¹³⁵ Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", s.157.

kaygılarını hafifletti. Buna karşın savaş sonrası Irak'ın iç gelişmeleri, Türkiye'nin 90'lı yıllarına damgasını vuran yeni bir güvenlik sorununa neden oldu.

3.3.2. Kuzey Irak ve Kürt Sorunu

Irak'ta ateşkes sağlanmasının ardından Mart ayında, merkezi iktidarın içinde bulunduğu durumdan faydalanan kuzeydeki Kürt gruplar ve güneydeki Şiiiler ayaklandı. Saddam Hüseyin'e bağlı Cumhuriyet Muhafızları birlikleri önce Şii ayaklanmasını kanlı bir biçimde bastırdılar. Ardından da kuzeye yönelerek helikopterlerden yapılan ağır bombardımanla Kürtlerin üzerine yürüdüler. Daha önce de Iraklı Kürtler, İran-Irak savaşında İran'dan aldıkları destekle Saddam Hüseyin yönetimine karşı tavır almışlar, savaşın ardından Saddam Hüseyin Kürtlere kimyasal silahlarla saldırmış ve Halepçe'de 5000 kişinin ölümüne neden olmuştu. Halepçe katliamının ardından kuzeye doğru kaçan Kürtlerden 50 000 kişilik bir grup Türkiye'ye sığınmıştı. Bu kez de benzer bir gelişme, çok daha ağır şartlarda gerçekleşti. Türkiye ve İran sınırına doğru ilerleyen bir milyon Kürdün 500 000 kişilik bölümü, Nisan ayı başında çok zor koşullarda Türk sınırına dayandı. Savaş esnasında ayaklanmaları için Kürtleri destekleyen ABD, Bağdat yönetiminin saldırısına karşı herhangi bir müdahalede bulunmadı.

Bu büyük sığınmacı akınına karşı Türkiye ilk etapta sınırlarını açmakta tereddüt etti. Halepçe olayları sonrasında oluşan akının ardından Türkiye ekonomik olarak zor durumda kalmış, bu insanların büyük bölümü Irak'a dönmemişti. Ayrıca Batılı ülkeler hem maddi yardım, hem de bu insanların bir kısmını kendi ülkelerine alma konusunda istekli olmamışlardı.¹³⁶ Bir diğer endişe de bu kalabalık grubun içine sızan PKK'lı militanların ülkeye girmesiydi. Ayrıca Iraklı Kürtlerin Türkiye'nin kendi Kürtleri üzerinde olumsuz etki yaparak, Kürt milliyetçiliğini güçlendirip, ayrılıkçı hareketi körüklemesi ihtimali Türk kamuoyunu kaygılandırdı. Batılı ülkelere Türkiye'nin sınırını açarak sığınmacıları kabul etmesi için gelen baskı Ankara'yı sıkıştırdı.

Özal'ın ve Türk diplomatların yoğun çabası sonucunda konu BM Güvenlik Konseyine geldi. 5 Nisan tarihinde Konsey 688 sayılı kararı alarak, Irak yönetimini sivil halka uyguladığı baskı ve şiddeti derhal durdurması için uyardı ve yardım kuruluşlarının

¹³⁶ Oran, *Kalkık Horoz*, s.51.

bölgede rahat çalışabilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istedi.¹³⁷ Çıkan karar Türk tarafını tatmin eder nitelikte değildi. Bu esnada Kuzey Iraklı Kürtler Türk sınırından içeri girmeye başladı ve Türk Hükümeti yardım faaliyetlerine başladı. Sınırdaki yığılan gruba ABD de kargo uçaklarıyla havadan yardım malzemesi atarak destek oldu. Ardından da dönemin ABD Başkanı George Bush, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı 36. paralelin kuzeyinde Irak uçuşlarını ve askeri faaliyetlerini yasaklayan kararını açıkladı. 16 Nisanda ABD yönetiminin yaptığı bir açıklamayla Kuzey Irak'ta Müttefik askerlerinin konuşlandırılması ve bir güvenli bölge oluşturulması gündeme geldi.¹³⁸ Bu kararlar Huzur Operasyonunun (Provide Comfort) kararı verilmiş oldu. Operasyonun hedefi Türkiye sınırının hemen güneyinde kamplar kurulması ve Kürtlerin sınırın Irak tarafında güvenliklerinin ve ihtiyaçlarının sağlanmasıydı. Bu noktadan sonra yapılan müdahaleler BM çatısından çıkmış ve fiili olarak ABD'nin kontrolüne girmiş oldu. Bu esnada TBMM de Müttefik ülkelere bağlı askerlerin insani yardım amaçlı olarak Türkiye'ye gelmeleri için gerekli düzenlemeleri yaparak, 30 günlük bir süreyi kapsamak üzere, yabancı askerleri ülkeye kabul etti.

TBMM'nin aldığı karar sonrasında Huzur Operasyonuna bağlı kuvvetler bölgeye yerleşmeye başladılar. Yabancı askerlerin sayısı ilk etapta 15 000'in üzerindeyken, Mayıs ayı sonunda rakam 20 000'e yaklaştı. Büyük çoğunluğunu ABD'li, İngiliz ve Fransız askerlerin oluşturduğu güce, Almanya, Hollanda, Kanada, İspanya ve İtalya'dan gelen askerler de katıldı. Huzur Operasyonu Güçlerinin Türkiye topraklarındaki merkezleri İncirlik ve Silopi oldu.

Huzur Operasyonu bölge güvenliğinin sağlanmasında başarılı oldu ve tehlikenin yatıştığını düşünen Kürtler, Türkiye topraklarını terk edip Kuzey Irak'a dönmeye başladılar. Türkiye sınırında bekleyen yarım milyon insandan 1991 Ağustosunda sadece 5 000 kişi kaldı.¹³⁹ Temmuz ayı içerisinde de zaten Huzur Operasyonunun görev süresi dolmuştu. Fakat bu esnada Müttefik ülkeler Saddam Hüseyin'inin saldırı ihtimalinin ortadan kalkmadığını söyleyerek, daha az sayıda ama hareket kabiliyeti daha yüksek bir askeri kuvvet oluşturarak Kürt nüfusu olası saldırılara karşı korumayı sürdürmek

¹³⁷ Oran, *Kalkık Horoz*, s.54-55.

¹³⁸ Tayyar Arı, "Türkiye, Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Yeni Parametreler", *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, der. İdris Bal, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s.443.

¹³⁹ Oran, *Kalkık Horoz*, s.64.

istediler. Teklife olumlu yaklaşan TBMM, Gücün süresini 30 Eylül 1991'e kadar uzattı. Böylelikle Huzur Operasyonu 2'nin görevi başlamış oldu. Operasyonun ilk aşamasında hedeflenen "yardım" iken, bu kez operasyon "caydırıcı" amaçlı olup, 36. paralelin kuzeyinde oluşan güvenli bölgenin korunması isteniyordu. Müttefik kuvvetlere bağlı uçaklar Kuzey Irak'ta denetleme uçuşlarını sürdürdüler. Irak sınırına çok yakın bir noktada bulunan Silopi'de, Müttefik Kuvvetler Hızlı Tepki Gücü (Rapid Reaction Force) adlı birliği yerleştirirken, sınırın Irak tarafında bulunan Zaho'da da Askeri Eşgüdüm Merkezi (Military Coordination Center) adı verilen askeri timi oluşturdular.¹⁴⁰ Bu askeri timin görevleri arasında bölgede yardım için bulunan sivil toplum kuruluşları (NGO) arasında koordinasyonu sağlamak da bulunuyordu. Eylül 1991'de Türkiye'nin talebi üzerine Gücün kara birlikleri Türkiye'yi terk etti ve böylece sadece hava birliklerine bağlı askerler kaldı.

Huzur Operasyonunun ikinci aşamasının görev süresi Eylül 1991'de TBMM kararıyla bir kez daha uzatıldı. Bu tarihten itibaren de uzatma kararları 3 aylık, daha sonradan da 6 aylık süreler için olmak üzere rutinleşti. Operasyon yaygın olarak kullanılan adıyla kamuoyunda Çekiç Güç (Poised Hammer) olarak anılmaya başlandı. Rutin uzatmalar Çekiç Gücü Türkiye'de kalıcı hale getirirken, Kuzey Irak'taki gelişmeler ilerleyen dönemlerde Çekiç Gücün Türkiye'de varlık nedeninin çokça tartışılmasına neden oldu. 1992 yılının Kasım ayına gelindiğinde Çekiç Güç ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin destek vermesiyle 1862 kişiden oluşan bir güç halini almıştı. Askerlerin ülkelere göre dağılımı şu şekildeydi; ABD 1416, İngiltere 183, Fransa 139 ve Türkiye 74. Toplam 77 uçak ve helikoptere sahip olan Çekiç Güce en fazla uçak veren ülke 32 savaş uçağı, 3 kargo uçağı ve 9 helikopterle yine ABD idi. ABD'yi 10 uçakla İngiltere, 9 uçakla Fransa ve 4 uçakla Türkiye izliyordu. Gücün büyük bölümü İncirlik'te üslenirken, Piriçlik'te toplam 49, Zaho'da ise 10 kişi görev yapmaktaydı.¹⁴¹

ABD yönetiminin Çekiç Güç aracılığıyla 36. paralelin kuzeyini Irak yönetiminin denetimine kapaması, bölgede iktidar boşluğu oluşmasını sağlamıştı. Güvenli bölge fiili olarak genişleyerek, 36. paralelin güneyinde kalmasına rağmen Süleymaniye'yi de içine

¹⁴⁰ Oran, *Kalkık Horoz*, s.72-73.

¹⁴¹ Oran, *Kalkık Horoz*, s.97.

alacak şekilde Halepçe'ye dek uzanıyordu.¹⁴² Oluşan boşlukta iktidara talip olanlar doğal olarak önde gelen iki Kürt partisi; Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) oldu. Geçmiş dönemlerde Türkiye her iki partiye de uzak durmuş, Irak yönetimi ile Irak'ın toprak bütünlüğünü korumaya yönelik politikalar üzerinde hemfikir olmuştu. Bu politikanın arkasında yatan neden, her ne kadar Türk topraklarını kapsamasa da, Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin Türkiye'deki Kürtler üzerinde yapacağı olumsuz etki idi. Savaş sonrası oluşan koşullar ise, Türkiye'nin hedeflerini değiştirmese de, uyguladığı politikaları değiştirmeye zorladı. Mart 1991'de henüz Kürt isyanı sürmekteyken Turgut Özal'ın, KYB lideri Celal Talabani ve KDP temsilcisi Muhsin Dizai'nin Ankara'ya gizlice ziyaret etmelerini sağlaması, Türkiye'nin değişmeye başlayan politikasının bir işaretiydi.¹⁴³ Bu noktadan sonra Ankara'daki karar vericiler Kuzey Irak'taki gelişmelerin Türkiye üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmasını önlemek için gelişmelerin içinde yer almak ve yönlendirici olmak istediler. Bu politikanın bir aracı olarak da KDP ve KYB ile ilişki halinde olmaktan kaçınmadılar.

Diğer yandan Kuzey Irak'taki gelişmeler Türkiye'nin kaygılarını daha da artırdı. Mayıs 1992'de bölgede bir Kürt Parlamentosu oluşturmak üzere seçimler düzenlendi. KDP ve KYB oyların %90'ını aldılar ve Temmuz ayında KDP ve KYB'nin 50'şer milletvekiline sahip oldukları 105 kişilik meclis kuruldu. Kalan 5 üyeliği ise Asuri Hıristiyanlar almıştı.¹⁴⁴ Böylelikle de facto Kürt devletinin ilk adımı atılmış oldu. Hatta oluşan meclis, güvenliği sağlamak üzere bir polis gücü, ardından da bir ordu kuracağını açıkladı. Ortaya çıkan tablo Türkiye'nin savunageldiği politikanın çok uzağındaydı. Daha da kötüsü bölgedeki iktidar boşluğu PKK'nın işine yaradı ve bölgeye yerleşmesini sağladı. Bunun bir sonucu olarak 1992-93 döneminde PKK saldırılarında belirgin bir artış gerçekleşti.¹⁴⁵

¹⁴² Martin Strohmeier, Lale Yalçın Heckmann, *Die Kurden: Geschichte, Politik, Kultur*, München: Verlag C.H. Beck, 2000, s.137.

¹⁴³ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, İstanbul: Mozaik, 2003, s.331.

¹⁴⁴ Strohmeier, Heckmann, s.139.

¹⁴⁵ Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", s.159.

29 Temmuz 1992’de KDP lideri Mesut Barzani ve KYB lideri Celal Talabani Washington’a giderek dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker ile görüştüler.¹⁴⁶ Kürt liderlerin ABD tarafından üst düzeyde kabulü, Türkiye açısından ABD’nin bölge politikasının değişmekte olduğunun bir göstergesi oldu. Körfez Savaşı sonrasında Washington, Irak’ın iç işlerine karışmayacağı şeklinde açıklamalar yaparken, gelinen noktada uygulamalar farklılaşmaya başlamıştı. Bu durum Ankara’da ABD’nin Kuzey Irak politikasına ilişkin ciddi şüpheler oluşmasına neden oldu. ABD’nin bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurmak istediği yönündeki iddialar daha sık tartışılmaya başlandı.

Bu iddialara bağlı olarak Çekiç Gücün varlığı da daha yüksek sesle eleştirilir oldu. Eleştirilerin dayandığı birinci nokta Çekiç Gücün bölgede yarattığı “güvenli” bölge ile fiili Kürt devletine ortam hazırladığı idi. Irak’ın merkezi iktidarının giremediği bölgede denetim Kürt grupların eline geçmişti. Oluşan bu otorite boşluğunda PKK bölgeye yerleşmiş, buna bağlı olarak da Türkiye’deki eylemlerine hız vermişti. Eleştirilerin odaklandığı bir diğer nokta ise, Çekiç Gücün PKK’ya yardım ettiğiydi. Türk basınında yer bulan iddialara göre, Çekiç Güç sığınmacı Kürtlerle birlikte PKK’ya da yardım malzemesi sağlamış, dahası silah da vermişti. Hatta Türk Silahlı Kuvvetlerinin bölgede PKK’ya karşı gerçekleştirdiği operasyonlarda yaralanan bazı PKK militanlarını, Çekiç Güce bağlı helikopterlerin kurtardığı iddialar arasındaydı.

Fakat bu iddiaları destekleyen net kanıtlar ortaya sürülemedi. Ayrıca oluşan eleştiriler sonrasında Çekiç Güce ilişkin basına daha fazla bilgi verilerek, görece bir şeffaflaşmaya gidildi. Genelkurmay Başkanlığından yapılan açıklamalarda da iddialar yalanlandı ve Çekiç Güç faaliyetlerinin Türk askerlerin denetiminde olduğu, Türk tarafının bilgisi dışında Çekiç Güce bağlı uçakların havalanmadığı ifade edildi. Bununla birlikte dönem boyunca Çekiç Güç tartışılan, eleştirilen bir yapı olmayı sürdürdü. Hemen her meclis döneminde özellikle muhalefet partilerinin hedef tahtasına koyduğu Çekiç Güç, bir isim değişikliği farkıyla dönem sonuna kadar 6 aylık uzatmalarla varlığını sürdürdü. Çekiç Güce yönelik sert eleştirilerin sahibi Refah Partisinin iktidarı döneminde Müttefik ülkeler ile yapılan müzakereler sonrasında, Çekiç Güç üzerinde

¹⁴⁶ Arı, “Türkiye, Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Yeni Parametreler”, s.445.

bazı değişikliklere gidildi. Birliğe bağlı uçakların Kuzey Irak üzerinde yaptığı denetim uçuşlarında kullanılan tam teçhizatlı uçakların sayısı düşürülürken, İngiltere ve Fransa'nın da birlikten ayrılması kararlaştırıldı. Çekiç Güç ismi de değiştirilerek Kuzeyden Keşif Gücü (Operation Northern Watch) ismi benimsendi. Ayrıca birliğin Irak sınırları içinde yer alan Zaho'daki merkezi kapatıldı.¹⁴⁷ Böylece Türk toprakları dışında üssü kalmayan birliği izlemek Türkiye açısından kolaylaşmış oldu. 1997 başında Çekiç Güç yeni ismiyle göreve başladı.

Çekiç Gücün Türkiye'de varlığını sürdürmesini sağlayan nedenlerin başında Ankara'nın Kuzey Irak'tan gerçekleşecek olası bir sığınmacı akınından korkusu yatıyordu. Türkiye önceki deneyimlerinden olumsuz etkilenmiş, hem ekonomik hem de siyasi bakımdan sıkışmıştı. Çekiç Gücün varlığının Saddam Hüseyin üzerinde ciddi bir caydırıcılık etkisi olduğu açıktı. Bu yolla Irak birliklerinin Kürt nüfus üzerine yürümesi engelleniyordu. Ayrıca Türkiye Çekiç Güç vasıtasıyla Kuzey Irak'taki gelişmeler hakkında daha fazla bilgi ve söz hakkına sahip olabiliyordu.

Öte yandan Türkiye Çekiç Gücün görevine son vermesi durumunda, Kuzey Irak'ta yaşayan halkın savunma kalkanını kaldırıp, kendi kaderleriyle baş başa bırakmakla suçlanabilirdi. Böyle bir durum Türkiye'yi özellikle Avrupa karşısında sıkıştırdı. Kuzey Irak'ın güvenliğini sağlayan bu yapının Türkiye'de ve de Türkiye'nin onayıyla bulunuşu Kürt grupların da Türkiye'ye karşı tutumlarını belirlemede önemli bir faktör olabilirdi.

1992 yılı içerisinde Türkiye zaman zaman KDP ve KYB'nin de desteğini alarak Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı çeşitli askeri operasyonlar gerçekleştirmişti. Türkiye'nin KDP ile ilişkileri, PKK'yı terörist örgüt olarak tanımlamakta tereddüt eden KYB'ye oranla daha iyiydi.¹⁴⁸ 1992 yılında aralarında uzlaşma sağlayarak bir meclis oluşturmuş olan KDP ve KYB'nin 1994'te araları tekrar açıldı ve Nisan ayı içerisinde iki grup arasında çatışmalar patlak verdi. Gruplar arasındaki çatışma noktalarının başında ise, sınır kontrolü ve de sınır kontrolü sayesinde elde edilen gümrük gelirlerinin paylaşılması yatıyordu. KDP bölgenin kuzey batısındaki Türk sınırına yakın kısmını

¹⁴⁷ Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", s.167.

¹⁴⁸ Bülent Aras, "Turkey and Iraqi Crisis", *War in Gardens of Babylon: Middle East after the Iraqi War*, ed. Bülent Aras, İstanbul: Tasam Publications, 2004, s.167.

kontrol etmekteydi. KYB birlikleri ise, güneydoğuda İran sınırına paralel bölgeye hakimdi. Çatışmaların beraberinde getirdiği kaos ortamı PKK için yine elverişli bir ortam sağladı ve PKK, KDP'nin kontrolündeki Türk sınırına yakın bölgede güçlerini artırdı. Bu gelişme neticesinde Türk Ordusu Kuzey Irak'a 1995 yılının Mart ve Temmuz aylarında 35 000 askeriyle sınır ötesi hareket gerçekleştirdi.¹⁴⁹ Operasyona Kürt gruplar ve egemenlik haklarının ihlal edildiğini belirten Irak hükümeti tepki gösterdi. Bununla birlikte Türkiye'nin Avrupalı müttefikleri de hareketi eleştirerek, Türkiye'nin askerlerini geri çekmesini istediler.

KDP ve KYB'nin çatışması ABD'nin Saddam yönetimine karşı, Kuzey Irak'ta muhalefet oluşturma şeklindeki bölge politikasını tehdit eder nitelikteydi. ABD'nin girişimiyle taraflar Ağustos 1995'te Dublin'de biraraya geldiler ve görüşmeler sonrasında ancak geçici bir ateşkes sağlayabildiler. ABD politikalarına ilişkin endişeleri gittikçe tırmanan Türkiye, görüşmelerde “gözlemci” statüsüyle bulundu. 1997 Temmuzunda dönemin ABD Başkanı Bill Clinton yaptığı bir açıklamada, ABD'nin Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasına izin vermeyeceğini ve Irak'ın toprak bütünlüğünü destekleyeceğini belirterek¹⁵⁰, Türkiye'nin kaygılarını gidermeye çalışıyordu.

Dublin sürecinde aralarında kalıcı bir barış sağlanamayan Barzani ve Talabani'ye bağlı güçler 1996 yazında tekrar çatışmaya başladılar. KDP Erbil'in kontrolünü, ayrılıkçı İran Kürtlerine (İran Kürdistan Demokratik Partisi) karşı mücadele ettiği gerekçesiyle İran tarafından desteklenen KYB'ye kaptırdı. Talabani'nin İran'a yaklaşarak destek görmesi üzerine sıkışan Barzani, Saddam Hüseyin ile görüşerek Irak birliklerini yardıma çağırdı. Irak birlikleri 36. paraleli geçerek bölgeye girdi ve bu sayede Erbil tekrar Barzani'nin kontrolüne geçti. 36. paralelin ihlali sonrasında ABD birlikleri Irak askeri hedeflerine füze saldırıları gerçekleştirenince, Saddam birliklerini geri çekti ve KDP de geri kazandığı toprakları tekrar kaybetti.¹⁵¹

¹⁴⁹ Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, s.331.

¹⁵⁰ Altunışık, “Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension”, s.164.

¹⁵¹ Heinz Kramer, *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, Ali Çimen (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2001, s.184.

Çatışmaların ardından ABD, İngiltere ve Türkiye'nin girişimleriyle taraflar bu kez Ankara'da biraraya geldi. 1997'nin Ocak ayına kadar süren Ankara süreci sonunda ateşkes sağlandıysa da taraflar arasındaki sorunlarda uzlaşmaya varılamadı.

1997 yılının Eylül ayında Türkiye PKK'ya karşı Kuzey Irak'a 15 000 kişilik bir askeri güçle bir kez daha sınırötesi hareket düzenledi. Irak sınırından 31 km içeri girilen harekatta KDP de Türkiye'ye destek verdi.¹⁵² Dönem boyunca Türkiye'nin ilişkileri KYB'ye oranla KDP ile daha iyi oldu. KDP'nin kontrol ettiği bölgenin Türk sınırında bulunması, diğer yandan PKK'nın ağırlıklı olarak yerleştiği bölge olması iki tarafı birbirine yaklaştıran nedenlerdi. Merkezi Irak yönetiminin ambargosu altında bulunan bölgeye yardım malzemelerinin ve ticari ürünlerin giriş kapısı Türkiye idi. Ayrıca yapılan sınır ticaretinden KDP önemli bir gelir elde etmekteydi. Bu durum KDP için Türkiye ile olan ilişkilerini kritik hale getiriyor, kendi bölgesindeki PKK varlığının kendi iktidarını sınırlayıcı bir etki yapmasını istememesi, PKK konusunda da Türkiye ile işbirliğini olanaklı kılıyordu. KYB ise, genel hatlarıyla bağımsız bir Kürt devleti kurma amacına yönelik tutumu ve de PKK ile olan ilişkileri nedeniyle Türk politikasına uzak duruyordu.

Aslına bakılırsa gerek KDP gerekse KYB günün koşullarına göre, Barzani'nin Saddam'ı yardıma çağırması örneğinde de olduğu gibi kısa vadeli, istikrarlı olmayan politikalar izlemekteydiler. Türkiye, İran, Irak ve de ABD'nin bölgeye ilişkin hedefleri de hesaba katıldığında oldukça karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktaydı. KDP ve KYB'nin işbirliği halinde olmaları, bölgede milliyetçiliği körükleme ve bağımsız Kürt devletine giden yolu açma riski taşıdığından Türkiye'nin çıkarına değildi. Diğer taraftan iki tarafın çatışma halinde olması da bölgede oluşturduğu karmaşa ortamı nedeniyle PKK faaliyetlerine uygun bir zemin hazırlamaktaydı. Bu iki faktör arasında sıkışan Türkiye, bölgede kendi kontrolü altında tutabildiği bir denge politikasını tercih ediyordu.¹⁵³ 1997 yılı sonunda bir Türk diplomat yaptığı açıklamada durumu şöyle özetliyordu: "Eğer KDP ile KYB anlaşılırsa, tarafımızca kabul edilemeyecek bir Kürt varlığı oluşturacaklar. Şu anda olduğu gibi birbirlerini tahrip ederlerse, bu çatışmalar PKK'nın

¹⁵² Arı, "Türkiye, Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Yeni Parametreler", s.457.

¹⁵³ Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, s.330.

bölgedeki varlığını kuvvetlendirecek. Bağdat'ın bölgeye geri dönmesini ümit ediyoruz ama ABD buna tamamen karşı.”¹⁵⁴

Eylül 1998'de Barzani ve Talabani Washington'da bir kez daha biraraya geldi. İki liderin aralarında uzlaşma sağladığı görüşmelerde “toprak bütünlüğünü koruyacak birleşik, demokratik, çoğulcu Irak'ta, Kuzey Irak Federe Hükümeti” kurulması kararı alındı. Yeni meclis için adil seçimler yapılacak ve bu kez Türkmen, Asuri ve Keldaniler de mecliste temsil edilecekti. Aynı anlaşmada PKK'ya ilişkin ifadeler yer veriliyor ve PKK'nın bölgede istikrarı bozmasına, Türk sınırlarından içeri sızmasına izin verilmeyeceği belirtiliyordu.¹⁵⁵

Türk Hükümeti Washington sürecinden dışlanıp masada yer bulamamaktan rahatsız olduğu gibi, PKK'ya ilişkin yapılan açıklamalardan da tatmin olmadı. Türkiye her fırsatta olduğu gibi yine Irak'ın toprak bütünlüğüne zarar verici her gelişmenin karşısında olduğunu ifade ederek tepkisini gösterdi. Diğer yandan ABD'nin tüm arabuluculuk girişimlerine rağmen Washington süreci sonrasında da, Dublin ve Ankara süreçlerinde olduğu gibi iki grup arasında kalıcı bir barış ve işbirliği ortamı sağlanamadı. 2000 yılına gelindiğinde bölgede, KDP'nin Erbil merkezli, KYB'nin Süleymaniye merkezli iktidarlarının sürdüğü, çift başlı yapı varlığını korumaktaydı.

Dönem boyunca Kuzey Irak'taki gelişmeleri endişeyle izleyen Türkiye, yukarıda da değinildiği gibi, PKK'ya karşı ortak mücadele imkanlarını zorlayarak KDP'ye karşı daha ılımlı bir politika izlemişti. Fakat 1999 yılı başında Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla başlayan ve PKK'nın hızla güç kaybetmesiyle sonuçlanan süreç, Türkiye ve KDP arasındaki potansiyel işbirliği alanını ortadan kaldırdı.¹⁵⁶ Bu noktadan sonra Türkiye'nin iki gruba karşı politikası, iki grup arasındaki dengenin korunması ve tarafları Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik politikalara teşvik şeklinde gerçekleşti.

Ankara'yı Irak politikasında dönem boyunca yoran noktalardan biri de, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından BM kararları uyarınca uygulamaya koyulan ambargo

¹⁵⁴ Kramer, s.191.

¹⁵⁵ Kramer, s.187.

¹⁵⁶ Aras, “Turkey and Iraqi Crisis”, s.168.

kararıydı. Türkiye dönem içerisinde ambargoya bağlı olarak on milyarlarca dolarla ifade edilen çok ciddi bir ekonomik kayba uğradı. Zararlarının tazminine yönelik çağrılar ise büyük ölçüde yanıtız kaldı. Bu nedenle Ankara Irak'a uygulanan ambargonun hafifletilmesini istedi. Başta Fransa olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinden de aynı doğrultuda talepler yoğunlaşınca, BM Irak'ın gıda ve temel ihtiyaç malzemesi ihtiyacını karşılayabilmesi için az miktarda petrol satışını olanaklı kılan 986 sayılı kararını aldı.¹⁵⁷ Bağdat yönetimi, satış BM gözetimine olacağından dolayı bir süre karara soğuk baksa da 1997 yılında kararı kabul etti ve Kerkük-Yumurtalık hattından tekrar petrol akmaya başladı.¹⁵⁸ Ancak Türkiye'nin petrol transferinden elde ettiği kazanç, Türkiye'nin kayıplarını karşılamak bir yana, savaş öncesi koşullarda elde ettiği gelir seviyesinden de çok aşağıdaydı. Ambargoya bağlı ekonomik kayıpların dolaylı yoldan başka olumsuz etkileri de olmuştu. Irak ile yapılan ticaretin sona ermesiyle Güneydoğu Anadolu bölgesinde pek çok kişi işini kaybetti. Bölgede artan işsizlik, PKK'nın destekçi bulmasını kolaylaştıran bir etken oldu.

Sonuç olarak Irak politikasının çok aktörlü, iç içe geçmiş faktörlerden meydana gelen karmaşık yapısı, Türk dış politikasını belki de Cumhuriyet tarihinin en zor dönemiyle karşı karşıya getirdi. Stratejik önemini kaybettiğini düşünen Türkiye, dönem başında kendini kaçınmasının pek de mümkün olmadığı Körfez krizinin içinde buldu. Ankara, dışarıda kalmanın mümkün görünmediği bu krizde "aktif" bir politika izlemenin zararları azaltacağından çok, faydaları maksimize edeceği şeklinde hesaplar yapmıştı. Ne var ki, Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğuna bağlı meydana gelen gelişmeler neticesinde, Türkiye'nin Körfez Savaşında dışarıdan sağladığı desteğin getirisi, kayıplarının azaltılmasından ibaret oldu.

3.4. İsrail ile İlişkiler ve Askeri Savunma İşbirliği Anlaşması

Türkiye İsrail ilişkileri İsrail'in kuruluşundan soğuk savaşın bitimine kadar olan süre zarfında dengeli sayılabilecek bir doğrultuda ilerlemiştir. Bu denge

¹⁵⁷ Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", s.167.

¹⁵⁸ Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", s.167.

politikasının nedenlerinden biri, soğuk savaş ortamının doğurduğu koşullar olurken, diğer yandan Türkiye'nin Müslüman Arap devletleriyle olan ilişkilerini zedeleyecek girişimlerden de kaçınmaya çalışmasıydı. İsrail'i kuruluşundan kısa bir süre sonra tanıyan ve İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olan Türkiye, İsrail'in işgallerini ve işgal altındaki topraklardaki uygulamalarını eleştirmekten çekinmedi. Fakat Türkiye İsrail ile ilişkilerinin düşük düzeyde de olsa, sürmesine özen gösterdi.

Her iki devletin de bölgenin Arap olmayan devletleri oluşu ve rejimsel benzerliklerin yanında iki ülkenin de batı bloğu içinde yer alıp ABD müttefiki oluşu, Türkiye ve İsrail'i işbirliğine yönelten nedenler arasındaydı. Bu kuruluşundan itibaren İsrail'in yanında bulunan ve güvenliğine destek olan ABD'nin bölgesel çıkarları yararına bir gelişmeydi.

İki ülke ilişkilerinin önemli bir boyutu istihbarat ilişkileriydi. Gerek İsrail'in gerekse Türkiye'nin Suriye ve Irak'ı tehdit olarak algılamaları ve İsrail'in MOSSAD gibi bölgede etkin bir istihbarat örgütüne sahip oluşu sayesinde henüz Adnan Menderes döneminde istihbarat alanında bilgi alışverişi başladı.¹⁵⁹ Türkiye'de faaliyet gösteren yasadışı sol örgütler ve Türk diplomatlara karşı suikast eylemleri yapan ASALA'ya karşı, İsrail istihbaratından yararlandı.¹⁶⁰

90'lı yıllara girilmesiyle birlikte ilişkiler yeni bir boyut kazandı ve 1996 yılında yapılan askeri antlaşmalarla doruğa çıktı. İsrail ile sırasıyla Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması, Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmaları yapıldı.¹⁶¹ 1996 yılının Şubat ayında imzalanan Askeri İşbirliği ve Eğitim Antlaşmasıyla karşılıklı olarak eğitim ve tatbikatlarda bulunulması, bilgi ve tecrübe sağlamaya yönelik personel değişimi, silahlı kuvvetlere bağlı gemi ve uçakların karşılıklı ziyaretler yapmaları gibi konularda anlaşmaya varıldı.¹⁶² Ayrıca İsrail ve Türk uçakları birbirlerinin hava sahasını kullanabilecekti.¹⁶³ Bu antlaşmanın maddelerinden

¹⁵⁹Nezih Tavlaş, "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, s:1,1995, s.80-81.

¹⁶⁰ Tavlaş, s.83-7.

¹⁶¹ Hüseyin Akyol, *Ortadoğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri*, Ankara: Öteki Yay., 1998, s.11.

¹⁶²Osman Metin Öztürk, "Türkiye-İsrail İşbirliği Üzerine", *Avrasya Dosyası*, cilt:5, sayı.1, 1999, s.254.

¹⁶³ Amikam Nachmani, "The Remarkable Israeli-Turkish Tie", *Middle East Quarterly*, Vol.5, No.2, (June 1998), <http://www.meforum.org/pf.php?id=394>, (25 Eylül 2005)

birinde 1994 tarihli ‘Güvenlik Gizlilik Anlaşması’na gönderme yapılması daha önce açıklanmamış olan bu anlaşmanın varlığını ortaya çıkardı.

Bu anlaşmanın ardından 28 Ağustosta yapılan Savunma Sanayi Anlaşmasıyla İsrail Türkiye’ye ait 54 adet F4 Phantom savaş uçağının modernizasyonunu üstlendi. Ayrıca 600 milyon dolarlık bu projenin finansmanının İsrail hükümeti ve bankaları tarafından karşılanması kararlaştırıldı.¹⁶⁴

3.4.1. Anlaşmanın Nedenleri

Anlaşmaya gelinceye kadar 90’lı yılların başında İsrail-Filistin ilişkilerinde yaşanan olumlu gelişmeler ve Ortadoğu Barış Sürecinin kalıcı bir Ortadoğu barışı getirme olasılığı Türk-İsrail ilişkilerini olumlu etkilemişti. Arap-İsrail ilişkilerinin olumlu seyri Türk tarafının İsrail ile daha yakın ilişkiler kurma potansiyelini artırıyordu. İçerde ise PKK terörünün baskısıyla bunalan, Suriye ve Yunanistan’ın işbirliğinden çekinen ve Suriye’nin su sorununu İslam Konferansı’nda sürekli dile getirmesiyle Arap Ortadoğusu’nda sıkışan Türkiye bölgede yalnız kalmaya başlamıştı. İran’ın rejim ihracı konusu ve yükselen İslamcı hareket, Türkiye’yi içeride sıkıştıran diğer noktalardı. Diğer yandan PKK eylemleri Irak, İran ve Suriye tarafından desteklenmekteydi. Suriye’nin Türkiye’den daha fazla su alabilmek için PKK’ya destek olduğu Türk tarafında kabul gören genel bir kanı haline gelmişti. Hatay’da PKK faaliyetlerinin görülmesi Suriye’den duyulan kaygıları daha da artırdı. Aynı ülkelerle İsrail’in de kronik sorunları bulunması Türkiye ve İsrail’i birbirine yaklaştırdı.

Türkiye 1960’lardan itibaren Ortadoğu’da Adnan Menderes hükümeti döneminde uyguladığı ABD yanlısı politikayı terk etti ve Arap ülkeleriyle daha iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen, daha dengeli bir politika izledi. Bu politikanın bir sonucu olarak da Arap-İsrail sorunu konusunda daha duyarlı hale geldi. Özellikle Birleşmiş Milletler’de yapılan görüşmelerde çoğu zaman Arap ülkeleri lehine tavır aldı. Buna karşın Türkiye Arap ülkelere verdiği desteğin karşılığını başta Kıbrıs sorunu olmak

¹⁶⁴Yavuz Gökalp Yıldız, *Global Stratejide Ortadoğu*, İstanbul, Der y.,2000, s.167.

üzere kendi problemlerinde göremedi.¹⁶⁵ Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu politikasını Arap-İsrail sorununa bağlı olarak oluşturmasını anlamsızlaştırıyordu.

Türkiye PKK ile mücadelede kullanılan metotlar ve insan hakları ihlalleri nedeniyle ABD ve Avrupa ülkelerinden silah almakta zorlanıyordu. Böyle bir dönemde İsrail'den alınacak silahlar çok önemliydi. ABD silah ve teçhizatları dolaylı yoldan İsrail üzerinden alınabilirdi. Ayrıca eğitim alanındaki işbirliği teknik bilgi edinme bakımından oldukça önemliydi. Nitekim Türkiye sadece silah satın almakla kalmadı, silahlı kuvvetlerin modernizasyonunda ve teknoloji paylaşımında işbirliği yapıldı.

İsrail ile yapılan anlaşmanın nedenlerinden biri olarak da içeride yükselen İslamcı akımlar görülebilir. Ortadoğu'da yaşanan sıcak gelişmeler Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türk dış politikası üzerindeki etkinliğini artırmıştı. Askerlerce İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinin ABD ile olan ilişkileri de olumlu etkileyeceği ve dış politikanın başka bir yöne kayma eğiliminin önleneceği düşünülüyordu. Türk karar vericileri İran'ın Türkiye'deki İslamcı örgütlenmelere destek verdiğini düşünmekteydiler. Olası bir Türkiye-İsrail yaklaşması İran'ı frenleyici bir unsur olabilirdi.

Bu dönemde ABD'nin de bölgede güvenilir müttefiklere ihtiyacı vardı. Soğuk Savaş'ın sona erip ABD'nin çıkarlarını korumak için bölgede müdahaleci politika izlemeye başladığı bu yeni dönemde iki önemli ABD müttefiki olan Türkiye ve İsrail'in birbirleriyle yakınlaşmaları ABD için anlamlıydı. Her iki ülke de Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin kendilerine verdiği önemi kaybetmekten korkuyorlardı. Böylelikle bağlar tekrar güçlendirilmiş oluyordu. 1998 yılının Ocak ayında Türkiye, İsrail ve ABD'nin Doğu Akdeniz'de ortaklaşa gerçekleştirdikleri Güvenilir Deniz Kızı tatbikatı ise, ilişkilerin boyutunu somutlaştırdı.

¹⁶⁵ Meliha Benli Altunışık, "Turkish Policy Toward Israel", *Turkey's New World, Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, ed. Alan Makovsky and Sabri Sayarı, Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2000, s.60.

3.4.2. Anlaşmanın Sonuçları

İsrail eski Savunma Bakanı Moşe Arens'in de belirttiği gibi İsrail-Türkiye askeri ittifakı bölgedeki güç dengelerini değiştirdi.¹⁶⁶ Her ne kadar Türkiye ve İsrail sürekli işbirliğinin bir üçüncü ülkeyi hedef almadığını açıklasalar da bölge ülkeleri bu açıklamalardan tatmin olmadılar. Türk politikacılar ve diplomatlar Türkiye'nin benzer askeri anlaşmaları dünyanın dört bir yanındaki çok sayıda devletle yapmış olduğuna işaret ettiler.¹⁶⁷ Suriyeli kaynaklar işbirliğini Arap halklarına ve çıkarlarına karşı bir girişim olarak yorumlarken Suriye Devlet Başkan Yardımcısı işbirliği için "Arap halkının 1948'den bu yana karşılaştığı en büyük tehlike" diyordu.¹⁶⁸ İran Dışişleri Bakanlığı yetkilileri gelişmenin bölgedeki kriz olasılığını artırdığını söylerken, Mısır lideri Hüsnü Mübarek de birlikteliğin Ortadoğu'da olası bir savaş tehlikesine yol açtığını belirtti.¹⁶⁹

Türkiye-İsrail Anlaşması bölgede karşı ittifaklara da neden oldu. Suriye Yunanistan ile ilişkilerini yoğunlaştırdı. Suriye ve Mısır bu konuda beraber hareket etmeye çalışırken Körfez ülkelerinin de desteğini aradılar.

Yunanistan ve Ermenistan Haziran 1996'da Atina'da Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzaladılar ve Yunan Savunma Bakanı Gerasimos Arsenis Bulgaristan, Romanya, Mısır, Arnavutluk, İsrail ve Suriye ile de savunma alanında ilişkilerini geliştirmeye devam ettiklerini açıkladı.¹⁷⁰

Arap cephesinin toplu tepkisi ise, 21-23 Haziran 1996'da Kahire'de gerçekleşen Arap Zirvesi'nin karar metninde, Türkiye'den İsrail ile yaptığı anlaşmayı yeniden gözden geçirmesini istemek şeklinde oldu.¹⁷¹ Bu ifade Suriye'yi tatmin eder

¹⁶⁶ Temel Demirer, Yücel Demirer, Özgür Orhangazi, "Pax Americana Ortadoğu'da ne yapıyor?", *Özgür Üniversite Forumu*, sayı 4, 1998, s.24.

¹⁶⁷ Mustafa Kibaroğlu "Turkey and Israel Strategize", *Middle East Quarterly*, Vol:9, N:1, (Winter 2002), <http://www.meforum.org/article/128> , (27 Eylül 2005)

¹⁶⁸ Efraim Inbar, "Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership", *Middle East Review of International Affairs*, Vol:5, N:2, (June 2001), <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue2/jv5n2a5.html>, (28 Eylül 2005)

¹⁶⁹ Inbar, <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue2/jv5n2a5.html>

¹⁷⁰ Mahmut Bali Aykan, *Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Ortadoğu'sunda Türkiye'nin İsrail'e Karşı Politikası: 1991-1998*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi yay. 2001, s.86.

¹⁷¹ Aykan, s..91.

nitelikte değildi. Bu yolla Arap devletleri her ne kadar Türkiye'ye güvenleri sarsılmışsa da Türkiye'yi tamamen karşılıklarına almak istemediklerini gösterdiler.

Anlaşmanın Türkiye açısından olumlu yönleri oldu. Birincisi Türkiye silah ambargoları nedeniyle ABD'den silah alımında zorlandığı bir dönemde yeni ve işbirliğine hazır bir kapı buldu ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonunda önemli adımlar attı.

İkinci bir olumlu etki ise, İsrail ile gelişen ilişkilere bağlı olarak ABD'deki Yahudi lobisinin faaliyetleri oldu. Ermenilerin soykırım iddialarını ABD Kongresine taşımayı başardıkları bu dönemde Yahudi Lobisi Türkiye lehine lobi yaparak tasarının reddini sağladı. Böylelikle İsrail ile olan ilişkilerin Türkiye-ABD ilişkilerini nasıl etkileyebildiği de anlaşılmış oluyordu.

Askeri ve siyasi ilişkilerin gelişimine paralel olarak ekonomi alanında da canlanma yaşandı. 14 Mart 1996 yılında imzalanıp Mayıs 1997'de uygulamaya konulan Serbest Ticaret Anlaşması ile 1995 yılında 406 milyon dolar olan ticaret hacmi anlaşmanın uygulanmaya başlandığı yıl 620 milyon dolara çıktı. 2000 yılına gelindiğinde ise, ticaret hacmi 1 milyar 155 milyon dolara ulaşarak anlaşmanın başarısını kanıtladı. Söz konusu beş sene içinde ithalat ihracat dengesi Türkiye lehine oldu.¹⁷² Ekonomi alanındaki gelişmelere paralel olarak turizm, eğitim, kültür, bilimsel çalışmalar gibi alanlarda da işbirliğinde artış görüldü.

¹⁷² DEİK, *Türkiye - İsrail Ticari ve Ekonomik İlişkileri* (Mart 2005)
<http://www.deik.org.tr/ikili/200541317237israil-ikili-Mart2005.pdf>

TABLO 2
Türkiye – İsrail İkili Ticaret İlişkileri
(Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	Ticaret Hacmi
1989	30,799	60,567	-29,768	91,366
1990	46,505	62,516	-16,011	109,021
1991	78,669	78,047	0,622	156,716
1992	90,089	97,075	-6,986	187,164
1993	80,238	121,794	-41,556	202,032
1994	178,079	125,890	52,189	303,969
1995	239,769	166,635	73,134	406,404
1996	254,569	192,038	61,928	446,004
1997	391,457	229,282	162,175	620,739
1998	478,631	282,749	195,882	761,380
1999	585,045	298,268	286,777	883,313

Kaynak: Altunışık, s.61

* DİE 1999 verilerine göre

Ayrıca yukarıda bahsedilen Serbest Ticaret Anlaşmasının bir faydası da ABD'nin uyguladığı kotalar nedeniyle Amerika'ya ihraç edemediğimiz tekstil ürünleri konusunda oldu. Türk tekstil ürünlerinin ABD'ye İsrail üzerinden satışı sağlanıyordu. Ürünler İsrail'e satıldıktan sonra yüzde 35 oranında vergilendirilip ardından İsrail ürünü olarak ABD'ye satılıyordu.¹⁷³

Karşılıklı olarak artan ticaretin dışında doğrudan yatırımlarda da artış gözlemlendi. 2000 yılına girildiğinde Türkiye'de aktif olan 72 İsrailli yatırımcı bulunuyordu. Türk müteahhitler ise, en önemlisi 75 milyon dolarlık Kudüs Havalimanı projesi olmak üzere toplam 200 milyon dolarlık proje almayı başarmışlardı.¹⁷⁴

¹⁷³ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", cilt 2., s.573.

¹⁷⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", cilt 2., s.573.

Türkiye her ne kadar Arap Dünyasının çok ciddi şekilde tepkisini çektiyse de diğer yandan da kendisine karşı tehdit oluşturduğunu düşündüğü Suriye, Irak ve İran'a karşı görece elini güçlendirdi. Özellikle Suriye'nin olası bir çatışma durumunda silahlı kuvvetlerini hem kuzey hem de güneyde bulundurarak ikiye bölmesi gerekiyordu. Ayrıca Suriye'ye karşı PKK'ya verdiği destek ve Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye iadesi konularında baskı yapmak kolaylaşıyordu.

Fakat su sorunu konusunda yaşanan bazı gelişmeler farklı yorumlara neden oldu. İsrail'in su sorununa yaklaşımı Türkiye'den farklı bir çizgideydi. İsrail işgal altında bulundurduğu Golan Tepeleri'nde bulunan su kaynaklarına ihtiyaç duyuyordu ve İsrail Suriye ile yaptığı Maryland görüşmelerinde Suriye'ye Türkiye ile arasındaki su sorununu çözmesi, böylelikle de kendilerine Golan sularının kullanımı konusunda daha esnek davranılmasını önermişti.¹⁷⁵ Daha açık bir ifadeyle İsrail, Suriye'ye Golan sularına karşılık Türkiye'nin vereceği suyu önermiş oluyordu ki bu yaklaşım Türk politikasına tamamen zıttı. Şubat 1996 tarihinde İsrail Başbakanı Şimon Peres "Ortadoğu barışı suya bağlıdır, Suriye Türkiye'den su alır, biz de elimizdeki mevcut su kaynaklarını koruruz" diyerek niyetlerini açıkça ifade ediyordu.¹⁷⁶ Konu Türk Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı raporlara da yansımıştı. Basına yansıyan raporda "İsrail, Suriye'nin Golan'daki kaybının Fırat'tan verilecek fazla suyla kapanmasını istemektedir" denilerek İsrail'in Golan sularından vazgeçmek istemediği belirtiliyordu.¹⁷⁷

Yine Türkiye ile İsrail arasında, PKK'ya karşı yaklaşımda farklılık bulunuyordu. Zaten terör sorunuyla uğraşan İsrail PKK'yı da karşısına alarak PKK terörüne hedef olmaktan çekiniyordu. Bu durumu kanıtlar şekilde Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla ilgili olarak MOSSAD'ın desteği olduğuna dair söylentiler çıkması üzerine Avrupa'daki İsrail elçiliklerine karşı saldırılarda artış olmuştu.¹⁷⁸ Dolayısıyla PKK'ya karşı ortak hareket edilmesinde İsrail'in arzusu kısıtlıydı.

¹⁷⁵ Aykan, s.84.

¹⁷⁶ Aykan, s.39.

¹⁷⁷ Aykan, s.38.

¹⁷⁸ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", cilt 2., s.575.

Sonuç olarak rahatlıkla Türkiye'nin öncelikleri olarak nitelenebilecek olan iki konuda, su sorunu ve PKK konularında Türkiye ve İsrail'in öncelikleri açıkça farklılaşıyordu. Bu durum ise, iki ülke ilişkilerinin "işbirliği" mi yoksa sıklıkla ifade edildiği şekliyle gerçekten "stratejik ortaklık" mı olduğu sorusunu akla getiriyordu. Nitekim İsrail'in o dönemki Ankara Büyükelçisi Uri Bar-Ner 1998 yılında Türk basınına verdiği bir röportajda, Türk-İsrail askeri ilişkilerini stratejik olarak tanımlamaktan kaçınmış ve "stratejik" sözcüğünün "ittifak" ağrışımı yaptığını vurgulayarak, Türkiye ve İsrail'in aralarında stratejileri görüştüklerini fakat iki ülkenin NATO benzeri bir "saldırganaya karşı ortak hareket etme" durumunda olmadıklarını belirtmişti.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Aykan, s.145.

4. ORTADOĞU DENKLEMİNDE TÜRKİYE VE ABD’NİN ÇIKAR VE ÇATIŞMA ALANLARI

4.1. İran ile İlişkiler

1979 öncesinde ABD ile müttefiklik düzeyinde ilişkilere sahip olan İran için Devrim’den sonra her şey değişti. Aslında İslam Devrimini hazırlayan koşullar arasında yönetimin ABD ile kurduğu yakın ilişkilerin halkın gözündeki meşruiyeti sorunu da vardı. Dolayısıyla da yeni yönetimin düşünce ve ideolojisi, İran’ın yeni dış politikasını şekillendirdi. Eski müttefik ABD’den yeni dönemde “şeytan” diye söz edilmeye başlandı; 1979’da diplomatik ilişkiler kesildi.

Geçmişte tıpkı ABD ile olduğu gibi iyi ilişkiler kurulabilmiş olan İsrail, düşman ülke haline geldi. İran İsrail-Filistin mücadelesinde marjinal bir noktaya kayd. İran Mısır, Ürdün gibi Camp-David sürecine dahil, ılımlı ülkelere uzaklaşırken, Suriye, Libya gibi radikal ülkelere yaklaştı. Özellikle Suriye ile ilişkileri gelişti. Geçmişte ABD ile çıkarları örtüşür şekilde Körfez bölgesinde statükoyu sağlayan İran, bu özelliğini kaybedip aksine istikrarı tehdit eder hale geldi. İran-Irak Savaşı boyunca Körfez devletlerinin Irak’ın yanında olması da bu ülkelerin İran’dan duydukları endişenin bir sonucuydu. İran kendi rejiminin diğer Müslüman ülkeler için örnek olmasını istedi ve bu bağlamda diğer ülkelerdeki İslamcı hareketleri destekledi. İran’ın bu politikasından Türkiye ile birlikte Mısır ve Körfez ülkeleri de muzdarip oldular. Bölgedeki marjinal İslamcı örgütlerin İran tarafından desteklenerek güçlenmeleri, Ortadoğu Barış Sürecini de baltalıyordu. Bu yüzden Tel Aviv ve Kahire yönetimleri ABD ile birlikte İran’a yönelik yaptırımlar uygulanmasını destekleyen ülkeler oldular. İran’ın özellikle Lübnan’da Hizbullah’ı ve de Filistin’de Hamas’ı desteklemesi Ortadoğu Barış Süreci önünde ciddi bir engeldi.

1989’da göreve gelen Rafsancani, önceki döneme göre daha ılımlı bir politika arayışında oldu. Ülkesinin yatırıma ihtiyacı olduğu gerçeğini görerek, hem ticaret olanaklarını geliştirmek hem de uluslararası kurumlardan borç bulabilmek amacıyla

Batı'yla daha iyi ilişkiler kurmayı hedefledi. Bunda kısmen başarılı da oldu. Bu gelişmeler 90'lı yılların başında İran'ın ABD ile ilişkilerinin düzelmesi yönündeki umutları da artırdı. Buna karşın ABD'nin İran politikasında ciddi bir değişiklik olmadı.

Bill Clinton'un Ortadoğu politikası özel danışmanı Martin Indyk 18 Mayıs 1993'te yaptığı bir konuşma ile ilk kez ABD'nin "ikili çevreleme politikası" gündeme geldi.¹⁸⁰ ABD'nin dönem içinde bölgeye yönelik ürettiği en önemli politikalardan biri olan "ikili çevreleme" ile, Irak ve İran'ın siyasi ve ekonomik olarak uluslararası ortamda izole edilmesi gündeme getiriliyordu. Politikanın temelinde Basra petrolünün Batıya güvenli bir şekilde akışının sağlanması yatıyordu. İran ve Irak bölge istikrarını ve güvenliğini tehdit eden "sorunlu" ülkeler olarak nitelendiriliyor ve uluslararası ortamda bu ülkelerin dışlanması için çağrıda bulunuluyordu. Indyk'e göre, Amerika önceden Irak'ın gücünü İran'ı yatıştırmak için dengeleyici olarak kullanmıştı. ABD bundan böyle her iki ülkeyi Amerikan çıkarlarının düşmanı olarak kabul etmekteydi. "Çifte çevreleme politikasının gereği olarak ilerde her ikisi ile de karşı karşıya kalınacaktır...ABD, dost ülkelerin (Mısır, Suudi Arabistan, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye) desteğinin dengeyi lehimize çevireceğini ummaktadır."¹⁸¹

İran'ın durumu Kuveyt işgali sonrası zaten BM kararlarınca ambargo altında bulunan Irak'tan farklıydı. Irak uluslararası ortamda kabul gören gerekçeler nedeniyle, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak cezalandırılmıştı. İran'ın ABD politikasının hedefinde yer almasının nedeni geçmişte izlediği politikalar ve ileriye dönük oluşturduğu risk idi. Amerikan yönetiminin İran'a yönelik temel suçlamaları, uluslararası terörizme destek vermek, diğer Müslüman ülkelere kendi rejimini ihraç etme çabasında olmak, Arap-İsrail barışına muhalefet etmek ve en önemlisi nükleer güce ve kitle imha silahlarına sahip olmaya çalışmaktı. Bu gerekçelerle ABD, İran'a yönelik ticaretin sınırlandırılması ve bu ülkeye silah satılmaması için tüm ülke yönetimlerine çağrıda bulunuyordu.

¹⁸⁰ Ayşegül Sever, "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye" *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan, Şule Kut (drl), İstanbul: Buke Yayınları, 2000 s.345.

¹⁸¹ Tarock, s.217.

ABD'nin İran'a yönelik politikasının dış ayağı dışında İran iç işlerine yönelik hedefleri de vardı. ABD bu politikası nedeniyle İran dışında bulunan İranlı muhaliflere destek vermektedir. Örneğin Başkan Clinton, 1992'de Halkın Mücahitleri Örgütü lideri Mesut Recavi'ye gönderdiği bir mektupta, İran'a demokrasi getirme hedefi bağlılığını belirtiyor ve bunun dış politikasının temel taşlarından biri olduğunu vurguluyordu. ABD Kongresi 1996 bütçesinde CIA için, İran'a yönelik gizli operasyonlarda kullanılmak üzere 20 milyon dolar ayırdı.¹⁸²

ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı çevreleme politikası başlangıçta tümden bir ekonomik dışlama şeklinde değildi. Fakat İran'ın Ortadoğu Barış Sürecine karşı uzlaşmaz tavrı ve uluslararası terörizme sürdürdüğü destek, ABD yönetimini baskıyı artırmaya itti. ABD, Amerikan şirketlerinin İran ile her türlü ticaretini yasaklarken, Kongre Ağustos 1996'da aldığı ve D'Amato Yasası olarak bilinen bir kararla, İran'a 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan şirketleri cezalandıracağını açıkladı.¹⁸³

D'Amato Yasası, Türkiye'nin aynı yıl İran ile yaptığı doğalgaz anlaşmasında etkili oldu. İran'dan yıllık 10 milyar metreküp gaz alma taahhüdünde bulunan BOTAŞ, doğalgaz boru hattının Türkiye tarafındaki inşasını üstlenirken, İran kısmını İran'a bırakmayı tercih etti. Kararda BOTAŞ'ın ABD'nin uygulamaya koyduğu yeni yasanın kapsamına girmek istememesi rol oynadı.¹⁸⁴

Türkiye'nin her ne kadar BOTAŞ örneğinde olduğu gibi İran ile ekonomik ilişkilerinde çekinceler oluşsa da, genel olarak ilişkilerini sürdürmeyi tercih etti. ABD'nin istediği ölçüde sert bir politika uygulama yanlısı olmadı. Bunda en önemli faktör İran'ın Türkiye'nin yanı başında bulunması ve kötü sayılamayacak ticari bağlantıları bulunmasıydı. Özellikle İran-Irak Savaşı boyunca çok üst seviyelere çıkmış olan ticaret hacmi, savaş sonrasında düşüşe geçse dahi Türkiye için önemli sayılacak düzeydeydi. Bununla birlikte doğalgaz boru hattı projesi uzun zamandır gündemdeydi ve hayata geçirilmesi ile ilişkilerin boyutu daha üst seviyelere çekilebilirdi. Ticaret alanındaki ilişkilerin gelişmesi, siyasi alanda tarafların arasında varolan sorunların çözümüne katkı sağlama potansiyeline sahipti. Ayrıca boru hattı projesi ile

¹⁸² Tarock, s.216.

¹⁸³ Sever, "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye", s.351.

¹⁸⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", cilt 2., s.585.

Türkmenistan doğalgazının Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya taşınmasının gündeme gelmesi, bölgesel işbirliğinin önünü açabilirdi. Türkiye'nin Orta Asya'ya ulaşmasında İran coğrafi olarak kritik bir noktada bulunuyordu.

Tüm bu nedenlerle Türkiye'nin ikili çevreleme politikasına desteği kısıtlı kaldı. Türkiye de tıpkı ABD yönetimi gibi İran'ın uluslararası terörizmi desteklemesinden, rejim ihracına yönelik politikalarından ve tabii ki kendi güvenliği için doğrudan tehdit oluşturan kitle imha silahları, uzun menzilli füze ve nükleer silahlar geliştirme çabasından rahatsızdı. Türkiye ve ABD'nin çıkarları bu konularda örtüşürken, ekonomik yaptırımlar konusunda farklılaşıyordu. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, ABD'nin İran'a karşı aldığı ambargo kararına yönelik Türkiye'nin tavrına ilişkin sorulan bir soruya verdiği yanıtta, "Batılıların Irak'a karşı takındıkları tavırdan Türkiye çok zarar gördü, görmeye devam ediyor. Yani İran ile böyle bir çatışma olursa Türkiye zarar görür." diyordu.¹⁸⁵ Türkiye'nin ABD politikasına tam destek vermesi Türkiye'yi yıpratabilirdi. Türkiye hali hazırda Irak'a karşı uygulanan ambargoya desteği neticesinde çok ciddi ekonomik kayıplara uğramıştı. İran'a karşı uygulanacak tam kapsamlı bir ambargo, Türkiye'nin kayıplarının daha da artması anlamına gelirdi.

ABD yönetimi Orta Asya ve Azerbaycan petrol ve doğalgazının İran üzerinden Avrupa pazarına ve diğer pazarlara taşınmasına karşıydı. İran'ın yatırımlar için ihtiyaç duyduğu kredileri Dünya Bankası'nın vermesini engelliyordu.¹⁸⁶ Dolayısıyla Türkiye'nin İran ile yaptığı ve Türkmenistan doğalgazının Türkiye üzerinden pazarlanmasını gündeme getiren anlaşma ABD tarafından olumlu karşılanmadı. Bu durum, boru hattının inşasında Türkiye'nin üstüne düşen bölümde meydana gelen gecikmelerin, ABD yönetiminin duyduğu memnuniyetsizlikle ilişkilendirildiği yorumlara neden oldu.

Türkiye 1996 yılı başında İsrail ile askeri ve ekonomik işbirliği anlaşması yaptı. Anlaşmanın başka ülkeleri hedef almadığı çeşitli açıklamalarla her iki tarafça da vurgulandı. Anlaşmanın sonuçları aslında Suriye'yi daha çok ilgilendirse de İran anlaşmadan kendine yönelik sonuçlar çıkardı. Türkiye'nin hava sahasını, İsrail savaş

¹⁸⁵ Sever, "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye", s.362.

¹⁸⁶ Bakhsh, s.254.

uçaklarının eğitim amaçlı uçuşlarına açmasını İran, kendisinin İsrail tarafından gözlenmesini sağlayacağı şeklinde yorumladı ve büyük rahatsızlık duydu. Öte yandan ABD anlaşmaya taraf olmamış ama destek olmuştu. 1998 yılı Ocak ayında Doğu Akdeniz’de, İsrail ve Türkiye, ABD’nin katılımıyla Güvenilir Denizkızı Tatbikatı’nı gerçekleştirdiler. Oluşan işbirliği İran’ın kuşatma altında kalma korkusunu artırdı. İran’ın üzerinde oluşan baskıyla ABD’nin ikili çevreleme politikasının desteklenmesi, anlaşmanın dolaylı bir sonucu oldu.

4.2. Kuzey Irak ve Kürt Sorunu

Irak’ın Kuveyt’i işgaliyle başlayan gelişmeler, Türk-Amerikan ilişkilerini yeni bir evreye soktu. Dönem boyunca başka hiçbir konu iki ülke ilişkilerini Irak sorunu kadar sürtüşmeye açık hale getirmedi. Irak sorunu, karmaşık yapısıyla ikili ilişkilerde hem işbirliğini hem de gerilimi beraberinde getirdi.

1960’lı yıllardan itibaren Ortadoğu’da özenle denge politikası yürüten ve de Arap devletlerinin kendi aralarındaki sorunlara uzak durmayı tercih eden Türkiye, bu kez ortaya çıkan soruna tepkisiz kalamadı. En başta, ortaya çıkan sorunun niteliği, Türkiye’yi içine çekiyordu; Irak, su sorunu gibi, ikili ilişkilerde bazı problemlerin yaşandığı komşu bir ülkeydi, hızla silahlanmaktaydı, işgal Irak’ın petrol gelirini iki katına çıkarması anlamına geliyordu ve Irak’ın bölge dengesini bozmakta olduğu açıktı. Bu durum Türkiye’nin güvenliğini tehdit edebilir nitelikteydi. İkincisi ABD’nin yaptığı müdahalede Türkiye’nin desteği kritik önemdeydi ve ABD Türkiye’den yardım talep etmişti.

Bu şartlar altında Türkiye, ABD politikalarına tam destek verme yoluna gitti; BM’nin aldığı ambargo kararına uyarak Irak’ın çevrelenmesine büyük katkı yaptı, Irak sınırına asker yığarak Müttefik kuvvetlerin güney cephesinde yükünü hafifletti, hepsinden önemlisi İncirlik üssünü Müttefik kuvvetlerin kullanımına açtı. Böylelikle dönem, Türkiye-ABD ilişkileri bakımından işbirliği ile başlamış oldu.

Soğuk Savaşın ardından ABD ile ilişkilerinde yeni bir işbirliği alanı bulan Türkiye, stratejik önemini kanıtladığını düşündü. Öyle ki savaş sonrasında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türk-Amerikan ilişkilerinin yeni bir çağa girdiğini söylüyor, bu ilişkinin iki NATO üyesi ülkenin ilişkisinden öte bir özelliğe sahip olduğunu belirtiyordu.¹⁸⁷ Fakat Turgut Özal'ın Körfez Savaşı sonrasında Mart 1991'de Washington'a düzenlediği bir gezi esnasında ABD yönetimine yaptığı "stratejik işbirliği" teklifi karşılık bulmadığı gibi, Türkiye'nin savaştan doğan zararlarının tazmini için istediği bir milyar dolarlık yardım da reddedildi.¹⁸⁸ Bu koşullarda hem petrol akışının durdurulması sonucunda hem de Irak ile yapılan tüm ticari faaliyetlerin kesilmesi nedeniyle ciddi ekonomik kayıplara uğrayan Türkiye'nin zararları tazmin edilmemiş oldu. Aslına bakılırsa Ankara'ya, Körfez ülkelerinin de desteğiyle oluşturulan Türk Savunma Fonu aracılığıyla 4,2 milyar dolarlık bir yardım yapılmıştı. Ancak dönem sonuna gelindiğinde Hazine Müsteşarlığının yaptığı tahminlere göre, Türkiye'nin ambargo nedeniyle uğradığı zararın 100 milyar dolara ulaştığı düşünüldüğünde, yapılan yardımların bir anlam ifade etmediği anlaşıyordu.¹⁸⁹ Türkiye'nin defalarca bu konuyu gündeme getirmesine karşın, ABD zararın tazmini konusunda istekli olmadı. Türkiye'nin ABD yönetiminden Türk tekstil ürünlerine uygulanan kotanın kaldırılması yönündeki talebi de sonuca ulaşamadı. Hatta ABD Nisan 1998'de bazı tekstil kotalarını artırdı.¹⁹⁰

Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmeler, Türk dış politikasını oldukça karmaşık bir durumla karşı karşıya bıraktı. Bölgede yaşayan Kürt nüfusun, uğradığı saldırı sonrasında Türk sınırına ilerlemesinin ardından Ankara'nın girişimleriyle Müttefik kuvvetler Türkiye'ye geldi. Daha sonra da bu kuvvetler Çekiç Güce dönüşerek dönem boyunca TBMM'nin verdiği onaylarla Türkiye'de kalıcılaştı.

Türkiye'nin Çekiç Gücü kabul etmesindeki temel neden, Kuzey Irak'tan Türkiye'ye gelecek sığınmacı akını riskini henüz oluşmadan ortadan kaldırmaktı. Fakat

¹⁸⁷ Altunışık, "Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension", s.164.

¹⁸⁸ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", cilt 2., s.252.

¹⁸⁹ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", cilt 2., s.258.

¹⁹⁰ George S. Harris, "U.S.-Turkish Relations", *Turkey's New World, Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, ed.Alan Makovsky, Sabri Sayarı, Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2000, s.195.

bölgedeki önde gelen iki Kürt grubu, KDP ve KYB'nin seçim düzenleyip, meclis oluşturmalarıyla başlayan süreç, Türkiye'de çok ciddi kaygılara neden oldu. Ankara bağımsız bir Kürt devletinin hazırlık çalışmaları olarak yorumladığı bu sürece karşı, her fırsatta Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak tavrını gösterdi. Öte yandan KDP ve KYB ile temas halinde olarak, gelişmeleri denetlemeye çalıştı. Öyle ki Barzani ve Talabani Washington'a Ankara'nın verdiği pasaportlarla gidiyorlar, 1994 sonrası iki grup arasında çıkan çatışmaların ardından barış görüşmeleri Ankara'da yapılıyordu. Türkiye PKK'ya karşı KDP ile oluşan işbirliği olanaklarını kolluyor, PKK ile ortak hareket etmesi durumunda KYB üzerine gitmekten çekinmiyordu.

Türkiye'nin Kuzey Irak'a ilişkin izlediği politikanın arkasındaki temel noktalar PKK ile mücadele, Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmelerin Türk sınırları üzerinde herhangi bir tehdit unsuru oluşturmaması veya Türkiye'deki mevcut ayrılıkçı hareketleri körükleyecek nitelikte olmamasıydı. Bu bağlamda, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını isteyen Türkiye, aynı dileği paylaşan Suriye ve İran ile 1992-95 yılları arasında çoğu kez üst düzeyde yapılan görüşmelerle bir araya gelerek ABD'ye bölgesel gelişmelerdeki tavrını gösterdi. Aslında Türkiye ile ABD'nin politikası resmi düzeyde birbirinden farklı gözüküyordu.¹⁹¹ ABD de yaptığı resmi açıklamalarda Türkiye'nin hassasiyetlerini dikkate almaya özen gösteriyordu. İki ülke de Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve Bağdat yönetiminin BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlara uyması gerektiği konusunda hemfikirdi.

Ne var ki dönem sonuna doğru Türkiye'nin ABD politikasına ilişkin şüpheleri gittikçe arttı. Dönem başında Çekiç Gücün PKK'lılara yardım ettiğine yönelik Türk basınında çıkan haberler kamuoyunda endişe oluşmasına neden olan ilk faktördü. Her ne kadar bu iddialar bir süre sonra unutulduysa da, Kuzey Irak'taki fiili oluşumun gittikçe kalıcılaşmaya başlaması Türkiye'de hoşnutsuzluğu artırdı. 1998 yılında gerçekleşen Washington sürecinde Türkiye'nin dışlanması, ardından da ABD parlamentosunun Irak'ı Özgürleştirme Tasarısını (Iraq Liberation Act) kabul ederek Iraklı muhaliflerin oluşturduğu bir organizasyon olan Irak Ulusal Kongresi'ne 97 milyon dolarlık bir yardımda bulunma kararı vermesi, Ankara'da Washington'un

¹⁹¹ Aras, "Turkey and Iraqi Crisis", s.169.

tutumunu değiştirmekte olduğu şeklinde algılandı. ABD yönetimi Türkiye’den farklı olarak Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesini istiyor, Irak’lı Kürtlerin Saddam yönetimiyle görüşmesine karşı çıkıyor ve de Kuzey Iraklı Kürt grupların birlikteliğini savunuyordu. Washington’un Irak’ın toprak bütünlüğüne vurgu yapan açıklamalar yapmasının ardındaki neden ABD’nin kendi çıkarları değil, başta Türkiye olmak üzere bölgedeki dost ülkelerin bu konudaki hassasiyetleriydi.¹⁹² Yoksa ABD çıkarları açısından bölgede bir Kürt otonomisinin ya da içinde Kürt bölgesinin de yer aldığı bir federe Irak devletinin olumsuzluk oluşturduğunu söylemek zordu.

Türkiye, ABD politikasına Bağdat ile temaslarını güçlendirerek karşılık verdi. Ankara, Irak ile olan ilişkilerin tekrar büyükelçilik seviyesine çıkarılması kararı aldı, Washington’dan gelen tepkiye rağmen dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Irak Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz’i 1999 yılının Şubat ayında Ankara’ya davet etti.¹⁹³ Dönem sonunda politikasını Irak’taki Saddam Hüseyin yönetimini devirmeye yönelik şekilde belirlemeye başlayan ABD yönetimi ve Irak’ın, bölge açısından bir tehdit unsuru olmaktan çıktığını düşünen Türkiye, farklı politikalar izlemeye başladılar. Eylül 1999’da dönemin Dışışleri Bakanı İsmail Cem yaptığı bir açıklamada, Türkiye’nin önceliğinin Irak’ın toprak bütünlüğü olduğunu, ABD’nin ise, Kuzey Irak’ta başka önceliklerinin bulunduğunu ifade ediyordu.¹⁹⁴

Bu koşullarda ABD’nin, Bağdat yönetiminin BM kararlarına uymadığı gerekçesiyle Irak’taki radar ve füze üslerine düzenlediği hava saldırılarına Türkiye’nin olumlu yaklaşması zordu. ABD’nin Aralık 1998’de gerçekteşirdiği böyle bir saldırı sonrasında Türkiye’de rahatsızlık oluşurken, 1999 yılında ABD yönetiminin Türkiye’ye Patriot füzeleri yerleştirme kararı vermesinin ardında yatan neden, Türk tarafındaki memnuniyetsizliğin giderilmesi idi.¹⁹⁵

Türkiye ve ABD’nin bölgede Körfez Savaşı ile başlayan işbirliğinin, dönem içindeki en önemli ikinci alanı, her ne kadar Türkiye tarafında çekinceleri beraberinde

¹⁹² Alan Makovsky, “U.S. Policy toward Turkey”, *Turkey’s Transformation and American Policy*, ed. Morton Abramowitz, New York: The Century Foundation Pres, 2000, s.231.

¹⁹³ Kramer, s.187-189.

¹⁹⁴ Makovsky, s.231-232.

¹⁹⁵ Harris, s.199.

getirdiyse de, Çekiç Güç oldu. ABD'nin bölge politikası bakımından büyük önem attığı Çekiç Güç, Türkiye açısından da Kuzey Irak gelişmeleri üzerinde söz sahibi olmanın bir aracı oldu. Ayrıca Türkiye'nin dönem içerisinde PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği çok sayıdaki sınırötesi operasyona ABD'nin Avrupa ülkelerinden farklı olarak sessiz kalması, hatta destek olması Ankara'da Çekiç Gücün bir getirisi olarak algılandı.

ABD yönetimi Türkiye'nin PKK ile mücadelesini anladığını ve bunun Türkiye'nin doğal bir hakkı olduğunu ifade etmekten kaçınmadı. Ancak Türkiye'nin PKK ile mücadelesi esnasında meydana gelen insan hakları ihlalleri de Amerikan Kongresinin hassasiyet gösterdiği bir konu oldu. Türkiye'ye yapılacak yardımlar, yapılan silah satışları ve hibeler gibi konuların Kongredeki görüşmeleri sırasında insan hakları ihlalleri konusu, Türkiye'nin karşısına çıktı.

15 Kasım 1999'da dönemin ABD Başkanı Bill Clinton TBMM'ye hitaben yaptığı konuşmada, Türk-Amerikan işbirliğinin Soğuk Savaş sonrası dönemde, öncesinde olduğundan daha da önemli bir hale geldiğini söylüyordu.¹⁹⁶ Gerçekten de Soğuk Savaş boyunca iki ülkenin daha çok NATO çatısı altında sınırlı kalan işbirliği alanı, dönem içerisinde çeşitlenmiş ve iki ülkenin birbirlerine olan ihtiyaçları artmıştı. Ne var ki Irak sorununda iki ülkenin işbirliği olanakları, tarafların süreç içerisinde farklı önceliklere sahip olmaya başlamaları nedeniyle, dönem sonuna gelindiğinde, dönem başına oranla azaldı.

4.3. İsrail ile İlişkiler

Soğuk Savaş'ın 90'lı yıllarda sona erişiyse birlikte tüm dünyada değişen dengelerin en açık şekilde görüldüğü bölgelerin başında Ortadoğu geldi. Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle bölge istikrarsızlaşırken, Amerikan müdahalesi, ABD'nin de Soğuk Savaş dönemi politikalarından uzaklaşarak bölgede etkinliğini artırmak ve özellikle enerji kaynaklarının denetimi ve kaynakların Batı'ya sorunsuz nakli konusundaki

¹⁹⁶ Makovsky, s.223.

kararlılığını ortaya koydu. Özellikle Amerikan müdahalesi sonrası Kuzey Irak'ta oluşan iktidar boşluğu ile Türkiye kaçınılmaz olarak bölge sorunlarının içine çekildi ve eski dönemden farklı olarak Türkiye, güvenlik tehdidini güneyden geldiği şeklinde tanımladı. Oluşan yeni koşullarda Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca uygulamaya çalıştığı Arap-İsrail denge politikasında da değişiklikler oldu.

Oslo Süreci ile birlikte Ortadoğu'da barış ihtimalinin artması Türk dış politikasına esneklik kazandırdı. Her ne kadar Türkiye özellikle BM kararlarında Filistin lehine oy kullanmaya devam etse de İsrail ile ilişkiler her alanda gelişti. Ancak Ortadoğu Barış Süreci'nin tıkanmaya başladığı ve Netanyahu hükümetinin sertliğini artırdığı koşullarda İsrail ile anlaşmaya gitmekte sakınca görülmemesi artık denge politikasında değişimin başladığını gösterdi.¹⁹⁷ Dolayısıyla İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinde Filistin meselesi ön koşul olmaktan çıktı.

ABD, Türkiye-İsrail askeri anlaşmalarına doğrudan katılmadıysa da tarafları destekler bir tavır takındı. Arap Dünyası'nın anlaşmadan rahatsızlıklarını belirten açıklamalarına karşın ABD anlaşmaları "bölgede istikrarı artırıcı ve bölgesel güvenlik için önemli" olarak yorumladı. Mayıs 1997 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı Türkiye-İsrail ilişkilerini "Amerika'nın stratejik hedefleri" arasında gösterdi.¹⁹⁸

Yapılan işbirliği Amerika'nın bölgede Irak ve İran'a karşı uyguladığı çifte çevreleme (double containment) politikasını destekliyordu. İki ülke anlaşmaların bir üçüncü ülkeye karşı yapılmadığını vurgulasalar da, iki ülkenin bir araya gelen savunma olanakları Irak, İran ve Suriye'ye karşı uygulanacak diplomatik girişimleri güçlendiriyordu. Diğer yandan iki Amerikan müttefiği ülkenin işbirliği, ABD'nin bölgede izole konumda bulunan İsrail'e destek vermesini büyük oranda kolaylaştırıyordu.

ABD Türkiye ve İsrail'in askeri potansiyellerinden İran, Irak ve Suriye'ye karşı izlediği politikada yararlanabilirdi; ancak Amerikan destekli bu tür bir savunma

¹⁹⁷ Meliha Benli Altunışık, "Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri" *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan, Şule Kut (drl), İstanbul: Buke Yayınları, 2000 s.331.

¹⁹⁸ İnbar, <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue2/jv5n2a5.html>

girişimine temel oluşturulabilmesi, Türkiye ve İsrail'in kendi güvenlikleri ile doğrudan ilişkili olmayan bir çatışma durumunda, ABD yanında yer alma konusunda istekli olmalarına bağlıydı. Buna karşın her iki ülke de bu tür bir çatışmaya girme riskini göze alamazlardı.¹⁹⁹

Ayrıca bir önceki bölümde de değinildiği gibi su sorunu ve PKK sorunu konularında İsrail ve Türkiye'nin önceliklerinin farklı olduğunun ortaya çıkması ilişkilerin düzeyinin "müttefikliğe" ulaşmasını engelliyordu. Aslında Ortadoğu'daki çıkarları gereği Türkiye-İsrail ilişkilerini başından beri destekleyen ABD'nin de bu konulara bakışı farklıydı. ABD'nin PKK konusunda Türkiye'ye verdiği destek hemen hemen PKK'nın terör örgütü olduğunu sık sık vurgulamak, Suriye'yi PKK'ya verdiği destek konusunda uyarmak ve de bu ülkeyi teröre destek veren ülkeler listesinde tutmakla sınırlıydı. Bölgede ABD'nin önceliği Suriye-İsrail barışını sağlamaktı, ABD'li yetkililer bu barış sağlandıktan sonra Türkiye ile Suriye sorunlarına sıra geleceğini belirtiyorlardı.²⁰⁰

ABD'nin konuya yaklaşımını etkileyen bir diğer faktör ise, ABD'nin Mısır ve Suudi Arabistan ile ilişkileriydi. ABD'nin her iki ülkeyle de yoğun ilişkileri vardı ve bölge politikası bakımından önem verdiği ülkelerdi. İki ülkenin de İsrail-Filistin sorununa karşı duyarlılıkları açıktı. Türkiye-İsrail ilişkilerinden rahatsız olan bu ülkeleri ABD'nin karşısına almak istememesi, ilişkilerin gelişme potansiyelini kısıtlayıcı bir etki yaratıyordu.²⁰¹

90'lı yılların bu karmaşık koşullarında Türkiye-İsrail ikili ilişkileri, veya Türkiye-İsrail-ABD üçlü ilişkileri, ortak çıkarların kesiştiği ölçülerde işbirliğine yönelirken, çıkarların ve önceliklerin ayrışması ilişkilerin boyutunu sınırladı.

¹⁹⁹ İnbar, <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue2/jv5n2a5.html>

²⁰⁰ Aykan, s.43.

²⁰¹ İnbar, <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue2/jv5n2a5.html>

SONUÇ

1990-2000 yılları arası, Cumhuriyet tarihinin hem iç politika hem de dış politika açısından hararetli geçtiği bir dönem oldu. Öncelikle iç politikadaki istikrarsızlık, çok sayıda hükümet değişikliği, hükümet değişikliklerine paralel olarak dışişleri bakanlarının görevlerini bir diğerine bırakmak durumunda kalması, dış politika oluşum sürecini olumsuz etkileyen bir faktör olarak ortaya çıktı. Dahası ülke ekonomisi çok sıkıntılı yıllar geçirdi, ciddi krizler yaşandı, borçlanma giderek arttı ve ülke ekonomisi gittikçe dışarı bağımlı hale geldi. Bu şartlar altında dış politikada seçim şansı giderek daraldı.

İç politikada öne çıkan iki temel problem, Kürt sorunu ve irtica oldu. Bu iki problemin dışarıdan beslendiğine duyulan inanç, Türk dış politikasını bu konular üzerine yoğunlaşmaya ve özellikle de Kürt sorununu dışarıdan besleyen ya da beslemesi muhtemel kaynakları ortadan kaldırmaya yöneltti.

Suriye ile ilişkiler incelenirken öne çıkan iki sorun, Suriye'nin PKK'ya sağladığı destek, PKK liderini ülkede barındırması ve su sorunuydu. Su sorunu dönem öncesi geçmişe de sahip olmakla birlikte, sadece Suriye'yi değil, Irak'ı da ilgilendiren, dolayısıyla Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki bir problemdir. Ne var ki dönem içerisinde Irak'ın Körfez Savaşı sonrası içine düştüğü konum, Irak'ı bu konuyu geri plana itmeye zorlamıştır. Türkiye ve Suriye arasındaki sorun, PKK sorununa da paralel olarak tırmanış göstermiştir. İki ülke arasında 1992 yılında imzalanan güvenlik protokolüne rağmen Suriye, PKK'ya destek sağlamayı sürdürmüştür. Ankara'da genel kanı, Suriye'nin daha fazla su elde etmek için, PKK'yı Türkiye'ye karşı koz olarak kullandığı şeklinde oluşmuştur. Türk yetkililer bu koşullarda, Suriye'nin Türkiye'den daha fazla su almasının mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Buna karşın Suriye, su sorununu Arap ülkelerinin gündemine taşıyarak, uluslararası alanda Türkiye'yi sıkıştırmaya çalışmış, diğer yandan da PKK'ya verdiği desteği sürdürmüştür.

Ancak 1998 yılının Eylül ve Ekim aylarında Türkiye'nin Şam yönetimine karşı uyguladığı baskıyı artırması sonuç vermiştir. Suriye'nin Abdullah Öcalan'ı ülke sınırları dışına çıkarması ve iki ülke arasında Adana Mutabakatının imzalanmasının ardından

ikili ilişkilerin yumuşamaya başladığı ve olumlu bir seyre girdiği gözlenmiştir. Su sorununa ilişkin bir çözüme varılamamış olmasına karşın, ilişkilerin olumlu yönde ilerlemeye başlaması, iki ülke arasındaki gerilimin önde gelen nedeninin, Suriye'nin PKK'ya verdiği destek olduğunu göstermektedir.

Suriye ile ilişkilerden farklı olarak önceki dönemlere kıyasla büyük gelişme gösteren İsrail ile ilişkiler, 1996 yılında imzalanan askeri ve ekonomik işbirliği anlaşmaları ile doruğa ulaştı. Türkiye açısından anlaşmaların imzalanmasında temel motivasyon, PKK'ya destek sağlayan Suriye üzerinde baskı oluşturmaktı. İki ülkenin askeri ilişkilerde yakınlaşması, İsrail ile önemli problemleri bulunan Suriye üzerinde zorlayıcı etki yapabiliyordu. Bu etkinin payını saptamak güç olmakla beraber, Şam yönetimi 1998 yılının Ekim ayında Abdullah Öcalan'ı ülke dışına çıkardı ve PKK'ya destek olmayacağına dair taahhütte bulundu. Öte yandan İsrail ile yapılan anlaşmanın ardından hızla artan işbirliği, dönem sonuna gelindiğinde sürse de, 1996-1998 arasındaki hızını kaybetmişti. Daha açık bir ifade ile, Suriye ile PKK sorununun çözümü sonrasında, İsrail ile ilişkiler eski yoğunluğunu yitirdi. Bu koşullarda Türkiye'nin PKK ile mücadelesinin, İsrail ile ilişkilerinde de öne çıktığını söylemek mümkündür.

Türkiye-İran ilişkilerinin ana gündem maddelerini ideolojik çatışmanın kaynaklık ettiği rejim ihracına yönelik suçlamalar ve İran'ın PKK'ya desteği oluşturdu. Türkiye içerisinde İslamcı hareketin yükselişe geçmesi, İran ile ilişkilerde tansiyonun yükselmesine neden oldu. Buna karşın gerginlik Suriye ile ulaştığı noktaya gelmezken, doğalgaz boru hattı projesi gibi işbirliği alanları yaratma imkanı yakalandı. PKK sorunu ikili ilişkilerde özellikle dönemin ilk yarısında etkili oldu.

Irak ile ilişkilere damgasını vuran konu, şüphesiz Kuzey Irak'ın statüsü ve bölgedeki PKK varlığıydı. Dönem süresince Türkiye, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasının önüne geçmek istedi. Körfez Savaşında ABD'ye çok önemli bir destek sağlayan Türkiye, savaş öncesinde uygulamaya konulan ambargo kararından doğan zararlarını tazmin etmeye çalıştı.

Bu veriler ışığında Türkiye'nin dönem boyunca Ortadoğu'ya yönelik geliştirdiği politikanın ilk sırasını Kürt sorunu ve PKK ile mücadelenin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu on sene zarfında Türkiye'nin, üç komşusu; İran, Irak ve Suriye ile işbirliği ve ortak çıkarlardan çok, sorunların ve çatışma alanlarının ağır bastığı bir dönem geçirdiği de açıktır. Bu sorun alanlarının Türkiye'nin kendi iç sorunları ile bağlantılı oluşu, çözümleri karmaşık hale getirerek zorlaştırmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, Türkiye'nin iç politikasında siyasi ve ekonomik olarak istikrarsızlığa sürüklendiği bu yıllarda, bölgeye yönelik sorun alanları dışında politika üretme kabiliyeti sınırlı kalmıştır.

Dönem içerisinde Körfez politikasını bölgeden Batı dünyasına güvenli petrol akışını sağlamak üzerine kuran ABD ise, özellikle Körfez Savaşı sonrasında bölge üzerinde etkinliğini artırdı. Bölge üzerinde etkinliğini artırmanın bir aracı olarak 1993 yılından itibaren ikili çevreleme politikasını uygulamaya koydu. ABD bu politika ile bölgede istikrarı tehdit eden ülkeler olarak tanımladığı Irak ve İran'ın uluslararası camiadan dışlanarak izole edilmelerini amaçladı. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik izlediği önemli diğer bir politika ise, yine bölgesel istikrarı hedefleyen Ortadoğu Barış Süreci idi. İstikrar için İsrail ve başta Filistin olmak üzere, Arap devletlerinin aralarında on yıllardır süren gerilimin ortadan kalkmasını isteyen ABD yönetimi, sürece olumsuz bakan radikal yönetimleri de karşısına aldı.

Ortadoğu Barış Sürecinin Türkiye-Suriye ilişkilerine dolaylı bir etkisinin olması muhtemeldir. Türkiye'nin, Suriye'nin PKK'ya desteğinin sürdüğü bir dönemde, Suriye üzerinde ciddi bir baskı oluşturmak için 1998 yılı sonuna dek beklemesine neden olarak iki görüş öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, 1998 yılına dek Türkiye'nin Suriye ile girişilebilecek olası bir çatışmaya karşı, askeri olarak hazırlıklı olmadığı şeklindedir. İkincisi ise, Türkiye'nin, Suriye ve İsrail arasında barış görüşmeleri sürerken, bu sürece zarar vermek istememesidir. ABD, iki ülke arasında yapılan görüşmeleri yakından takip etmiş ve barış sürecini desteklemiştir. Suriye ve İsrail arasında barışın sağlanması, ABD açısından öncelikli konu olarak kabul edilmiştir. Bu koşullarda Türkiye, Suriye üzerinde baskı oluşturarak görüşme sürecine zarar vermektен kaçınmıştır. Bu durumdan Türkiye'nin, ABD'nin Ortadoğu Barış Sürecine ilişkin hassasiyetini dikkate almış

olduğu sonucu çıkabilir. Buna karşılık ABD yönetimi de, şam ile görüşmelerinde Suriye'nin PKK'ya verdiği doğrudan ya da dolaylı desteği kesmesinin bölgesel barış için önemini vurgulayarak, Türkiye'nin beklentilerini karşılamaya çalışmıştır.

İsrail-Suriye görüşmelerinde önemli bir sorun olarak ortaya Golan tepelerindeki su kaynakları çıkmıştır. ABD kaynaklarınca Türkiye'nin Suriye'ye daha fazla su vermesine karşılık olarak, Suriye'nin Golan'dan vazgeçebileceği şeklinde yorumlar yapılması, her ne kadar bu konuda ABD makamlarınca resmi bir açıklama yapılmamışsa da, iki ülkenin aynı önceliklere sahip olmadıklarını göstermesi bakımından önemliydi. Öte yandan, Türkiye'nin İsrail ile 1996 yılında yaptığı anlaşma ABD'nin açık desteğini almış, anlaşma bölgesel istikrarı artırıcı olarak yorumlanmıştır.

Ancak Türk-Amerikan ilişkilerine yansıyan ve Türk dış politikasını derinden etkileyen asıl politika, ABD'nin ikili çevreleme politikasıdır. Çevreleme politikasına konu olan Irak ve İnan'nın, Türkiye'nin komşuları olması, politikaya Türkiye'nin desteğini kritik hale getirmiştir. Irak'a karşı uygulanan yaptırımlara Türkiye açık destek vermiş, karşılığında çok ağır bir ekonomik yükün altına girmiştir. evrelemenin İnan ayağı ise, Irak'ta olduğu gibi BM kararlarına dayanan hukuki bir altyapıya sahip olmadığından, uygulamada zorlukları beraberinde getirmiştir. Özellikle Avrupa lkelerinin politikaya destekleri sınırlı düzeyde olmuştur. Türkiye açısından ise, Irak'a uygulanan ambargo neticesinde hali hazırda ciddi ekonomik kayıplar varken, İnan'a karşı ekonomik ambargo uygulamak önemli riskler taşıymaktaydı. Buna karşın Tahran yönetimi ile siyasi sorunları bulunan Türkiye, kısmen de olsa ABD politikasına destek vermekten çekinmemiştir. Örneğin İnan ile dönemin en önemli ticari ilişkisi olan doğalgaz boru hattı projesi hayata geçirilirken, ABD'nin İnan ile yapılacak ticarete ilişkin koymuş olduğu sınırlamalar dikkate alınmıştır.

Türkiye-ABD ilişkilerinin can alıcı noktasını ise, Irak sorunu oluşturdu. Yukarıda da değinildiği gibi, Türkiye'nin bölgeye ilişkin politikasına temel oluşturan PKK ile mücadelenin, içerdiği yüksek tehdit unsuru bakımından yoğunlaştığı alan Kuzey Irak idi. Körfez Savaşında ABD'ye tam destek veren, hatta bunu yaparken "bir koyup  alma" hesapları da yapan Türkiye, savaş sonrasında kendisini dönem boyunca yıpratacak olan Kuzey Irak sorunu ve ağır bir ekonomik yük ile karşı karşıya kaldı.

ABD'nin çevreleme politikasının Irak ayağına destek olan Türkiye, ne zararlarını tazmin edebildi, ne de ambargonun hafiflemesinden sonra eski ekonomik gelir düzeyini yakalayabildi. Kuzey Irak'ta oluşan iktidar boşluğunda fiili bir Kürt devletinin temellerinin atılmaya başlanmasını, Türkiye kendisi için tehdit olarak değerlendirdi. Dahası Türkiye'ye yerleşmiş olan Çekiç Gücün, kamuoyunda oluşmaya başlayan hoşnutsuzluğa karşın, Türk topraklarında kalmasına rıza gösteren ve bunu yaparken gelişmeler üzerinde söz sahibi olmayı da planlayan Türkiye, dönem sonuna doğru giderek masadan uzaklaştı ve Türkiye'nin gelişmeler üzerindeki etki gücü azalmaya başladı. Planlarını Saddam Hüseyin yönetimini devirmeye yönelik oluşturmaya başlayan ABD ile Türkiye'nin yolları hedefler düzeyinde ayrıldı.

Sonuç olarak 1950'li yılları hatırlatır bir biçimde, dönem süresince ABD ile çok yakın bir işbirliğine yönelen Türkiye'nin ABD politikalarına verdiği desteğin sonuçları, almayı beklediği düzeyin altında gerçekleşti. Türkiye'nin dönem politikasında 50'li yıllardan farklı olarak tercihlerden çok zorunluluklar öne çıktı. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz koşulları, AB ile ilişkilerin gittikçe sürtüşmeye dönüşmesi, özellikle de Türkiye'nin büyük önem atfettiği Kuzey Irak politikasının AB düzeyinde eleştiriye maruz kalması, Türkiye'nin politika belirlerken yüzünü ABD'ye dönmesinde etkili oldu.

Ne var ki ulusal çıkarların dış politika oluşturmada birinci öncelik olarak öne çıktığı uluslararası politika alanında, ancak orta büyüklükte bir devlet olan Türkiye'nin ABD'nin çıkar alanları ile aynı eksende kesişen çıkarları hedefe ulaşma şansını yakalarken, çıkarların çatıştığı alanlarda Türkiye'nin seçim şansı kısıtlandı.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Abramowitz, Morton. (ed.) *Turkey's Transformation and American Policy*, New York: The Century Foundation Press, 2000

Akyol, Hüseyin. *Ortadoğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri*, Ankara: Öteki yay., 1998

Aras, Bülent. (ed.) *War in Gardens of Babylon: Middle East after the Iraqi War*, İstanbul: Tasam Publications, 2004

Aydın, Mustafa ve Çağrı Erhan. (ed.) *Turkish-American Relations, Past, Present and Future*, New York:Routledge, 2004

Aykan, Mahmut Bali. *Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Ortadoğu'sunda Türkiye'nin İsrail'e Karşı Politikası: 1991-1998*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi yay. 2001

Bal, İdris.(drl.) *21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003

Brown, L. Carl. (ed.) *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*, New York: I.B.Tauris Publishers, 2001

Dağı, İhsan D. *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, 2. Basım, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002

Erhan, Çağrı. *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001

Gerger, Haluk. *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası, Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzeni'ne*, İstanbul: Belge Yayınları, 1998

Gözen, Ramazan. *Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2000

Hale, William. *Türk Dış Politikası 1774-2000*, İstanbul: Mozaik, 2003

Hunter, Allen. (ed.) *Rethinking The Cold War*, Philadelphia: Temple University Pres, 1998

Ismael, Tareq Y. *International Relations of the Contemporary Middle East: A Study in World Politics*, New York: Syracuse University Press, 1986

- Kramer, Heinz. *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, Ali Çimen (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2001
- Larrabe, F.S ve I.O. Lesser. *Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde*, Mustafa Yıldırım (çev.), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004
- Lenz, Carsten ve Nicole Ruchlak. *Kleines Politik-Lexikon*, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2001
- Lesch, David W. (ed.) *The Middle East and the United States, A Historical and Political Reassessment*, Colorado: Westview Press, 2003
- Makovsky, Alan and Sabri Sayarı. (ed.) *Turkey's New World, Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2000
- Milton-Edwards, Beverly. ve Peter Hinchcliffe. *Conflicts in the Middle East since 1945*, New York: Routledge, 2001
- Olson, Robert. *Turkey's Relations with Iran, Syria, Israel and Russia, 1991-2000, The Kurdish and Islamist Questions*, California: Mazda Publishers, 2001
- Oran, Baskın. (ed.) *Türk Dış Politikası*, cilt 1-2, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001
- Oran, Baskın. *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996
- Özcan, Gencer ve Şule Kut. (drl.) *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Buke Yayınları, 2000
- Özdağ, Ümit. *Değişen Dünya Dengeleri ve Basra Körfezi Krizi*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1991
- Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*, 3. baskı, Ankara: Turhan Kitapevi, 2005
- Rubin, Barry. *The Tragedy of the Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002
- Sander, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*, 2. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2000
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*, 9. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2001
- Sönmezoğlu, Faruk. (drl.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994
- Strohmeier, Martin ve Lale Yalçın Heckmann. *Die Kurden: Geschichte, Politik, Kultur*, München: Verlag C.H. Beck, 2000

Şalvarcı, Yakup. *Pax Aqualis Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu*, İstanbul: Zaman Kitap, 2003

Şen, Sabahattin. (hızl.) *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993

White, Paul j. and William S. Logan. (ed.) *Remaking the Middle East*, New York: Berg, 1997

Yetiv, Steve A. *The Persian Gulf Crisis*, London: Greenwood Pres, 199
Yıldız, Yavuz Gökalp. *Global Stratejide Ortadoğu*, İstanbul, Der y.,2000

Zehir, Cemal. *Türkiye ve Ortadoğu'da Su Meselesi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1998

MAKALELER

Criss, Bilge ve Pınar Bilgin. "Turkish Foreign Policy Toward Middle East", *Middle East Review of International Affairs*, vol.1, No.1 (January 1997)

Çetinsaya, Gökhan. "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations" *Middle East Review of International Affairs*, Vol:7, No.3, (September 2003)

Demirer, Temel ve Yücel Demirer. Özgür Orhangazi, "Pax Americana Ortadoğu'da ne yapıyor?", *Özgür Üniversite Forumu*, sayı 4, 1998

Gärtner, Birgit. "Vor drei Jahren wurde Öcalan verschleppt: Wer zog im Hintergrund die Fäden?", *Junge Welt*, 15 Februar 2002, <http://www.jungewelt.de/2002/02-15/014.php>, (10 Kasım 2005)

Gündoğan, Ünal. "Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences" *Middle East Review of International Affairs*, Vol:7, No.1., (March 2003)

Günter, Michael M. "Turkey and Iran Face off in Kurdistan", *Middle East Quarterly*, Vol:5., No.1, (March 1998)

Inbar, Efraim. "Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership", *Middle East Review of International Affairs*, Vol:5, N:2, (June 2001)

Kibaroğlu, Mustafa. "Turkey and Israel Strategize", *Middle East Quarterly*, Vol:9, N:1, (Winter 2002)

Kirişci, Kemal. “Turkey and The United States: Ambivalent Allies”, *Middle East Review of International Affairs*, vol:2, No:4, (November 1998)

Nachmani, Amikam. “The Remarkable İsraili-Turkish Tie”, *Middle East Quarterly*, Vol.5, No.2, (June 1998)

Öztürk, Osman Metin. “Türkiye-İsrail İşbirliği Üzerine”, *Avrasya Dosyası*, 1999

Sever, Ayşegül. “Turkey and The Syrian-İsraili Peace Talks in the 1990s”, *Middle East Review of International Affairs*, vol:5, No:3, (September 2001)

Tavlaş, Nezih. “Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, cilt:5, s:1,1999

RAPORLAR

Bölgesel ve Sınırşan Sular Daire Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, *Orta-Doğu'da Su Sorunu*, Haziran, Ankara, 1996

DEİK, Türkiye - İsrail Ticari ve Ekonomik İlişkileri (Mart 2005)
<http://www.deik.org.tr/ikili/200541317237israil-ikili-Mart2005.pdf>

T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Suriye Krizi ve Dünya Basını*, Ankara, 1998